



T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE HZ. MÛSÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEVLÛT MENCÛK

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ SEMA ÖZDEMİR

ÇANAKKALE – 2023



T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE HZ. MÛSÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEVLÛT MENCÛK

Tez Danışmanı

DR. ÖĞR. ÜYESİ SEMA ÖZDEMİR

ÇANAKKALE – 2023



T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ



Mevlüt MENCÜK tarafından Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR yönetiminde hazırlanan ve **07/08/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE HZ MÛSÂ**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR
(Danışman)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ÖNDER

.....

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Mine AKAR

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : 07/08/2023

.....
Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL
Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Mevlüt MENCÜK
(Tarih) 07/07/2023

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR'e, çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen bütün arkadaşlarıma, hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mevlüt MENCÜK
anakkale, Haziran 2023



ÖZET

TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE HZ MÛSÂ

Mevlüt MENCÜK

Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR

07/07/2023, 125

Bu çalışmada Hz. Mûsâ'nın doğumundan başlanarak yaşadığı bütün hâdiselerin tasavvuf açısından ne ifade ettiği mutasavvıfların bakış açıları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu hâdiselerin tasavvuf açısından anlaşılabilmesi için öncelikle giriş kısmında Hz. Mûsâ'nın hayatı ile ilgili tarihi bilgiler anlatılmıştır. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde nübüvvet öncesi Hz. Mûsâ'nın hayatındaki tasavvufî meselelerden bahsedilmiştir. Bu meseleler, Hz. Mûsâ'nın yerine binlerce çocuğun öldürülmesi, Hz. Mûsâ'nın denize bırakılması ve oradan mucizevi bir şekilde kurtuluşu, Hz. Mûsâ'nın bir kıptiyi öldürmesi ve tevbesi, nübüvvet hazırlık aşaması olarak değerlendirilebilecek olan Hz. Şuayb'ın yanında uzun bir süre kalmasıdır. İkinci bölümde ise nübüvvet döneminde Hz. Mûsâ'nın hayatındaki tasavvufî meselelerden söz edilmiştir. Bu meseleler, Hz. Mûsâ'nın Mısır'a dönmesi ve Cenâb-ı Hak tarafından desteklenmesi, Firavun ile arasında meydana gelen hâdiseler, Hz. Mûsâ'nın kavminin çeşitli imtihanlara tabi tutulması, Hz. Mûsâ'nın riyazeti, tasavvuf açısından önem arz eden ve hemen hemen bütün mutasavvıfların konu ile ilgili yorum yaptığı Hz. Mûsâ ile Hızır arasında meydana gelen hâdiselerdir. Bunlar Hz. Mûsâ ile Hızır'ın yaptığı yolculuk ve o yolculuk sırasında yaşanan olaylardır.

Anahtar Kelimeler: Firavun, Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb, Hızır, Mısır, Nübüvvet, Tasavvuf.

ABSTRACT

PROPHET MOSES IN SUFI LITERATURE

Mevlüt MENCÜK

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Department of Bacis İslamic Scienses Master Thesis

Advisor: A. Prof. Sema ÖZDEMİR

07/07/2023, 125

In this study, what all the events that Moses experienced, starting from his birth, mean in terms of Sufism are discussed within the framework of the perspectives of sufis. In order to understand these events in terms of sufism, first of all, historical information about the life of Moses is explained in the introduction part. In the first part of the study, which consists of two parts, the mystical issues in the life of Moses before the prophethood were mentioned. These issues are the killing of thousands of children instead of Moses, leaving Moses to the sea and his miraculous escape from there, Moses killing a Copt and his repentance, staying with Shuayb for a long time, which can be considered as a preparation stage for prophethood. In the second part, the mystical issues in the life of Moses during the period of prophethood are mentioned. These issues are the support of Moses by Allah, his return to Egypt, the events that took place between him and the Pharaoh, the subjection of Moses' people to various tests, the asceticism of Moses, the events that took place between Moses and Khidr, which is important for mysticism and almost all mystics commented on the subject. are events. These are the journey of Musa and Khidr and the events that took place during that journey.

Keywords: Pharaoh, Moses, Şuayb, Khidr, Egypt, Prophethood, Mysticism.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi.....	1
1.3. Hz. Mûsâ'nın Hayatı.....	2

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVET ÖNCESİ HZ MÛSÂ'NIN HAYATINDAKİ TASAVVUFİ HÂDİSELER

2.1. Hz. Mûsâ'nın Bebeklik ve Çocukluk Döneminde Gerçekleşen Hâdiseler.....	7
2.1.1. Öldürülen Çocukların Hz. Mûsâ'nın Ruhunda Birleşmeleri	7
2.1.2. Hz. Mûsâ'nın Denize Bırakılması.....	9
2.1.3. Allah'ın Himayesi ve Sevgisi	11
2.1.4. Hz. Mûsâ'nın Annesini Tanınması	13
2.2. Hz. Mûsâ'nın Bir Kıptiyi Öldürmesi Hâdisesi	15
2.3. Hz. Mûsâ ile Hz. Şuayb Kıssasındaki Hâdiseler	19
2.3.1. Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'ın Kızları ile Karşılaşması.....	20
2.3.2. Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'a Hizmet Etmesi	21
2.3.3. Hz. Mûsâ'nın Evliliği.....	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜBÜVVET DÖNEMİ HZ MÛSÂ'NIN HAYATINDAKİ TASAVVUFİ HÂDİSELER

3.1. Hz. Mûsâ'nın Mısır Yolculuğu Esnasında Meydana Gelen Hâdiseler.....	24
3.1.1. Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağında Cenâb-ı Hak ile Konuşması	24
3.1.2. Ayakkabılarını Çıkar Emri.....	29
3.1.3 Asâ Mucizesi.....	31
3.1.4. Yed-i Beyzâ Mucizesi.....	34
3.1.5. Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hak'tan Talepleri.....	36
3.2. Hz. Mûsâ'nın Firavun ile Karşılaşmasında Meydana Gelen Hâdiseler.....	41
3.2.1. Hz. Mûsâ'nın Firavun ile Mükâlemesi	41
3.2.1.1. Hz. Mûsâ'nın İrşad Dili ve Tevazusu	44
3.2.2. Sihirbazların İman Etmeleri.....	46
3.2.3. Firavun'un Kule Yapmak İstemesi	53
3.3. Mısır'da Yaşanan Afetlerin İç Yüzü	54
3.3.1. Kıtılığa Maruz Kalma	54
3.3.2. Su Baskını, Çekirge Baskını, Haşere Baskını, Kurbağa Baskını ve Suların Kana Dönüşmesi	55
3.4. Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan Ayrılması ve Firavun'un Ölümü.....	58
3.5. Hz. Mûsâ'nın Firavun'a Bedduası.....	62
3.6. Hz. Mûsâ'nın Kırk Günlük Riyazeti.....	63
3.7. Hz. Mûsâ'nın Rü'yet Talebi	66
3.8. Hz. Mûsâ'ya Verilen Levhalar	74
3.9. İsrailoğullarının Buzağıya Tapması.....	75
3.10. İsrailoğullarına Verilen Nimetler.....	78
3.11. Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası	80
3.11.1. Hz. Mûsâ'nın Hızır ile Buluşma Arzusu.....	80
3.11.2. Hz. Mûsâ'nın Hızır ile Buluşması.....	83
3.11.3. Hz. Mûsâ ile Hızır'ın Yaşadığı Üç Hâdiseler	86
3.11.3.1. Geminin Delinmesi	87
3.11.3.2. Çocuğun Öldürülmesi	90
3.11.3.3. Duvarın Tamir Edilmesi	95
3.12. Hz. Mûsâ ile Hızır Kıssasında Tasavvufî Kavramlar	97
3.12.1. Velâyet-Nübüvvet	97
3.12.2. Şeyh-Mürîd	99

3.12.3. Zâhir-Bâtn	103
3.12.4. İlm-i Ledün	105
3.12.5. Hikmet.....	106
3.12.6. Âb-ı hayât.....	108
3.13. Sığır Kesme Emri	110
3.14. Kârun'un Zenginliği	112
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA	118
ÖZGEÇMİŞ.....	III



SİMGELER VE KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselam
bk.	Bakınız
c.	Cilt
c.c.	Celle Celaluhu
çev.	Çeviren
dr.	Doktor
doç.	Doçent
ed.	Editör
hz.	Hazreti
haz.	Hazırlayan
öğr.	Öğretim Üyesi
s.	Sayfa
tah.	Tahkik Eden
vd.	Ve Diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Çalışmamızın konusu Hz. Mûsâ'nın tasavvuf açısından ele alınması, tasavvuf klasiklerinin bu konudaki görüşleri, Hz. Mûsâ ile ilgili Kur'ân'da geçen kıssalar ve işâri tefsirlerdeki yorumlar, Hz. Mûsâ'nın kıssaları bağlamında tasavvufi terimlerin ele alınmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki peygamber kıssaları İslâm'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanların ilgisini çekmiş ve sûfiler de Kur'ân-Kerîm'deki kıssalara ilgi göstermiş ve bu hususta birçok eser telif etmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Mûsâ ve kıssaları tasavvufi açıdan son derece dikkat çekicidir. Hz. Mûsâ kıssalarının barındırdığı birtakım bâtinî manaların izah edilmesi tasavvuf açısından önemlidir. Konu ile ilgili diğer tefsirlerde bulamayacağımız işâri tefsirdeki bakış açıları çerçevesinde Hz. Mûsâ'yı ele almak ve tasavvuf klasiklerinin eserleri etrafında farklı bir bakış açısı ile konuyu inceleyip ortaya koymak Temel İslâm Bilimleri açısından son derece önem arz etmektedir.

Kur'ân kıssalarını sadece nâzil olduğu dönem ile sınırlamak ve tarihî, teolojik bilgilerden ibaret görmek yanlıştır. Bu anlayışa karşın Kur'ân'daki kıssaların tüm çağlara hitap ediyor olması ve İslâm'ın ilk yıllarından beri Kur'ân'ı bir yaşam kaynağı olarak gören ve onu içselleştirip yaşayan sûfilerin bizlere eserleri ile bahsettikleri miras son derece önemlidir. Bu nedenle Hz. Mûsâ ve kıssaları bağlamında tasavvuf literatüründeki kavramların değerlendirilmesi gerekmektedir. Öte yandan Hz. Mûsâ'nın hayatının tasavvufî bir bakış açısı ile işâri tefsirler ışığında da değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere, işâri tefsirler ve tasavvuf klasiklerinin eserleri çerçevesinde Hz. Mûsâ tasavvuf açısından geniş bir şekilde ele alınacak ve Hz. Mûsâ kıssaları bağlamında tasavvuftaki kavramlar değerlendirilecektir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Tezin hazırlanma sürecinde, ilk olarak Hz. Mûsâ ile ilgili tarih kitaplarına müracaat edildi. Sonra Hz. Mûsâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de geçen tüm kıssaları incelendi ve birçok işâri tefsir incelenerek bu kıssalar değerlendirilmeye çalışıldı. Daha sonra tasavvuf klasiklerinde Hz. Mûsâ ile ilgili bütün bilgilere ulaşılmaya çalışılıp bunların değerlendirilmesi yapıldı.

Bu konuda yazılan bütün tezler ve makaleler incelendi. Son olarak da Hz. Mûsâ ile ilgili yazılmış olan birçok kitap incelenip değerlendirilmeye çalışıldı. Tez konusu tahlil, tasvir ve tenkit yöntemlerini içeren bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda araştırmamızda Hz. Mûsâ ile ilgili bütün kaynaklara ulaşılmaya çalışılıp geniş değerlendirmeler yapılmaya çalışıldı.

Çalışma yapılırken Hz. Mûsâ'nın hayatı geniş bir şekilde incelendi. Hz. Mûsâ'nın hayatı ile ilgili bilgiler verilirken başta *Kur'ân-ı Ker'im* olmak üzere *el-Kâmil Fi't-Tarih*, *Kıyasu'l Enbiya*, *Hakikatin Keşfi Mûsâ ve Hızır* gibi birçok kaynaktan yararlanıldı. Hz. Mûsâ'nın hayatında yaşadığı olayların işari yorumlarını ele almak için *Rûhu'l-Beyân*, *Hakaiku't-tefsir*, *Geylânî tefsiri*, *Bahru'l-Medîd*, *Letaifu'l-işârât*, *el-Te'vilâtü'n-Necmiyye* gibi birçok tefsirden istifade edildi. Bunların yanında Hz. Mûsâ'nın yaşadığı olayların tasavvuf açısından ne ifade ettiğini anlamak için Serrâc, Mevlânâ, Kuşeyrî, İbnü'l Arabî, Kelâbâzî, Hücvirî, Sülemî gibi tasavvuf klasiklerinden istifade edildi. Tasavvuf ile ilgili kavramların açıklanmasında Zafer Erginli ve Süleyman Uludağ'ın sözlüklerinden yararlanıldı. Ayrıca Hz. Mûsâ ile ilgili konular değerlendirilirken konu ile ilgili birçok kitap, tez, ve makalaleden de istifade edildi.

1.3. Hz. Mûsâ'nın Hayatı

Hz. Mûsâ'nın tam künyesi, Mûsâ b. İmrân b. Kâhis b. Azer b. Levi b. Yâkub b. İshak b. İbrahim'dir¹ (Ebû'l Fidâ, 1997: 377; Sayı, 2016: 44).

Hz. Mûsâ'nın doğumu yaklaştığında, Firavun, rüyasında büyük bir ateş görür. Firavun'un rüyasında, o ateş bütün Kıptîleri yakıyordu. Firavun, bu rüya üzerine bütün sihirbazları toplar ve onlara rüyasını anlatır. Sihirbazlar, İsrailoğullarından bir çocuğun doğacağını ve tahtını yerle bir edeceğini söyler. Bunun üzerine Firavun, doğacak olan bütün erkek çocukların öldürülmesi emrini verir² (Bardakçı 2019: 20-21; İbnu'l Esir, 1987: I, 131). Hz. Mûsâ'nın annesi de çocuğunun başına kötü bir şey gelmesinden korkar. Cenâb-ı Hak, annesine çocuğu emzirip Nil Nehrine bırakmasını ilham eder (el-Kasas, 28/7). Hz. Mûsâ'nın annesi de Cenâb-ı Hakk'ın ilham ettiği gibi yapar ve bir marangoza tabut yaptırır. Daha sonra çocuğunu o tabuta koyup Nil Nehrine bırakır (Arslan, 2013: 13).

¹ Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat

² Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 32; Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 96; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 12).

Hz. Mûsâ tabut içerisinde Firavun'un eşi Âsiye'nin cariyeleri tarafından bulunur. Âsiye tabutun içerisinde Hz. Mûsâ'yı görünce ona karşı büyük bir sevgi besler. Firavun, Hz. Mûsâ'yı görünce öldürmek ister ancak eşi buna engel olur (Arslan, 2013: 13). Daha sonra Hz. Mûsâ, Firavun'un sarayında kalmaya başlar ancak hiçbir kadının sütünü kabul etmez. Bu sırada Hz. Mûsâ'nın ablası bir kadın bildiğini ve bebeğin onu emebileceğini söyler. Bu talebi kabul edilince Hz. Mûsâ'nın annesi gelir ve oğlunu emzirir. Hz. Mûsâ'nın annesi oğlunu emzirmek için onunla beraber sarayda kalır (İbnu'l Esir, 1987: I, 131-132).

Hz. Mûsâ, Firavun'un sarayında yaşamaya başlar. Bir gün oyun oynarken eline bir değnek alır ve Firavun'un kafasına vurur. Firavun bu duruma çok sinirlenir ve onu öldürmek ister. Âsiye, Hz. Mûsâ'nın küçük olduğunu ve aklının ermediğini ifade eder. Bunun üzerine Firavun, Hz. Mûsâ'nın önüne yakut ve ateş koyar. Yakutu aldığı takdirde onu öldüreceğini ancak ateşi aldığı anda ise ona karışmayacağını ifade eder. Bu sırada Cebrail gelir ve Hz. Mûsâ'nın elini ateşe doğru yönlendirir. Hz. Mûsâ ateşe dokunduğu elini ağızına götürür ve dili yanar. Bunun üzerine Firavun öldürme isteğinden vazgeçer ve Hz. Mûsâ sarayda yaşamaya devam eder (İbnu'l Esir, 1987: I, 133; Sa'lebî, 2000: 183).

Hz. Mûsâ artık Firavun'un sarayında yaşıyor, onların elbiselerini giyiyor ve onların hayvanlarına biniyordu. Bir gün Hz. Mûsâ, Firavun'un hayvanına binip gezmeye gider. Gittiği yerde iki tane adamın kavga ettiğini görür. Kavga eden adamlardan birisi kendi kavmindendir. Kavminden olan adam Hz. Mûsâ'dan yardım ister. Hz. Mûsâ da diğer adama yumruk atar ve adam orada ölür. Hz. Mûsâ bu durum için çok pişman olur ve paniğe kapılır. Daha sonra şehrin ileri gelenleri tarafından öldürülmek istenir. Bunu öğrenen Hz. Mûsâ orayı terk etme kararı alır, Cenâb-ı Hakk'a sığınır ve Medyen'e gitmek için yola çıkar. Yolda bir melek ona eşlik eder ve onu Medyen'e kadar götürür³ (İbnu'l Esir, 1987: I, 133; Sa'lebî, 2000: 184; Sayı, 2016: 55; Bardakçı 2019: 24).

Hz. Mûsâ Medyen'e ulaşır ve orada hayvanlarını sulayan insanlar ile karşılaşır. Bu insanların içinde koyunlarını sulamak için uğraşan iki kız görür. Bu iki kız Hz. Şuayb'ın kızlarıdır ve Hz. Mûsâ onlara yardım edip koyunlarını sular (Bardakçı 2019: 25; Ebû'l Fidâ, 1997: 388; İbnu'l Esir, 1987: I, 134; Sa'lebî, 2000: 184; Sayı, 2016: 61-62).

Hz. Şuayb, kızlarının erken döndüğünü görünce onlara bunun nedenini sorar. Onlar da salih bir zatın kendilerine yardım ettiklerini söylerler. Bunun üzerine Hz. Şuayb

³ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 98)

kızlarından birini gönderir ve Hz. Mûsâ'yı davet etmesini ister. Hz. Mûsâ geldiğinde ise ona kızlarından birisi ile evlendirmesi karşılığında sekiz yıl kendisi için çalışmasını ister. O da bunu kabul eder. (Ebû'l Fidâ, 1997: 389; İbnu'l Esir, 1987: I, 135; Sa'lebî, 2000: 187).

Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın yanında kalması gerektiği süreyi tamamlar ve oradan ayrılmak için izin ister. Sonra eşi Safura ile beraber Medyen'den ayrılır. Yolculuk ettikleri zaman kış vaktidir. Yol onları Tûr Dağı'na kadar götürür. Hz. Mûsâ ve ailesi soğuktan çok etkilenirler ve Hz. Mûsâ ateş yakmak ister. Ateş yakmayı başaramayan Hz. Mûsâ etrafına bakınmaya başlar. Biraz uzakta bir ışık görür ve ona doğru gider. Onu ateş sanar ancak o Cenâb-ı Hak'ın nurudur. Hz. Mûsâ bu durumdan çok etkilenir. Bu sırada Hz. Mûsâ'nın kulağına daha önce hiç duymadığı sesler gelmeye başlar. Hz. Mûsâ'nın dili tutulur ve olduğu yerde hareketsiz kalır. Bu sırada Cenâb-ı Hak kendisine hitap eder ve elinde bulunan şeyin ne olduğunu sorar. Hz. Mûsâ da elinde bulunan şeyin asâ olduğunu söyler. Asâ ile yaptığı işleri Cenâb-ı Hak'a anlatır. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya elindeki asâyı bırakmasını buyurur. Hz. Mûsâ elindeki asâyı bıraktığında onun yılan olduğunu görür. Bu hâdiseden sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya elini koynuna sokması için emir buyurur. Hz. Mûsâ elini koynuna sokar ve onun bembeyaz olduğunu görür. Bu iki mucizeden sonra Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ'yı yedi gün boyunca kendi haline bırakır (Bardakçı 2019: 26-27; İbnu'l Esir, 1987: I, 137-138).

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya hitab ederken Firavun ve ileri gelenlerine gitmesini buyurur (Tâhâ, 20/24). Hz. Mûsâ ilk vahyi aldıktan sonra Mısır'a gider. Mısır'da kendisine yardımcı olarak kardeşi Hz. Harun gönderilir. Kardeşi ile beraber Firavun'a gider, tebliğde bulunduktan sonra sihirbazlık ve büyücülükle suçlanır. Firavun'un bu suçlamaları üzerine Hz. Mûsâ ile Firavun sihirbazlarla buluşmak için bir vakit belirlerler. Hz. Mûsâ sihirbazlar ile buluşmasında Cenâb-ı Hak'ın yardımı ile mağlub olmaz. Buna rağmen Firavun onu suçlamaya devam eder⁴ (Sa'lebî, 2000: 196-197).

Hz. Mûsâ kendisine gelen emir üzerine kavmi ile beraber Mısır'ı terk eder. Bunu öğrenen Firavun onları takip etmeye başlar. Firavun, ordusu ile beraber gün doğumunda Hz. Mûsâ'yı takip etmeye başlamıştır. Hz. Mûsâ'nın kavmi Firavun'u görünce telaşa kapılırlar. Hz. Mûsâ'ya yardımın ne zaman geleceğini sorarlar. Denizin kenarına kadar gelen Hz. Mûsâ ve kavmi Firavun ve askerleri karşısında kalakalırlar. Daha sonra Hz.

⁴ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 99-100).

Mûsâ asâsı ile denize vurur ve deniz yarılr. Denizde on iki tane yol açılır. Hz. Mûsâ ve kavmi açılan yollardan geçip kurtulurlar. Bunu gören Firavun peşlerinden denize girer. Denize giren Firavun ve askerleri denizin ortasına geldiklerinde denizin kapandığını görürler ve orada helak olurlar (İbnu'l Esir, 1987: I, 143-144).

Cenâb-ı Hak, Firavun ve kavmini helak edip İsrailoğullarını onun elinden kurtarır. Daha sonra İsrailoğulları Hz. Mûsâ'dan vaad ettiği kitabı isterler. Hz. Mûsâ bu kitabı Cenâb-ı Hak'tan diler ve münacatta bulunur. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya Tûr Dağına gelmesini buyurur. Hz. Mûsâ Tûr Dağına çıkar ve Cenâb-ı Hak kendisi ile konuşur. İsrailoğulları hakkında ona birçok emir verir. (İbnu'l Esir, 1987: I, 145).

Hz. Mûsâ, Hızır ile buluşur. Hızır'a tabi olmak ister ancak Hızır, kendisi ile beraberliğe sabredemeyeceğini ifade eder. Hz. Mûsâ onunla beraberliğe sabredeceğini ve soru sormayacağını ifade eder. Bu sözünden sonra Hızır ile beraber yola çıkar. Beraber bir geminin yanına gidip ona binerler. Sonra Hızır gemiyi deler. Hz. Mûsâ, Hızır'a itiraz eder. Hızır da ona verdiği sözü hatırlatır ve kendisine soru sormaması gerektiğini söyler. Beraber yola devam eden Hz. Mûsâ ve Hızır bir çocuk ile karşılaşır. Hızır o çocuğu öldürür. Hz. Mûsâ tekrardan Hızır'a karşı çıkar ve itiraz eder. Hızır da tekrardan ona verdiği sözü hatırlatır. Tekrardan yola devam eden Hz. Mûsâ ve Hızır bir şehre gelirler ve orada yaşayan halktan yiyecek isterler. Orada yaşayan halk onları misafir etmek istemez. Bu sırada orada yıkılmaya yüz tutan bir duvar görürler. Hızır o duvarı tamir eder. Hz. Mûsâ da Hızır'a bu iş için ücret alabileceğini söyler. Bunun üzerine Hızır, Hz. Mûsâ'dan ayrılacağını ifade eder ve yaşadıkları olayların iç yüzünü anlatır. Hızır, o geminin yoksul insanlara ait olduğunu ve ileride gemiyi zorla ele geçirecek olan bir kralın olduğunu biliyordu. Gemiyi delerek ileri gitmesini engelleyip o kraldan kurtarır. Çocuğu öldürmesi ise çocuğun kötü birisi olduğunu bilir. İleride anne ve babasını küfre sürüklemekten korktuğu için bunu yapar. Son olarak duvarı tamir etmişti. Çünkü o duvarın altında iki yetim çocuğa ait bir define vardı. O çocukları büyüyünceye kadar o definenin orada kalması için o duvarı tamir eder (Kehf, 18/60-82).

Hz. Mûsâ bir gün yola çıkar bir yere gider. Daha sonra kabir kazan bir melek grubuna denk gelir. Onların melek olduğunu anlayınca yanlarına gider. Meleklerin kazdığı mezarın çok güzel olduğunu gören Hz. Mûsâ, bu mezarı kim için kazdıklarını sorar. Melekler de bu mezarı çok salih bir kul için kazdıklarını ifade ederler. Hz. Mûsâ bu mezara bakar ve daha önce böyle güzel bir mezar görmediğini söyler. Melekler, Hz. Mûsâ'ya

kabre inip orada Rabbine yönelmesini söylerler. Hz. Mûsâ mezara iner ve orada ruhunu teslim eder. Hz. Mûsâ ruhunu teslim ettiğinde yüz yirmi yaşındaydı⁵ (İbnu'l Esir, 1987: I, 151-152).



⁵ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2020: C. 31, s. 207-213; Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 102; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 22).

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVVET ÖNCESİ HZ MÛSÂ'NIN HAYATINDAKİ TASAVVUFİ HÂDİSELER

Hz. Mûsâ'nın (a.s.) nübüvvet öncesinde birçok hâdise ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Doğumundan önce Firavun'un Hz. Mûsâ diye öldürdüğü çocuklar, doğumundan sonra Nil Nehrine bırakılması, Cenâb-ı Hakk'ın ona olan sevgisi ve onu himaye etmesi, kaza sonucu bir adamı öldürüp yaşadığı yeri terketmesi, Hz. Şuayb'ın (a.s.) yanına gidip orada uzun bir süre kalması bunlardan bazılarıdır. Yaşanmış olan bu hâdiseler tasavvufi açıdan ele alınacak ve değerlendirilecektir.

2.1. Hz. Mûsâ'nın Bebeklik ve Çocukluk Döneminde Gerçekleşen Hâdiseler

Hz. Mûsâ'nın doğumu ile ilgili tasavvuf açısından incelenmesi gereken birçok hâdise bulunmaktadır. Doğumundan önce öldürülen çocukların sebab-i hikmeti, doğduktan sonra ölen tüm çocukların ruhlarını kendisinde cemetmesi, Nil Nehrine bırakılması, Firavun'un onu bulup sarayına alması ve Cenâb-ı Hakk'ın ona gösterdiği sevgi bunların bir kısmıdır.

2.1.1. Öldürülen Çocukların Hz. Mûsâ'nın Ruhunda Birleşmeleri

Bilindiği üzere Firavun, kendisini Rab olarak görür ve Cenâb-ı Hak'tan yüz çevirir. Yönetimi altında bulunan halka da sürekli olarak zulmeder. Kendisine karşı gelenleri ise cezalandırır. Yönetimi altında olan halkı zümrelere ayırır ve o şekilde yönetmeyi tercih eder ancak bütün gruplara aynı şekilde muamele etmez. Hz. İbrâhim'in (a.s.) soyundan gelen İsrailoğulları'nı sürekli olarak zayıflatmaya çalışır. Onların, erkek çocuklarını katleder, kadınlarının ise yaşamlarına müsaade eder. Erkek çocuklarının katledilmesinde, Hz. İbrâhim'in soyundan birinin gelip Mısır hükümdarının saltanatını yıkacağı tartışması önemli rol oynamaktadır.⁶ Nitekim bu tartışma İsrailoğulları arasında sürekli olarak konuşulmaktadır. Firavun ve yönetiminin de bu tartışmadan haberleri vardır. Bundan

⁶ Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 12; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 221; Hasan Halil, İlâhi Kitapların Âidiyeti ve Mâhiyeti Açısından Kur'an'da Kitap-Peygamber İlişkisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019 s. 114).

dolayı Firavun sürekli olarak İsrailoğulları'nı zayıflatmaya çalışmıştır (Ebû'l Fidâ, 1997: 378; Sayı, 2016: 35-37).

Kaynaklarda Firavun'nun İsrailoğulları'na uyguladığı bu politikaların diğer bir sebebi olarak gördüğü rüya zikredilir. Firavun rüyasında bir ateş görür. O ateş Mısır evlerini yakıp kül ederken, İsrailoğulları'nın evlerine herhangi bir zarar vermez. Bunun üzerine Firavun, rüyasını sihirbazlara tabir ettirir. Sihirbazlar, İsrailoğulları'ndan bir çocuğun Mısır'ı yok edeceğini söyler. Firavun korkuya kapılarak, İsrailoğulları'nın erkek çocuklarının öldürülmesi emrini verir⁷ (Bardakçı 2019: 20; İbnu'l Esir, 1987: I, 131; Sayı, 2016: 36).

Kaynaklardan hareketle Firavun'un zalim olduğu söylenebilir. Bu zulmün arkasında yatan en önemli sebep ise hükümlerliğini kaybetme korkusu olduğu düşünülebilir. Çünkü İsrailoğulları arasında yayılan, bir çocuğun çıkıp Mısır'ı yerle bir edeceği tartışması her yere yayılmıştı. Bununla beraber Firavun'un rüyasının da onu bu kötü politikaları uygulamaya sevk ettiği düşünülebilir.

İbnü'l Arabî 'ye göre, Firavun'un saltanatını korumak için öldürdüğü bütün çocuklar, Hz. Mûsâ'nın ruhunda birleşmişlerdir. Çünkü Firavun zahiri âlemde güçlü görünüyordu. Onun bu gücüne karşılık Hakk'ın gücünün de şiddetli bir surette tecelli etmesi gerekiyordu. Bundan dolayı öldürülen çocukların ruhları Hz. Mûsâ'nın ruhunda cem etmişlerdir. Bu çocuklar insan suretinde yeryüzüne geldikten sonra her hangi bir günah işlemeden Firavun tarafından öldürülmüşlerdi. Dolayısıyla bu çocuklar, kendi asılları olan Mûsevî ruhta cem olurken manevi hiçbir kirliliğe maruz kalmamışlardır (Konuk, 2005: IV,128-129).

Mûsevî ruhların vahdetini İbnü'l Arabî şöyle ifade eder:

“Mûsâ eclinden ebnânın hikmet-i katli, onun eclinden katl olunan her birinin hayâtı, ona imdâd ile avdet etmesi içindir. Zirâ her biri Mûsâ olmak üzere katl olundu. Halbuki cehil vâkı' değildir. İmdi her birinin hayâtı, ya'ni onun eclinden maktûl olanın hayâtı, Mûsâ'ya âit olmak lâ-büddür. O da fitrat üzere hayât-ı tâhiredir ki, a'râz-ı nefsiyye ile mütedennis değildir. Belki o fitrat üzeredir. Böyle olunca Mûsâ, o olmak üzere katl olunanlar hayâtının mecmû'u oldu. Binâenaleyh isti'dâd-ı rûhunun mahsûs olduğu şeyden, bu maktûl için tehiyye olunan herbir şey Mûsâ'da mevcûd idi. Ve bu Mûsâ'ya ihtisâs-ı ilâhîdir. Ondan evvel bir kimseye

⁷ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2020: C. 31, s. 207-213).

vâkı' olmadı. Zîrâ muhakkak hikem-i Mûsâ çoktur. Ve ben inşâllâhu Teâlâ hâtırumda onunla emr-i ilâhî vâkı' mikdâr üzere bu bâbda onları serd ederim. İmdi bu, bu bâbdan onunla müşâfehe olunduğum şeyin evvelidir." (İbnü'l Arabî , 2016: 197; Konuk, 2005: IV, 126).

Hz. Mûsâ diye öldürülen çocuklar İslam fitratı üzere doğdular ancak bu çocukların ruhları kendilerinde yaratılan kemâlâtı gösteremediler ve öldürüldüler. Öldürülmelerinin ardından ruhları Hz. Mûsâ'da birleşti. Cenâb-ı Hak tarafından kendilerine verilen kemâlâtı göstermek için de Mûsevî ruhların vahdeti zuhur etti (Konuk, 2005: IV, 129-130). Mûsevî ruhlu bu çocukların Cenâb-ı Hak tarafından kendilerine verilen kemâlâtı tek bir ruhta birleşerek ortaya çıkardıkları düşünülebilir.

Hz. Mûsâ diye öldürülen çocukların yetmiş bin olduğu rivayet edilir. Bu çocukların öldürülmesinin hikmeti, Hz. Mûsâ'nın ruhuna dönüp orada birleşmeleri ve ona yardım etmeleridir (Konuk, 2005: IV, 129-130). Bu kadar masum çocuğun saf ruhları Hz. Mûsâ'da birleşerek ona yardım ettiler. Bununla beraber Hz. Mûsâ yetmiş bin tane tertemiz ruhun temsilcisi olduğu düşünülebilir.

İbnü'l Arabî 'ye göre, Firavun tarafından öldürülen tüm çocuklar ilm-i ilâhîde bunu talep ettiler. Eğer Cenâb-ı Hak dileseydi bu taleplerini yerine getirmezdi ancak bunu kendileri talep ettikleri için Cenâb-ı Hak hikmeti gereği bunu kabul etti. Çünkü onlar, Mûsevî ruhta zuhûr etmek istediler. Bununla beraber Cenâb-ı Hak, yetmiş bin çocuğun saf ruhlarının Hz. Mûsâ'da zuhur etmesini takdir etti. Eğer bu çocuklar ilm-i ilâhîde böyle bir talepte bulunmasalardı, Cenâb-ı Hak hikmeti gereği böyle bir şeyi takdir etmeyebilirdi ancak böyle bir takdir söz konusu olmamış olsaydı, yine de Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya yetmiş bin çocuğun saf ruhunu taşıdığı kadar bir kudret verebileceği düşünülebilir (Konuk, 2005: IV, 130-131).

Müellife göre, Hz. Mûsâ doğduğu zaman öldürülmüş olan yetmiş bin çocuğun ruhunu kendisinde cem etmiş bir şekilde doğmuştu. Bundan hareketle Cenâb-ı Hakk'ın, hem ilm-i ilâhîde böyle bir talepte bulunan yetmiş bin çocuğun talebini kabul ettiği hem de Hz. Mûsâ'nın yetmiş bin tane saf ruhu temsil ettiği söylenebilir (İbnü'l Arabî , 2016: 197; Konuk, 2005: IV, 131-132).

2.1.2. Hz. Mûsâ'nın Denize Bırakılması

Bilindiği üzere Hz. Mûsâ'nın annesi, onu doğurduktan sonra başına geleceklerden endişe eder. Bu endişenin neticesinde bir marangoz çağırır ve ona bir tabut yaptırır. Daha

sonra Hz. Mûsâ'yı emziren annesi, onu bu tabutun içine koyup Nil Nehrine bırakır⁸ (Ebu'l Esir, 1987: I, 131; Kasapoğlu, 2008: 113; Sayı, 2016: 45). Hz. Mûsâ'nın annesi, Cenâb-ı Hak'ın kendisine ilham etmesi neticesinde onu emzirip Nil Nehrine bırakmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'nın annesine “*Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız...*” (el-Kasas, 28/7) buyurdu. Cenâb-ı Hak'ın, Hz. Mûsâ'nın annesine bu şekilde ilham etmesi, onu korkularından emin kılmıştır.⁹

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'nın annesi, onu Nil Nehrine bırakmadan önce büyük bir endişeye kapılır. Çünkü Firavun, gördüğü rüya neticesinde saltanatına tehlike olarak gördüğü tüm çocukları öldürmüştür. Cenâb-ı Hak'ın, ilham etmesi neticesinde Hz. Mûsâ'nın annesi endişesinden emin kılınmıştır. Daha sonra Nil Nehrine bırakılan Hz. Mûsâ, nehir kenarında oturan Firavun tarafından bulunur. Su, Cenâb-ı Hak'ın takdir etmesi neticesinde Hz. Mûsâ'yı Firavun'un kenarında oturduğu göle götürür. Firavun, aynı gün Hz. Mûsâ'yı alıp kendi sarayında besler (Geylânî, 2010: III, 437; Geylânî, 2012: IV, 155; Kuşeyrî, 2000: III, 55; Kuşeyrî, 2020: V, 1527; Sayı, 2016: 47-48). Firavun'un, kendisi için tehlike olarak gördüğü ve uğruna yetmiş bin çocuğu öldürdüğü Hz. Mûsâ'yı, Cenâb-ı Hak'ın hikmeti gereği kendi elleriyle alıp büyüttüğü düşünülebilir.

İbn Acîbe'nin rivayet ettiğine göre, Firavun'un hasta bir kızı vardı. Sihirbazlar, Firavun'a Nil Nehrinden gelecek olan bir mahlukatın tükürüğü sayesinde kızının iyileşeceğini söylediler. Hz. Mûsâ, Firavun tarafından bulunduğu anda, Firavun ve eşi Âsiye sevindiler. Nil Nehri kenarında buldukları tabutu açtıklarında orada Hz. Mûsâ'nın nuru ile karşılaştılar. O sırada Hz. Mûsâ, parmağını emiyordu. Cenâb-ı Hak, onun rızık olan sütü yine onun parmaklarında yarattı. Daha sonra Firavun ve eşi Âsiye, Hz. Mûsâ'nın tükürüğünü alıp kızlarının yarasına sürdüler. Kızları bu hadiseden sonra şifa buldu ve iyileşti. Kızları şifa bulan Firavun ve eşi Âsiye, Hz. Mûsâ'yı bağrılarına bastılar. Firavun'un yanında bulunan askerler, bu çocuğun saltanatını yok edecek olan çocuk olabileceğini ifade ettiler. Bunun üzerine Firavun, onu öldürmek istedi ancak ilâhî hikmet buna mâni oldu (İbn Acîbe, 1999: IV, 232; İbn Acîbe, 2013: VII, 139-140). Firavun çok

⁸ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2020: C. 31, s. 207-213; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 13; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşârî Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 222).

⁹ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 97).

acımasız ve zalim birisiydi. Saltanatını korumak için yetmiş bin çocuğu öldürdü. Hz. Mûsâ'yı ise Cenâb-ı Hak korudu ve onu, Firavun'un öfkesinden emin kıldı. Hz. Mûsâ'nın, Firavun'un kızının iyileşmesine vesile olması, Firavun ve eşi Âsiye tarafından bir sevgi sebebi oldu. Dolayısıyla Firavun, onu öldürmek istese de bu hâdisenin de etkisiyle vazgeçti. Cenâb-ı Hak'ın Hz. Mûsâ'yı korumak için hikmeti gereği onun kızının iyileşmesine vesile kılındığı düşünülebilir.

Müellife göre, Firavun, Hz. Mûsâ'yı bulduktan sonra büyük bir sevinç yaşadı ancak bu sevinç onun sonu oldu. Bunun gibi, güzel görünen her şeyin ardında olumsuz bir durum meydana gelebilir. Onun için Cenâb-ı Hak'ın ârif kulları zahiren kendilerine güzel görünen şeylere aldanmamalıdır (İbn Acîbe, 1999: IV, 233; İbn Acîbe, 2013: VII, 142). Ârif kullar, bu misaldeki gibi kendileri için sevinç vesilesi gibi görünen şeylere sevinmemeli, aynı şekilde kendileri için üzülmeye vesile gibi görünen şeylere de üzülmemelidirler. Çünkü her işin hikmetini yalnızca Cenâb-ı Hak bilir.

Hz. Mûsâ'nın Nil Nehrine bırakılması hadisesinde tabut, Hz. Mûsâ'nın bedenini temsil eder. Nehir ise Cenâb-ı Hak tarafından Hz. Mûsâ'ya verilen ilmi temsil eder. Hz. Mûsâ, ilim denizinde bedeni ile Cenâb-ı Hak'ın ona lütfettiği hakikat ilmine vâsıl oldu (İbnü'l Arabî, 2016: 198; Konuk, 2005: IV, 136).

İbnü'l Arabî'ye göre, Hz. Mûsâ tabut içinde Nil Nehrine atıldığında helâk suretini aldı. Çünkü Hz. Mûsâ'yı bir tabut içine koyup nehre bırakmak helâk suretini almasına sebep olmak anlamına gelmektedir. Daha sonra almış olduğu helâk suretinde kendisi için bir kurtuluş buldu. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'yı zahirde görünen helâk suretinden ilim ile yeniden diriltti (İbnü'l Arabî, 2016: 199-200; Konuk, 2005: IV, 140). Netice olarak İbnü'l Arabî, Hz. Mûsâ'nın, Cenâb-ı Hak'ın hikmeti gereği bırakıldığı Nil Nehrinde mânevi olarak öldüğü, daha sonra Cenâb-ı Hak tarafından ilim denizinde kendisine yeniden hayat bahşedildiği kanaatindedir.

2.1.3. Allah'ın Himayesi ve Sevgisi

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya sevgisini daha küçük yaşlardan itibaren izhar eder. Onu daima korur ve tüm korkularından emin kılar.¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya sevgisini şu âyet-i kerîmelerde buyurur:

¹⁰ Daha fazla bilgi için bk. (Abdurrahman Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (2008), s. 114-116; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 13).

“Allah, şöyle dedi: ‘İstedğin sana verildi ey Mûsâ!’ Andolsun, biz sana bir kere daha iyilikte bulunmuştuk. Hani annene ilham edilmesi gereken şeyleri ilham etmiştik: Onu (bebek Mûsâ’yı) sandığın içine koy ve denize (Nil’e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da, ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmışım. Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve ‘size onun bakımını üstlenecek birini göstereyim mi?’ diyordu. Derken, gözü aydın olsun, üzülmesin diye seni annene döndürdük...” (Tâhâ, 20/36-40).

Kuşeyrî’ye göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’nın annesini sıkıntıdan kurtardı ve onu korkularından emin kıldı. Hz. Mûsâ’yı da ona düşman olan Firavun’un sarayında yetiştirdi. Sarayda, Firavun’un karısının da Hz. Mûsâ’ya sevgi göstermesini sağladı. Firavun, Hz. Mûsâ diye binlerce çocuğu öldürdü. Ancak Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’ya sevgisini gösterdi ve onu himaye ederek düşmanının sarayında korkularından emin kılınmış bir şekilde yaşamasını sağladı. Hz. Mûsâ, Firavun tarafından kundakta öldürülmek istendiğinde de Cenâb-ı Hak, onu himaye etti. Bu hâdise ise şöyle meydana geldi: Hz. Mûsâ, kundakta iken Firavun’un yüzüne vurdu. Bunun üzerine Firavun, onu öldürmek istedi. Karısı bu duruma müdahale etti ve onun küçük olduğunu ve temyiz gücünden yoksun olduğunu ifade etti. Firavun, bunun ispat edilmesini istedi. Firavun’un karısı ateş ve cevher getirtti, Hz. Mûsâ’nın önüne koydu. Hz. Mûsâ, elini cevhere doğru uzatacağı esnada Cebrail ona müdahalede bulundu. Böylece Hz. Mûsâ, ateşe dokundu ve yanan elini de ağzına götürdü. Daha sonra Hz. Mûsâ’nın dilinde pelteklik olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise yaşamış olduğu bu hâdisedir (Kuşeyrî, 2000: II, 454-456; Kuşeyrî, 2020: IV, 1204-1205).

Abdülkâdir Geylânî’ye göre, Firavun ve karısının, Hz. Mûsâ’ya gösterdikleri sevginin kaynağı Cenâb-ı Hakk’tır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’yı her daim himayesi altında tutmuştur. Bundan dolayı Hz. Mûsâ’ya gelebilecek tüm zararları engellemek için Firavun ve karısının kalbine muhabbet yerleştirdi (Geylanî, 2010: III, 146; Geylanî, 2012: III, 290).

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’ya karşı sevgi gösterilmesini tüm insanların kalbine yerleştirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’yı doğduğu ilk günden itibaren himayesi altına alır ve ona olan muhabbetini kerîm kitabında açıkça zikreder. Dolayısıyla bu muhabbetin insanlar tarafından da gösterilmesini ister. Öyle ki, Hz. Mûsâ’yı gören gözler onu bir daha görmeden duramaz (Bursevî, 2018: V, 188; Bursevî, 2012: V, 231).

Mevlânâ, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya olan sevgisini ve onu himayesini şöyle izah eder:

“Tanrı, Mûsâ'nın gönlüne vahyetti: ‘Ey seçilmiş kişi, ben seni seviyorum.’

Mûsâ, ey kerem sahibi dedi, sebebini söyle de neyse onu arttırayım.

Tanrı dedi ki: Çocuk, anası kendisine kızsâ bile yine anasına sarılır!

Ondan başka birisinin varlığını bile bilmez... ondan mahmurdur, ondan sarhoş!

Anası, ona bir sille indirse yine anasına gelir, ona sokulur!

Ondan başka kimseden yardım istemez., bütün şerri de odur, bütün hayrı da o!

Senin hatırında da hayırda, şerde bizden başka kimse yok ... başka yerlere dönüp bakılmıyorsun bile!

Benden başka ne varsa sence taştan, kerpiçten ibaret... ister çocuk olsun ister genç ister ihtiyar, hiç kimseye aldırış ettiğın yok! (Mevlânâ, 1995: IV, 234-235).

Cenâb-ı Hak tarafından, Hz. Mûsâ'ya gösterilen sevgi sâlih kullara da gösterilmiştir. Sâlih kullara, Cenâb-ı Hak tarafından iman nuru ve ilim deryâsı bahşedildi. Hz. Mûsâ gibi, tüm sâlih kullar da Cenâb-ı Hakk'ın gözetimi altında yetişirler. Cenâb-ı Hak, onları da her türlü zarardan korumak için himayesi altına alır. Cenâb-ı Hakk'ın bu sevgisi ve himayesi kulların gayreti ile olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, istediği kuluna lütufta bulunur ve ona muhabbetini ihsan eder. Bu durum hem Hz. Mûsâ için hem de tüm sâlih kullar için geçerlidir (İbn Acîbe, 1999: III, 388; İbn Acîbe, 2013: V, 634-635).

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'yı kendi gözetimi altında yetiştirdi ve ona her daim muhabbet ile yaklaştı. Her türlü kötülükten de onu muhafaza etti. Korkuya kapıldığı zaman ise onu tüm korkularından emin kıldı. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya göstermiş olduğu bu muhabbeti ve himaye etmeyi tüm sâlih kullarına da gösterdi. Nitekim Hz. Mûsâ'yı denizden kurtardı ve onu emin kıldı. Bunun gibi de tüm sâlih kullarını her türlü zorluktan kurtarıp sâhil-i selâmete çıkaracağı düşünülebilir.

2.1.4. Hz. Mûsâ'nın Annesini Tanıması

Kaynaklara göre, Firavun, Hz. Mûsâ'yı sarayına alır ancak beslenmesi için bir kadına ihtiyaç vardır. Firavun, kadınları çağırır ve onun emzirilmesini ister ancak Hz. Mûsâ, oraya gelen hiçbir kadını emmez. Çünkü Cenâb-ı Hak, o kadınların sütünü ona haram kılar. Daha sonra annesi gelir ve onu emer. Böylelikle Hz. Mûsâ'nın yaşadığını

öğrendiğinde sevinen annesine, Cenâb-ı Hak ikinci bir sevinç bahşetmiştir¹¹ (Geylânî, 2010: III, 439; Geylânî, 2012: IV, 157; Konuk, 2005: IV, 157; Sayı, 2016: 50-51).

Hz. Mûsâ'nın annesini tanımasını ve sadece onu emmesini İbnü'l Arabî şöyle anlatır:

“Vaktâki Allah Teâlâ Mûsâ'yı Fir'avn'dan ismet etti, cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesinin fuâdı, kendisine isâbet etmiş olduğu hemmden fâriğ olduğu halde sabahladı. Ba'dehû Allah Teâlâ ona sût-nineleri harâm etti, tâ ki anasının memesine ikbâl eyleye. Binâenaleyh onun sūrûrunu bununla tekmîl için onu vâlidesi irzâ' eyledi. İşte ilm-i şerâyi' dahi böyledir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: 'Biz sizden her biriniz için şir'a, ya'ni bir tarîk ve bir minhâc ittihâz eyledik' (Mâide, 5/48); ya'nî 'o tarîktan geldi' demek olur. Böyle olunca bu kavî kendisinden gelen işâret oldu. Binâenaleyh o, onun gıdâsıdır. Nitekim bir ağacın fer'i ancak kendi aslından müteğaddî olur. Şu halde bir şerîatte harâm olan şey diğer şerîatte helâl oldu; ya'nî sûrette helâl olur, sözümü murâd ettim. Halbuki o şey nefs-i emrde geçen şeyin aynı değildir. Zîrâ o halk-ı cedîddir; ve tekrâr yoktur. İşte bunun için biz sana tenbîh ettik.” (İbnü'l Arabî , 2016: 201-202; Konuk, 2005: IV, 157).

Hz. Mûsâ annesi dışındaki kadınların sütünü emmemiştir. İbnü'l Arabî bu durumu şöyle izah eder: Hz. Mûsâ'nın annesi dışındaki kadınlar, diğer tüm peygamberlerin getirmiş oldukları şeriatı temsil eder. Hz. Mûsâ'nın annesi ise Musa Peygamberin getirdiği şeriatı temsil eder. Hz. Mûsâ, annesini tanıyıp onu emdiği gibi, diğer bütün ümmetlerde kendi peygamberlerinin getirdikleri şeriata tabidirler. Hz. Mûsâ'nın annesini emmesi gibi bütün ümmetler de tabi oldukları peygamberin şeriatından beslenirler. Hz. Mûsâ'nın diğer kadınları emmemesinden hareketle her ümmetin sadece kendi peygamberinin şeriatına tabi olduğu söylenebilir. Çünkü her ümmetin yenenekleri ve özellikleri birbirinden farklıdır. Her ümmet bir ağacın dalları gibidir ve sadece kendi ağacının kökünden beslenir. Bunun gibi de her bir ağacın kökü bir peygamberin getirmiş olduğu şeriatı temsil eder (Konuk, 2005: IV, 157-158). Bir peygamberin şeriatında haram olan bir şey diğer bir peygamberin şeriatında helal olabilir. Misal olarak Hz. Muhammed'in (a.s.) şeriatında şarap haramdır ancak Hz. Mûsâ'nın şeriatında bu helaldir. Hz. Mûsâ zamanındaki şarap ile Hz.

¹¹ Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 13; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 223).

Muhammed zamanındaki şarap da aynı değildir. Çünkü Allah'ın 'halk-ı cedîd' kanunu vardır. Yaratmış olduğu şeyin aynısı tekrar geri gelmez (Konuk, 2005: IV, 158).

Hz. Mûsâ'nın annesini tanımada ve onu emmesinde şariat hakikati bulunmaktadır. Hz. Mûsâ, annesini tanıyacak bir yeterliliğe sahip olamayacak bir yaştadır ancak buna rağmen Cenâb-ı Hak'ın irade buyurması ile sadece kendi annesini emdi ve onu tanıdı. Bunun gibi de tüm ümmetlerin kendi peygamberlerinin şariatlarına tabi oldukları ve o şariatdan manevi olarak beslenip ruhlarının gıdasını temin ettikleri düşünülebilir.

2.2. Hz. Mûsâ'nın Bir Kıptiyi Öldürmesi Hâdisesi

Bilindiği üzere Hz. Mûsâ, Mısır'da kavga eden iki adama denk gelir. Kavga eden bu adamlardan birisi Hz. Mûsâ'nın kavmindendir diğeri ise kıptidir. Hz. Mûsâ'nın kavminden olan adam, kendisinden yardım ister. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, kendisinden yardım isteyen adamı korur ancak yanlışlıkla bir kıptinin ölümüne sebep olur. Bu hâdiseden sonra Hz. Mûsâ, büyük bir endişeye kapılır. Bu hâdisi Firavun'a haber verilir ve Firavun, Hz. Mûsâ'nın yakalanıp getirilmesi emrini verir. O sırada Huzevkıl adında birisi, Hz. Mûsâ'ya gelir ve onu öldürmek için topladıkları haberini verir¹² (Bardakçı 2019: 24; Geylânî, 2010: III, 441; Geylânî, 2012: IV, 159-160; İbnu'l Esir, 1987: I, 133-134; Sayı, 2016: 55-59). Huzevkıl'ın kendisine haber vermesinden sonra Hz. Mûsâ, ölüm tehdidiyle yüz yüze kalır. Bundan dolayı da endişesinin arttığı söylenebilir.

Hz. Mûsâ, içinde olduğu durumdan dolayı Cenâb-ı Hak'a niyazda bulunur. Cenâb-ı Hak, ona bir melek gönderir ve duasını kabul eder. Melek, Hz. Mûsâ'ya yardım eder ve Medyen'e doğru yönelmesini sağlar (İbnu'l Esir, 1987: I, 134). Böylelikle Hz. Mûsâ, Medyen'e doğru yola çıkar ve Cenâb-ı Hak, onu tüm endişe ve korkularından emin kılar.

Hz. Mûsâ'nın yaşamış olduğu bu hâdisi Kur'ân-ı Kerîm'e göre şöyle cereyan eder: Hz. Mûsâ herkesten habersiz şehre geldi. Orada kavga eden iki tane adamla karşılaştı. Bunlardan birisi Hz. Mûsâ'nın kavmindendi. Kavminden olan adam Hz. Mûsâ'dan yardım istedi. Hz. Mûsâ da karşı taraftaki adama yumruk attı. Adam orada düşüp öldü. Hz. Mûsâ nefesine zulmettiğini söyleyerek Cenâb-ı Hak'tan bağışlanma diledi (el-Kasas, 28/15-16).

¹² Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2020: C. 31, s. 207-213; Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 98; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 14).

Hız. Mûsâ, istemeden kıptiyi öldürdü ve tevbe etti. Cenâb-ı Hak da onun tevbesini kabul etti. Hız. Mûsâ'nın yaşamış olduğu bu hâdise izah edilecektir.

Kuşeyrî'ye göre, Hız. Mûsâ, kıptiyi öldürmek istemedi ve bir insanın ölebileceği derecede bir güç sarf etmedi. Buna rağmen kıpti öldü. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hız. Mûsâ'ya sıkıntı vererek onu imtihan etmek istedi. Bunun için kıptinin ölmesini takdir etti. Daha sonra Hız. Mûsâ, tevbe etti ve Cenâb-ı Hak'tan bağışlanma diledi. Cenâb-ı Hak, Hız. Mûsâ'yı affetti. Hız. Mûsâ bir daha aynı hâdisenin gerçekleşmeyeceğine dair Cenâb-ı Hakk'a söz verdi. Bu esnada Firavun tarafından bu hâdise duyulduğu için Hız. Mûsâ korkuya kapıldı ancak Cenâb-ı Hak, onu tüm korkularından emin kıldı¹³ (Kuşeyrî, 2000: III, 57-59; Kuşeyrî, 2020: V, 1530-1533). Cenâb-ı Hakk'ın, Hız. Mûsâ'ya böyle bir musibet vererek kendisine yaklaştırmak istediği düşünülebilir.

İbnü'l Arabî'ye göre, Hız. Mûsâ imtihan edilmek için birçok belaya maruz bırakıldı. Bu imtihanların en büyüklerinden birisi de yanlışlıkla öldürmüş olduğu bir kıptî idi. Hız. Mûsâ bu musibete sabrederek imtihanını geçmeyi başardı. Cenâb-ı Hak katında sabırlı olanların zümresine dahil oldu. Hız. Mûsâ'nın sabrı uzun yıllar boyunca devam etti. Çünkü öldürmüş olduğu adamı Cenâb-ı Hakk'ın ilham etmesi sonucunda öldürdüğünü yıllar sonra Hızır'ın ilham alması sonucunda öldürdüğu çocuğu görünce anladı (Konuk, 2005: IV, 161-162). Hız. Mûsâ yıllar önce kıptînin ölümü için tevbe etti ve Cenâb-ı Hak onu kabul etti. Bu tevbenin kabul edilmesinin hikmetini Hızır'ın çocuğu öldürmesinden sonra net bir şekilde anladığı düşünülebilir. Çünkü yapmış olduğu fiili ilham neticesinde yapmıştı.

Cenâb-ı Hak, Hız. Mûsâ'ya istemeden birini öldürmesi neticesinde bir musibet vermiştir. Hız. Mûsâ, bu musibetin neticesinde Cenâb-ı Hakk'a daha çok yaklaşıır ve ona sığınır. Bunun gibi de Cenâb-ı Hak, bir veliyi kendisine yaklaştırmak istediği zaman ona bir takım bela ve musibetler verebilir. Bela ve musibete düşer olan veli, Hız. Mûsâ gibi Cenâb-ı Hakk'a sığınmalı ve ondan yardım istemelidir. Çünkü Hız. Mûsâ'yı musibetlerle kendisine yaklaştırmak isteyen Cenâb-ı Hak, bütün veli kullarını da kendisine yaklaştırmak ister. Kendisine musibet verilen veli, Hız. Mûsâ gibi davranmalı ve Cenâb-ı Hakk'a tevbe etmelidir. Cenâb-ı Hak, Hız. Mûsâ'yı affettiği gibi veli kulunu da affedecektir. Hız. Mûsâ'yı korku ve endişesinden emin kıldığı gibi veli kulunu da tüm korku ve endişelerinden emin kılacağı düşünülebilir.

¹³ Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hız. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 14).

Hz. Mûsâ, yanlışlıkla öldürdüğü kıptiden dolayı endişe duymuş ve korkmuştur. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda suçlu olabilme endişesini de taşımıştır. Öldürülme tehlikesini de gören Hz. Mûsâ Mısır'ı terk etmiştir¹⁴ (Geylânî, 2010: III, 442; Geylânî, 2012: IV, 162).

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya beni andığında bedeninin titresin, kalbin huşû ile dolu olsun, dilin düşünerek beni zikretsin, âciz bir kul gibi huzurunda dur, doğru söz söyleyen bir dil ile bana yalvar buyurmuştur (Gazzâlî, 2005: 192; Gazzâlî, 2002: I, 443). Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya bedeninin titremesini buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kudreti ve azameti çok büyüktür. Bundan dolayı bunu idrak eden her kul, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti karşısında acizliğini görür. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'nın da bu kudreti görmesini ve bedeninin bu azamet karşısında titremesini buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya üç şeyden korkmasını buyurmuştur. Birincisi, kendisinden korkmasını, ikincisi nefisten korkmasını, üçüncüsü ise kendisinden korkmayandan korkmasını buyurmuştur (İbnü'l Arabî, 1999: III, 59; İbnü'l Arabî, 2007: VI, 201). Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Mûsâ'ya buyurduğu bu ilahî emirlere veli kullar da uymalıdır. Veli kullar, ilk önce Cenâb-ı Hakk'ın azametinden korkmalıdırlar. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kudreti sonsuz yücedir. Daha sonra kendi nefislerinden korkmalıdırlar. Zira nefisleri daima kötülüğü emreder. Son olarak ise Cenâb-ı Hak'tan korkmayandan korkmalıdırlar. Çünkü Cenâb-ı Hak'tan korkmayan birisinden her türlü kötülük beklenebilir.

Hz. Mûsâ'nın hicretine neden olan havf, her ne kadar öldürülme korkusuyla gerçekleşmesi ön plana çıkmış olsa da önemli başka bir sebebi de bulunmaktadır. Bu sebep ise Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda suçlu olma endişesi taşımasıdır. Hz. Mûsâ, bu endişesinden dolayı büyük bir üzüntü duymuştur. Hz. Mûsâ'nın bu durumu şöyle ifade edilebilir:

“Hz. Mûsâ, ölümüne sebep olduğu kişi yüzünden sadece dış dünyadaki tehditlerden korkmamış, ayrıca iç benliğinin baskısı altında da sıkıntı yaşamıştır. Üst benliğine hakim olan ilâhî otorite karşısında suçlu duruma düşmüş olma endişesiyle sıkıntı çekmiştir. Âhirette cezalandırılacağına inanmak, kişinin iç dünyasında oluşan ve

¹⁴ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 98-99; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 15).

onun üst ben'ine hakim olan ilâhî değerlerden ve otoriteden kaynaklanan bir durumdur (Kasapoğlu, 2008: 119).

Hz. Mûsâ, kendi içerisinde Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda suçlu olabilme endişesini taşımıştı. Bundan hareketle tüm veli kullar da Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda suçlu olabilme endişesini taşımalıdır. Çünkü Hz. Mûsâ, yanlışlıkla bir adamı öldürdü ve daha sonra peygamberlik makamına layık görüldü. Bundan dolayı da tüm günahlardan da korundu. Buna rağmen Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda suçlu olabilme endişesini kalbinde taşımıştı. Veli kullar ise, peygamberler gibi günahsız olma durumları söz konusu değildir. Bunun için her daim Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda suçlu olabilme endişesini kalplerinde taşımaları gerektiği düşünülebilir.

Kuşeyrî'ye göre, Hz. Mûsâ, başına gelen bu musibetten dolayı Cenâb-ı Hak'tan çok korkmuştu. O gün, gece boyunca uyumayıp etrafı gözetlemesi bunun açık bir göstergesiydi. Bununla birlikte etrafı gözetlemesinin diğer bir sebebi de Firavun ve ahalisinin kendisine verebileceği zarardan dolayıdır (Kuşeyrî, 2000: III, 58,59; Kuşeyrî, 2020: V, 1532).

Hz. Mûsâ'nın korkması onun büyük bir peygamber olmasına engel değildir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın veli kulları da olumsuz bir olay karşısında korkuya kapılabilirler. Bu korku Hz. Mûsâ'nın büyük bir peygamber olması gerçeğine aykırı olmadığı gibi Cenâb-ı Hakk'ın büyük veli kullarının da korkuya kapılmaları onların büyük veli kul olmaları gerçeğine aykırı değildir. Hz. Mûsâ, bu korku dolayısıyla hicret etti. Hz. Mûsâ, yapmış olduğu bu hicretinde Cenâb-ı Hak'tan kaçmadı. Hz. Mûsâ, hicret etmiş olduğu yerde yine Cenâb-ı Hakk'a vuslat etti. Bu durum tevekküle aykırı değildir. Hz. Peygamber de kafirlerden korunmak için hicret etmiş ve Sevr mağarasına sığınmıştı. Ayrıca Hasan-ı Basrî de, Haccâc'dan korunmak için talebesinin yanına saklanmıştı (İbn Acîbe, 1999: IV, 240; İbn Acîbe, 2013: VII, 158).

Hz. Mûsâ, yanlışlıkla öldürmüş olduğu bir adam için üzüldü, endişeye kapıldı ve korktu. Bazen bir musibet sonucunda insan seçkin bir kul haline gelebilir. Hz. Âdem (a.s.) yasak ağaçtan meyve yedi. Bunun sonucunda yer yüzünde halife oldu ve soyundan peygamberler, veliler ve nice büyük âlimlerin gelmesine sebep oldu. Aynı şekilde Hz. Mûsâ da yanlışlıkla bir adam öldürdü, bunun neticesinde Mısır'dan hicret etti ve peygamberlik için Hz. Şuayb'ın yanında manevi terbiye aldı. Bununla beraber bu hicret neticesinde Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'yı tüm korkularından emin kıldı (İbn Acîbe, 1999: IV,

240; İbn Acîbe, 2013: VII, 158). Bütün bu örneklerden hareketle Cenâb-ı Hakk'ın, herhangi bir kulunu da yapmış olduğu bir kusur neticesinde affedeceği ve tüm korkularından da emin kılacağı düşünülebilir. Bununla beraber Cenâb-ı Hak dilerse affedip emin kıldığı o kulunu veli bir kul makamına çıkarabileceği söylenebilir.

2.3. Hz. Mûsâ ile Hz. Şuayb Kıssasındaki Hâdiseler

Hz. Mûsâ yaşadığı kıpti hâdisesinden sonra Mısır'da kalamayacağını anlar. Çünkü orada kaldığı takdirde öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını biliyordu. Huzeykıl'ın da bu tehlikeyi kendisine haber vermesiyle Hz. Mûsâ daha çok endişelenmiştir. Bunun neticesinde Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile Mısır'dan ayrılır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan ayrılması ve Hz. Şuayb'ın yanına gitmesi şöyle cereyan etti: Şehrin uzak bir yerinden bir adam koşarak geldi. Hz. Mûsâ'ya şehrin ileri gelenlerinin onu öldürmek için aralarında karar aldıklarını haber verdi. Daha sonra Hz. Mûsâ'ya şehirden çıkması gerektiğini söyledi. Çünkü canı tehlike altındaydı. Hz. Mûsâ bu haberden sonra çok korktu ve etrafını gözetlemeye başladı. Sonra da şehri terk etti. Medyen'e doğru yönelen Hz. Mûsâ kendisini doğru yola iletmesi için Cenâb-ı Hakk'a dua etti. Medyen'e ulaşan Hz. Mûsâ suyun başında hayvanlarını sulayan insanlarla karşılaştı. Orada hayvanlarını sulamak isteyen iki kız gördü ve onların kenarda beklediklerini fark etti. Hz. Mûsâ neden beklediklerini sordu. Onlar da çobanların çekilmesini beklediklerini ifade ettiler. Hz. Mûsâ onlara yardım etti ve hayvanlarını suladılar. Koyunları suladıktan sonra bir köşeye çekilen Hz. Mûsâ, ellerini açıp Cenâb-ı Hakk'a dua etti. Kızlardan birisi utanarak Hz. Mûsâ'nın yanına geldi ve babasının onu çağırıldığını söyledi. Hz. Mûsâ bu davete icabet ederek kızların babasının yanına gitti. Hz. Mûsâ başından geçen her şeyi Hz. Şuayb'a anlattı. Hz. Şuayb da artık zalimlerden kurtulduğunu ve emin ellerde olduğunu ifade etti. Hz. Şuayb'ın kızlarından birisi Hz. Mûsâ'yı ücretle tutmasını babasından istedi. Hz. Şuayb da sekiz yıl çalışması karşılığında Hz. Mûsâ'ya kızlarından birisini nikahlayacağını söyledi. Hz. Mûsâ da bunu kabul etti ve kızlarından birisi ile evlendi (el-Kasas, 28/20-28).

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'yı her zaman himaye etti. Öldürülme tehlikesi yaşadığı zaman da ona birini gönderip oradan hicret etmesi gerektiğini buyurdu. Hicret ettikten sonra da onu himaye etmeye devam etti ve Hz. Şuayb'ın yanına gitmesini takdir etti. Allah'ın bu takdirinde, Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'ın kızı ile evlenmesinde ve ona yapmış olduğu hizmette birçok hakikat bulunmaktadır.

2.3.1. Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'ın Kızları ile Karşılaşması

Kaynaklara göre, Hz. Şuayb'ın kızları, koyunlarının suya gitmelerine engel olmuşlardı. Çünkü orada başka namahrem erkekler vardı ve koyunlarını suluyorlardı. Hz. Mûsâ, koyunlarına engel olmalarının sebebini sorduğunda namahrem erkeklerin olduğunu söylemişlerdi. Onlar gittikten sonra koyunlarını suladılar¹⁵ (Bardakçı 2019: 25; Bursevî, 2018: VI, 442; Bursevî, 2012: VI, 205; Geylânî, 2010: III, 443; Geylânî, 2012: IV, 163; Sayı, 2016: 61-62). Hz. Şuayb'ın kızlarının bu davranışından hareketle, onların Cenâb-ı Hakk'ın rızasına uygun davranmayı istedikleri söylenebilir. Onlar namahremi olan erkeklerden hayâ etmiş ve uzak durmuşlardı. Bu hayânın sebebi ise Cenâb-ı Hakk'ın rızasına uygun hareket etmek olduğu düşünülebilir.

Kuşeyrî'ye göre, Hz. Şuayb'ın kızı, Hz. Mûsâ'yı davet etti daha sonra da utandı. Onun utanmasının sebebi, Hz. Mûsâ'nın bu davete olumsuz cevap verme ihtimaliydi. Bundan hareketle birini davet eden tüm kulların hayâ sıfatını taşıması gerektiği söylenebilir (Kuşeyrî, 1989: 373, Kuşeyrî, 2019: 296). Bununla birlikte kızların utanmasının diğer bir sebebi de kâmil bir imana sahip olmaları şeklinde düşünülebilir. Nitekim İbn Acîbe'ye göre, babaları onlara neden erken geldiklerini sordu. Onlar da salih bir adamla karşılaştıklarını ifade ettiler. Salih adamın onlara yardım ettiğini ve koyunlarını suladığını da söylediler. Bunun üzerine babaları, o adamı çağrılmalarını istedi. Hz. Mûsâ çağrıldı ve utana utana geldi. Hz. Mûsâ'yı çağıran kız da yüzünü kapatmıştı ve kendisini gizlemek için uğraşıyordu. Onun bu hareketi imanının yüceliğine ve ahlakının güzelliğine delildir (İbn Acîbe, 1999: IV, 244; İbn Acîbe, 2013: VII, 166-167).

Hz. Mûsâ, kendisine yapılan daveti kabul eder ve kızlarla beraber yola çıkar. Yolda giderken dağların arasından geçerler. Bu sırada rüzgar kızlardan birisinin elbisesini açar. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, kızlara onun arkasından yürümelerini söyler (Bursevî, 2018: VI, 423; Bursevî, 2012: VI, 207-208). Hz. Mûsâ'nın bu davranışından hayâ ettiği söylenebilir. Hz. Mûsâ'nın hayâ etme sebebinin Allah'ın rızasına uygun hareket etmek olduğu düşünülebilir. Zira Hz. Mûsâ, "*Haya imandandır.*" (Bûharî, *İman*, 16). Sırrını hakkıyla bilen birisiydi.

¹⁵ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 99; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 15).

2.3.2. Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'a Hizmet Etmesi

Hz. Mûsâ'nın Medyen'e gelmesini sağlayan ilahî hikmet onun, Hz. Şuayb ile karşılaşmasını ve ona hizmet etmesini de sağladı. Hz. Mûsâ'nın bu hizmetinde şeyh-mürîd ilişkisi vardır. Çünkü ilahî kader Hz. Mûsâ'yı manevi olarak yetiştirmek için bir peygambere götürdü. Bu peygamber de kendisinin şeyhi oldu. Bu bağlamda Hz. Mûsâ ve Hz. Şuayb arasındaki ilişki tasavvuftaki şeyh-mürîd çerçevesinde ele alınacaktır.

Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'a gittiğinde onun yanında manevi olarak terbiye olundu. Aralarında geçen hâdiseler şeyh-mürîd ilişkisi çerçevesinde meydana geldi.

Bilindiği üzere Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak'a dua eder ve kendisini doğru yola iletmesini ister. Bu yolun en güzel olanı ise manevi olarak kendisini terbiye edebilecek bir şeyhe vuslattır. Cenâb-ı Hak, bu vuslatı Hz. Mûsâ'ya duası doğrultusunda bahşetmiştir. Hz. Mûsâ, şeyhin diyarına geldiğinde su içme mekanına gider. Orada ilahî aşk şarabından içmek ister. Bu istek onu Hz. Şuayb'a götürmüştür (Geylânî, 2010: III, 443; Geylânî, 2012: IV, 163; İbn Acîbe, 1999: IV, 243; İbn Acîbe, 2013: VII, 164).

Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ için manevi bir şeyh olmuştur. Cenâb-ı Hak, onu manevi şeyhinin yanında olgunlaşması için bekletir. Bu süre zarfında kalbine, manevi makamları yavaş yavaş nakşeder. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'yı manevi şeyhi olan Hz. Şuayb'a, nefsinden arınması ve manevi terbiye etmesi için göndermiştir. Bu manevi terbiyeden sonra Hz. Mûsâ'yı huzuruna kabul eder. Hz. Mûsâ'yı manevi şeyhine göndererek onu kulluğun en yüksek mertebesine çıkarmak ister. Şeyhin yanında tüm korkularından da emin kılarak Hz. Mûsâ'nın bu manevi mertebeye çıkmak için tabi olacağı manevi eğitimi tamamlamasını sağlar. Bu manevi terbiye en az sekiz yıl sürer. Bu süreden hareketle, mürîdin şeyhine en az sekiz yıl hizmet etmesi ve onun manevi terbiyesinde kalması gerektiği söylenebilir (İbn Acîbe, 1999: IV, 247; İbn Acîbe, 2013: VII, 173-174). Hz. Mûsâ, manevi şeyhinin yanında uzun bir süre kalır. Cenâb-ı Hak, tedrici bir şekilde manevi terbiyesini tamamlamasını sağlar. Çünkü ileride kendisini peygamber olarak görevlendirecektir. Böylelikle bu manevi terbiyenin ve uzun süren şeyh ile birlikteliğin hikmetinin açığa çıktığı söylenebilir. Peygamber olduğu süreçte karşılaşacağı zorluklar için manevi bir eğitimden geçer ve bunun sonucunda karşılaşacağı musibetlerle daha güçlü bir şekilde mücadele etmiş olacağı düşünülebilir. Hz. Mûsâ'nın manevi şeyhine hizmet süresi ve manevi terbiyesi en az sekiz yıl sürmüştür. Bu uzun süre şeyh ile mürîd arasındaki manevi terbiye için çok önemlidir. Çünkü mürîd nefsi ile mücadele edebilmesi için Hz.

Mûsâ gibi uzun bir süre manevi şeyhin terbiyesinden geçmelidir. Aksi takdirde nefsi ile mücadele etme hususunda başarısız olabileceği düşünülebilir.

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'nın seksiz sene manevi şeyhinin yanında kalmasının hikmeti, manevi şeyhi olan Hz. Şuayb'ın peygamberlik nuru ile bakarak onun sekiz senede kemal derecesine ulaşabileceği kanaatine varmasıydı. Sekiz seneden sonra artık kemal derecesine ulaşmış olacak ve bir şeyhe ihtiyaç duymayacaktı. Bu süre bitince de Hz. Mûsâ'nın manevi teriyesi ve olgunlaşması tamamlanmıştı. Daha sonra da manevi şeyhinden ayrılmıştı (Baklî, 2008: III, 85).

2.3.3. Hz. Mûsâ'nın Evliliği

Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın kızı ile evlenmiştir. Bu evliliği Hz. Şuayb ister. Bu bağlamda müridin, şeyhinin müsaadesini alarak evlenme meselesi ele alınacaktır.

Kaynaklara göre Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ ile konuştuktan sonra onun güvenilir ve dürüst olduğunu anlar. Bunun üzerine sekiz sene çobanlık yapması karşılığında kızlarından birisini onunla evlendirmek istediğini söyler. Hz. Mûsâ, bu teklifi kabul eder ve Hz. Şuayb'ın kızı ile evlenir¹⁶ (Geylânî, 2010: III, 445-446; Geylânî, 2012: IV, 166-167).

Hz. Şuayb'ın kızlarının isimleri Sâbûrâ ve Leyyâ'dır. Büyük kızı Sâbûrâ, Hz. Mûsâ'yı babasının yanına davet eden kızıdır. Hz. Mûsâ'nın evlendiği kızı da kendisini davet eden Sâbûrâ'dır (Beğavî, 1989: IV, 202).

Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'ın küçük kızı Leyyâ ile evlendiğine dair bir rivayet de mevcuttur (Beğavî, 1989: IV, 203). Bu iki rivayetten hareketle, Hz. Mûsâ'nın ilk önce büyük kızı ile evlendiğini daha sonra da meydana gelen bir durum sebebiyle büyük kızından ayrılıp küçük kızı ile evlendiği söylenebilir (İbn Acîbe, 1999: IV, 245; İbn Acîbe, 2013: VII, 168-169).

Hz. Mûsâ'nın manevi şeyhinin kızı ile evliliğinden hareketle müridin evlenmesi gerektiği söylenebilir. Ancak müridin, ilk önce manevi terbiye yoluna girmesi gerekmektedir. Terbiyede olgunluk çağına geldikten sonra da evlenmelidir. Terbiyede olgunluk çağına gelmemiş olan bir mürid ise şeyhi izin verdiği takdirde evlenebilir (İbn Acîbe, 1999: IV, 249; İbn Acîbe, 2013: VII, 178). Hz. Şuayb'ın, Hz. Mûsâ'yı evliliğe teşvik etmesinden hareketle şeyhin müridini evliliğe teşvik etmesi gerektiği söylenebilir.

¹⁶ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 99).

Mürid manevi terbiye yoluna girdikten sonra evlenmelidir. Çünkü Hz. Mûsâ, ilk önce manevi şeyhine gelmiş ve manevi terbiye yoluna adım atmış, daha sonra da evlenmiştir. Manevi terbiye yoluna giren ancak bu terbiyede olgunluk çağına gelmemiş olan mürid, şeyhin izni ile evlenebilir. Bundan hareketle manevi olgunluk çağına gelen müridin, evlilik için şeyhinden izin almasına gerek olmadığı söylenebilir.

Serrâc'a göre, müridler evlendikleri zaman eşlerini ve çocuklarını ihmal etmemelidirler. Bunu ihmal ettikleri takdirde âdâba ters hareket etmiş olurlar. Bununla birlikte müridler evlenecekleri zaman kendilerinden daha zengin birisi ile evlenmemelidirler. Çünkü müridler için evliliğin âdâbı kendisinden daha fakir birisi ile evlenip ona adâlet ile muamele etmesidir (Serrâc, 1960: 265; Serrâc, 2019: 228). Müridler için kendilerinden daha fakir birisiyle evlenmeleri istenmiştir. Buradaki kastın kendileri ile denk birisiyle evlenmeleri olduğu düşünülebilir. Çünkü evlilikte denklik olmadığı zaman bir çok sorun meydana gelebiliyor. Hz. Mûsâ'nın manevi şeyhinin kızı ile evlenmesi de kendisine denk birisi ile evlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın evliliğinin bu düşünceyi desteklediği söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜBÜVVET DÖNEMİ HZ MÛSÂ'NIN HAYATINDAKİ TASAVVUFİ HÂDİSELER

Hz. Mûsâ'nın nübüvvet sonrasında birçok hâdise ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Cenâb-ı Hak ile mükâlemesi, mucizeler ile desteklenmesi, Hz. Hârûn'u (a.s.) yardımcı olarak istemesi, Firavun ile mücadelesi, rü'yet talebi bunlardan bazılarıdır. Yaşanmış olan bu hâdiseler tasavvuf açısından önem arz etmektedir. Bu hâdiseler mutasavvıfların bakış açıları çerçevesinde izah edilecektir.

3.1. Hz. Mûsâ'nın Mısır Yolculuğu Esnasında Meydana Gelen Hâdiseler

Hz. Mûsâ Mısır'a döndüğü esnada ilâhî hitabı işitmiş ve Cenâb-ı Hak tarafından kendisine mucizeler verilmiştir. Bununla birlikte, Hz. Mûsâ'nın birçok isteği olur ve bunlar Cenâb-ı Hak tarafından yerine getirilmiştir.

3.1.1. Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağında Cenâb-ı Hak ile Konuşması

Bu başlık altında Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı, ağaç vasıtasıyla Hz. Mûsâ'ya hitap edilmesi ve ateş vasıtasıyla tecelli gibi meselelerden bahsedilecektir.

Bilindiği üzere Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın yanında süresini tamamladıktan sonra ailesi ile birlikte Medyen'den ayrılır. Ailesi ile birlikte yolculuk yaptığı gün yağmurlu ve soğuktur. Eşi de hamile olarak kendisine bu yolculukta eşlik eder. Gece vakti gelince eşi doğum yapar. Havanın soğuk olması ve eşinin doğum yapması onları konaklamaya zorlar. Bunun için Hz. Mûsâ, orada ateş yakmak ister. Ateş yakmayı başaramayan Hz. Mûsâ, etrafını gözetlemeye başlar. Bu esnada göğe doğru yükselen bir bir nur görür ve onun ateş olduğunu düşünür. Bu hâdise karşısında Hz. Mûsâ çok korkar ve gözlerini kapatır. Vadinin kıyısında bulunan ağaçtan bir ses gelir. Cenâb-ı Hak, o ağaç vesileyle Hz. Mûsâ ile konuşur ve ona âlemlerin Rabbi olduğunu buyurur. Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olduğunu anlayınca kalbi şiddetli bir şekilde çarpar, bacakları titrer ve dili tutulur. Hz. Mûsâ, bu durumda iken Cenâb-ı Hak, ona bir melek gönderir ve kalbinin güçlenmesini

sağlar. Böylelikle Hz. Mûsâ, ilahî hitabı duymaya hazır hale gelir¹⁷ (Bardakçı 2019: 26; Ebu'l Esir, 1987: I, 136; Geylânî, 2010: III, 448; Geylânî, 2012: IV, 168; Kuşeyrî, 2000: III, 64; Kuşeyrî, 2020: V, 1538). Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya hitabını Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur:

“Hani ateş görmüştü de ailesine, ‘Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş getiririm, yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum’ demişti. Ateşin yanına varınca, ona şöyle seslenildi: ‘Ey Mûsâ!’ ‘Şüphesiz yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ’dasın.’ ‘Ben seni (peygamber olarak) seçtim. Şimdi vahyolunacak şeyleri dinle.’ ‘Şüphesiz yok ki ben Allah’ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.’ ‘Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden hiç söz etmeyecek)tim.’ ‘Buna inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler, seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helâk olursun!” (Tâhâ, 20/10-16).

Kaynaklara göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya ağaç vasıtasıyla seslenir ve ona hitap eder. Hz. Mûsâ'nın duymuş olduğu ses ağaca ait bir ses değildir. O ses Cenâb-ı Hakk'a aittir. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ ile konuşabilmesi için ağaca da konuşma gücü verebilirdi ancak ağaç vasıtasıyla kendisi Hz. Mûsâ'ya hitap etmiştir (İbn Acîbe, 1999: IV, 248; İbn Acîbe, 2013: VII, 176-177).

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya hitap eder ancak bundan hareketle Cenâb-ı Hakk'ın ağzı veya dili olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak bütün harflerin, seslerin ve dillerin yaratıcısıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Mûsâ'ya hitabı her hangi bir organ olmadan gerçekleşmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın hitap etmesi dil yolu ile gerçekleşmez. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın işitmesi de kulak yolu ile gerçekleşmez (İbnü'l Arabî , 1999: I, 64; İbnü'l Arabî , 2007: I, 92).

Cenâb-ı Hakk'ın kelâmı insanların sözleri gibi değildir. O'nun kelâmı kendi zatı ile birlikte kâimdir. Bu ilahî kelâm bazen insana ümit verir, bazen korkutur, bazen endişeye

¹⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 99; Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 17; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşârî Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 228-230; İsmail Bayer, “Mûsâ Kıssasında Yer Alan ‘Ateşte Olan/Olanlar’ın Kimliği Üzerine Tartışmalar”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Artvin-Türkiye, (2017), 2017, s. 46).

sevk eder ve bazen de emir verir. Hz. Mûsâ'nın işittiği ilahî kelâm da ses ve harf olmaksızın doğrudan Cenâb-ı Hak'ın zatı ile kâim olan kelâmıdır (Gazzâlî, 2005: 107; Gazzâlî, 2002: I, 232).

Gazzâlî'ye göre, Cenâb-ı Hak'ın kelâmının nasıl olduğunu anlamaya insanın gücü yetmez. Ancak insanlar kendi sıfatları sayesinde belli bir ölçüde anlayabilir. Mesela insanlar kendi sesi vasıtasıyla sadece küçük bir ölçüde Cenâb-ı Hak'ın kelâmını anlayabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kelâmının azametini diğer seslerde gizlemiştir. Eğer Cenâb-ı Hak, böyle yapmamış olsaydı kainattaki her şey kelâmının azameti karşısında yok olurdu. Hz. Mûsâ'ya da kelâmını işitebilmesi için güç vermişti. Aksi halde Hz. Mûsâ, kelâmının azameti karşısında tahammül edemezdi (Gazzâlî, 2005: 332; Gazzâlî, 2002: I, 795).

Kâinatta bulunan her şey Cenâb-ı Hak'ın tecellisidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak'ın ağaç vasıtasıyla konuşması da bir tecelli örneğidir. Çünkü Cenâb-ı Hak kulları ile dilediği şekilde ve dilediği yerde konuşabilir (İbn Acîbe, 1999: IV, 249; İbn Acîbe, 2013: VII, 179).

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ ile konuştuğu gibi tüm ârif kulları ile de konuşabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak'ın ârif kulları müşahede denizinde bulunurlar ve onlar için tüm vasıtalar ortadan kalkar (İbn Acîbe, 1999: IV, 249; İbn Acîbe, 2013: VII, 179).

Sühreverdî'ye göre, Hz. Mûsâ'nın kendisinden ses duyduğu ağaç hakiki bilgiyi temsil eder. O ağacın yeşilliği ise gerçek bilgiye ulaşmak için gidilen düşünce yollarını aydınlatmaktadır (Sühreverdî, 2014: s. 99). Sühreverdî'nin düşüncelerinden hareketle Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hak tarafından hakiki bilgiye mazhar edildiği ifade edilebilir.

Bilindiği üzere Hz. Mûsâ yolculuğu esnasında eşinin hamile olmasından dolayı gece konaklamak zorunda kalır ve ısınmak için ateşe ihtiyaç duyar. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'nın ihtiyacı olan ateş sûretinde tecelli eder. Eğer Cenâb-ı Hak ateş sûretinde tecelli etmeseydi, Hz. Mûsâ ona önem vermez ve ateş aramaya devam ederdi. İhyiyacı olan ateşi bulduktan sonra meydana gelen tecelliyi düşünebilirdi (İbnü'l Arabî , 2016: 212-213; Konuk, 2005: IV, 210-211). Cenâb-ı Hak, tüm kullarının ihtiyacına cevap verir ve onların en zor anında destek olur. Hz. Mûsâ'ya da en zor anında destek oldu ve onu sıkıntılarından kurtardı. Hz. Mûsâ en çok ateşe ihtiyaç duydu. Çünkü gece çok soğuktu ve eşi de yeni doğum yapmıştı. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'nın en çok ihtiyaç duyduğu şey ile tecelli etti.

Bunun neticesinde hem Hz. Mûsâ'nın ihtiyacının giderildiği hem de himaye edildiği düşünülebilir.

Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın gördüğü tecelliyi şöyle ifade eder:

“Birisi, ekmek almak için ekmekçi dükkanına koştu, fakat ekmekçinin güzelliğini görünce canını verdi.

Birisi, gezip eğlenmek üzere gül bahçesine gitti, bahçıvanın yüzü teferrüç yeri oldu.

Kuyudan su çekerken Yusuf'un yüzünden abîhayat içen bedevi gibi..

Musa ateş elde etmek için gitti, öyle bir ateş gördü ki ateşten vazgeçti.” (Mevlânâ, 1995: I, 223).

Mevlânâ'nın ifadelerinden hareketle Hz. Mûsâ'nın, Cenâb-ı Hakk'ın tecellisini gördüğünde kendisinden geçtiği ve çok etkilendiği söylenebilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın tecellisinin azameti ve güzelliği karşısında gözler dayanamaz. Dolayısıyla Hz. Mûsâ'nın ateşten vazgeçmesinin ifade edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın tecellisinin azameti ve güzelliği ile ilgilidir. Buradaki ifade Hz. Mûsâ'nın gördüğü azamet ve güzellik karşısında etkilenmesi şeklinde düşünülebilir.

İbn Abbas'a göre, Hz. Mûsâ yeşil bir ağaç gördü. Bu ağacın her yerinde beyaz bir ateş belirdi. Hz. Mûsâ o anda hiçbir şey göremedi. Ateşin ışığına ve ağacın yeşilliğine hayran kalan Hz. Mûsâ olduğu yerde donup kaldı. Daha sonra Hz. Mûsâ, meleklerin tesbih seslerini duydu ve devasa bir nur gördü. Bu nur Hz. Mûsâ'nın görmesini engelledi. Hz. Mûsâ elleriyle gözlerini kapattı ve korktu. En sonunda Hz. Mûsâ huzur buldu ve sükunete kavuştu (Bursevî, 2018: V, 177; Bursevî, 2012: V, 220).

Müellife göre Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın nurunu gördüğünde gözleri göremez hale gelmiştir. Daha sonra Hz. Mûsâ'nın iki eliyle gözlerini kapattığı ifade edilir. Bundan hareketle insana verilen gözlerin Cenâb-ı Hakk'ın nurunu görmeye yetecek kapasitede yaratılmadığı sonucuna varılabilir ancak Cenâb-ı Hak o kudreti verdiği takdirde de gözler nurunu müşahede edebilir.

Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın nurunun tecellisi olan ateşi gözlerinin dayanamaması sebebiyle kısa bir süreliğine görmüştür (Bayer, 2017: 50). Bundan hareketle, kısa bir süreliğine de olsa Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'ın nurunu gördüğü ifade edilebilir.

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın nurunu müşahede etmiştir. Bu müşahede ateş vasıtasıyla gerçekleşir. Yani Hz. Mûsâ'nın görmüş olduğu o parlak ateş Allah'ın nurudur. Hz. Mûsâ, Allah'ın nurunu gördüğü zaman fenâ fillâh makamında bulunuyordu. Bu makamda bulunan herkes sahip olduğu her şeyi terkedip unutmuştur. O kişi için sadece Cenâb-ı Hak vardır. Hz. Mûsâ da müşahede halinde iken bu makama ulaşmıştır (Bursevî, 2018: V, 177; Bursevî, 2012: V, 220; İbn Acîbe, 1999: III, 379-380; İbn Acîbe, 2013: V, 614-616). Hz. Mûsâ'nın bulunduğu makam, kulun her şeyden vazgeçip sadece Cenâb-ı Hakk'a yöneldiği yüce bir makamdır. Hz. Mûsâ'nın bu makamda Cenâb-ı Hakk'ın nurunu görmesinden hareketle veli bir kulun da bu makama ulaşması durumunda Cenâb-ı Hakk'ın tecellisini görebileceği söylenebilir.

Sühreverdî'ye göre, Hz. Mûsâ ateşi gördüğünde ehlini terk etti. Ehlini terk etmesi, zahir ve batın bütün hislerini terk etmesi anlamına geliyordu¹⁸ (Sühreverdî, 2014: s. 99). Sühreverdî'nin düşüncelerinden hareketle, Hz. Mûsâ'nın gerçek manada sadece Cenâb-ı Hakk'a ihtiyaç duyduğu ifade edilebilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı bulduğunda ihtiyacı olan her şeyi bulmuş olacaktı. Ehlini terk etmesi ve sadece ateşe odaklanması da bunun açık bir göstergesi olduğu düşünülebilir.

Necmeddîn el-Kübrâ'ya göre, Hz. Mûsâ'nın gördüğü ateş muhabbet ateşidir. Hz. Mûsâ uzun zamandan beri bu muhabbet ateşini arzuluyordu (Kübrâ, 2009: IV, 235). Cenâb-ı Hakk'ın bu arzuyu yerine getirdiği ve Hz. Mûsâ'ya karşı sevgisini gösterdiği düşünülebilir.

Attar, Hz. Mûsâ'nın ateş görüp Tûr dağına gitmesini Firavundan uzaklaşıp marifet yolunda atılan adımlara benzetir. Bunu şöyle ifade eder:

“Ne de güzelsin ey Musa sıfatlı kumru.

Kalk, marifet yolunda müsikarı çalmaya başla!

Musiki bilen ere candan çalıp çağırmaya başladm mı nağmeleriyle, sazıyla yaratılışı över. Allah'a hamededer.

Sen de Musa gibi uzaktan bir ateştir gördün de Tur Dağı'nda bir kumru kesildin.

Hayvana benzeyen Firavun'dan uzaklaş.

Aynı zamanda vadedilen yere vadedilen vakitte gel;

¹⁸ Daha fazla bilgi için bk. (İsmail Bayer, “Mûsâ Kıssasında Yer Alan ‘Ateşte Olan/Olanlar’ın Kimliği Üzerine Tartışmalar”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Artvin-Türkiye, (2017), 2017, s. 48).

Tur eri ol! Orada dilsiz dudaksız, sessiz sadasız söylenen sözü, akılsız bir halde anla, duy. kulağında tut!

Merhaba ey Tuba'da oturan, hülleler giyen, ateşten gerdanlık takan hudu!” (Attar, 1998: 63).

3.1.2. Ayakkabılarını Çıkar Emri

Kaynaklara göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya hitap ettiği esnada ayakkabılarını çıkarmasını buyurdu¹⁹ (Bursevî, 2018: V, 177; Bursevî, 2012: V, 220; Geylânî, 2010: III, 448; Geylânî, 2012: IV, 168; İbn Acîbe, 1999: III, 377; İbn Acîbe, 2013: V, 610; Kübrâ, 2009: IV, 235; Kuşeyrî, 2000: III, 64; Kuşeyrî, 2020: V, 1538). Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde buyurmasının bir çok hikmeti bulunmaktadır.

Bursevî'ye göre, ayakların çıkarılma emrinin verilmesi edeb ile ilgilidir (Bursevî, 2018: V, 177; Bursevî, 2012: V, 220). Çünkü Hz. Mûsâ kainatın sahibi Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda bulunuyordu. O'na karşı edebini ayakkabılarını çıkartarak göstermiş oldu.

Geylânî'ye göre, Hz. Mûsâ ayakkabılarını çıkararak sıdk makamına varmıştı. Çünkü ayakkabılarını çıkararak yalın ayak bir şekilde, her şeyden arınmış olarak Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıktı (Geylânî, 2010: III, 142; Geylânî, 2012: III, 283).

Kuşeyrî'ye göre hükümdarın döseği niteliğinde olan huzuruna ayakkabı ile basılmaz. Onun için Hz. Mûsâ'dan ayakkabıların çıkarılması istendi. Bununla birlikte iki ayakkabının iki dünyayı temsil ettiğini söyler. Bunları şöyle ifade eder:

“Hükümdarın nezdindedki döseğe ayakkabıyla basılmaz. Şöyle denilir: Ey Musa! Asanı at, ayakkabılarını çıkart, bizim nezdimizde bu gece kal ve ayrılma. Ayakkabılarını çıkartmak emrindeki işari yorum kalbin iki dünyayı hatırlamaktan boşaltılması ve bir başına kalarak Allah'a yönelmektir. 'Papuçlarını çıkar.' Yani kendi fillerinden soyutlan, uzak veya yakın hallerini görmekten uzaklaş demektir. Bu haller yakınlık, uzaklık, vuslat ve ayrılık, yönelme ve uzaklaşma, fena ve beka gibi hallerdir. Sen bizim niteliğimizle ayakta dur! Sen bizim hakkımızla var oldun (Kuşeyrî, 2000: II, 448; Kuşeyrî, 2020: IV, 1197).

İbn Acîbe'ye göre ayakkabıların çıkarılma emrinin verilmesinin üç tane önemli hikmeti bulunmaktadır. Bu hikmetlerden ilki, büyük şeyhlerin huzurunda ayakkabıların

¹⁹ Daha fazla bilgi için bk. (Mahmud Edad Erkaya, “Kur'ân Kıssaları Bağlamında Hz. Musa ile İlişkilendirilen Bazı Tasavvuf Kavramları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (Aralık 2015), 2015, s. 1345).

çıkarılmasıdır. Sûfler bu hâdiseden hareketle bunu edep olarak nitelendirmişlerdir (İbn Acîbe, 1999: III, 377; İbn Acîbe, 2013: V, 610).

İkincisi, mescidlere girerken ayakkabıların çıkarılmasıdır. Hz. Mûsâ'dan kutsal olan vadiye çıplak ayakları ile basması için ayakkabılarının çıkarılması istendi. Bundan hareketle mescidlere saygı gösterilmeli ve oraya girildiği zaman ayakkabılar çıkarılmalıdır. Ayakkabılar temiz bile olsa yine de çıkarılması edebe uygun bir davranış olacaktır (İbn Acîbe, 1999: III, 377; İbn Acîbe, 2013: V, 610).

Üçüncüsü, iki ayakkabıdan kastedilen şeyin iki dünya olmasıdır. Yani hem bu dünyadan hem de ahiret yurdundan uzaklaşıp onları kalbinden atıp o şekilde ilahî huzura gelinmesi istenmiştir (İbn Acîbe, 1999: III, 377; İbn Acîbe, 2013: V, 610).

Gazzâlî'ye göre de iki ayakkabıdan kastedilen iki dünyadır. Hz. Mûsâ ilahi huzurda iken iki dünyayı kalbinden çıkarılması emredildi. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna her şeyden sıyrılmış bir şekilde çıkılması isteniyordu. Hz. Mûsâ da ayakkabılarını atarak iki dünya sevgisini de kalbinden çıkarmış oldu ve kalbi Cenâb-ı Hakk'ın aşkı ile doldu (Gazzâlî, 1976: 160; Gazzâlî, 1994: 49).

Attar'a göre, Hz. Mûsâ'ya ayakkabılarının çıkarılma emrinin verilmesinin sebebi Hz. Muhammed'in (a.s.) ayakkabıları ile Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkmasıydı. Çünkü bu merteye Hz. Muhammed'e verilmişti. Bunu farkedene Hz. Mûsâ, Hz. Muhammed'in ümmetinden olabilmek için Cenâb-ı Hakk'a dua etti. Attar bunu şöyle izah eder:

Can Sîmurg'u gördü mü Musa bile dehşete düşer, üveyk kuşuna döner!

Hz. Musa da onun vardığı makama vardı ama Allah'tan ona "Ayakkabılarım çıkar" diye ses geldi.

Yakınlık makamından ayakkabıları yüzünden uzaklaştı. Mukaddes vâdide nurlara dalıp kaldı!

Halbuki o yücelik mumu, miraç gecesi, Bilâl'in nalin seslerini duyuyordu.

İmran oğlu Musa da padişahı ama oraya nalınlarıyla varamadı.

Lûtfâ bak ki onun yüzünden Allah, onun bir kulunu bile tapısına aldı..

Kendi has kullarına kattı da huzuruna nalınlarıyla gelmesine müsaade etti!

İmran oğlu Musa, o rütbeyi görünce, bir kulunun bile bu derecede yakınlığa nail olduğunu anlayınca,

Dedi ki: Yarabbi, beni onun ümmetinden et, onun himmetinin kulu, kölesi yap beni!
(Attar, 1998: 42-43).

3.1.3 Asâ Mucizesi

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Hz. Mûsâ asâ mucizesi ile desteklenmişti. “*Bunun üzerine Mûsâ, esasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha...*” (el-A'raf, 7/107-108). Cenâb-ı Hak tarafından verilen bu mucizenin birçok hikmeti vardır. Sûfîler bunu çeşitli şekillerde yorumlamışlardır.

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ, Hz. Şuayb'ın yanında bulunduğu yıllarda uzun bir süre çobanlık yapmıştır. Hz. Şuayb ona bir değnek vermeyi düşünür. Çünkü değnek bir çoban için tehlikelerden korunmak için önemlidir. Hz. Şuayb kızlarından bir tane asâ getirmelerini ister. Kızlarından birisi asâyı getirir ancak getirdiği asâ kendisine emanettir. O asâ Hz. Şuayb'a bir melek tarafından verilmiştir. Hz. Şuayb, kızından başka bir asâ getirmesini ister ancak her defasında kızı aynı asâyı getirir. Kızı başka bir asâ almak ister ancak her defasında eli aynı asâya gider. Hz. Şuayb bu durum karşısında çaresiz kalır ve o asâyı Hz. Mûsâ'ya verir. Daha sonra Hz. Şuayb pişman olur ve asâyı geri almak ister ancak Hz. Mûsâ bunu kabul etmemiştir²⁰ (Aydemir, 1986: 79).

Başka bir rivayete göre, Hz. Mûsâ'nın çobanlık süresi bittiğinde Hz. Şuayb ona bir değnek vermek ister. Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ'ya bir ev gösterir ve orada bulunan bir asâ almasını söyler. Hz. Mûsâ o eve girince eline bir asâ gelir. Bu asâ bütün peygamberlerin kullandığı asâdır. Hz. Şuayb'a emanet olarak verilmiştir. Hz. Mûsâ aldığı bu asâ ile dışarı çıkar ve Hz. Şuayb, o asâyı bırakmasını söyler. Bunun üzerine o asâyı bırakan Hz. Mûsâ, başka bir asâ almak ister ancak elini başka bir asâ almak için uzattığında yine aynı asâyı elinde bulur. Bunu defalarca denemesine rağmen durum değişmez. Bunu gören Hz. Şuayb, bu hâdisede bir hikmet vardır diye düşünüp o asâyı Hz. Mûsâ'ya vermiştir (Aydemir, 1986: 80).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'ya verilen asâ, Hz. Âdem tarafından cennetten yer yüzüne getirilmiştir. Hz. Âdem'den sonra sırasıyla tüm peygamberler bunu emanet olarak yanlarında taşıdılar. Daha sonra da bu asâ Hz. Mûsâ'ya kadar ulaşır. Bu asânın boyu da Hz. Mûsâ'nın boyu uzunluğundadır (Aydemir, 1986: 80).

²⁰ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Mûsâ*, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 86-90; Sabri Berber, *İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşârî Yorumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 231).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'nın asâsının iki çatalı vardır. Çatalların ucu sivridir. Hz. Mûsâ gece vakti bir yere gideceği zaman asâsının çatal kısmını kullanarak etrafını aydınlatmıştır. Asâ derin kuyuların en aşağısına kadar uzanabiliyordu. Bu sayede Hz. Mûsâ dilediği kuyudan suya ulaşabiliyordu. Hz. Mûsâ acıktığı zaman asâsını yere vurup ordan yiyecek temin ediyordu. Meyve yemek istediği zaman yine asâsını yere vurup oradan meyve temin ediyordu²¹ (Aydemir, 1986: 80).

Hz. Mûsâ, ailesi ile beraber Medyen'den ayrıldığı zaman yanında asâsı da vardı. Cenâb-ı Hak, ona hitap edince de yine asâsı elinde bulunuyordu. Kur'ân-ı Kerîm bu hâdiseyi şöyle anlatır:

“Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ? Mûsâ dedi ki: ‘O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarım yaprak silkerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.’ Allah, ‘Onu yere at ey Mûsâ!’ dedi. Mûsâ da onu attı. Bir de ne görsün o, hızla akan bir yılan olmuş! Allah, şöyle dedi: ‘Tut onu. Korkma! Biz, onu yine eski durumuna döndüreceğiz.’” (Tâhâ, 20/17-21).

Kuşeyrîye göre, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Mûsâ'ya elindeki asâsını sormasının hikmeti, dikkatini başka bir şeye çekip ilahî hitap karşısında sakinleşmesini sağlamaktır. Çünkü Hz. Mûsâ o an çok büyük bir hâdise yaşamaktadır. Kâinatın sahibi Cenâb-ı Hakk'ın hitabını işitiyordu (Kuşeyrî, 2000: II, 450-451; Kuşeyrî, 2020: IV, 1199-1200).

Müellife göre, Hz. Mûsâ'nın, asâsının yılan olduğunu görünce kaçmasının hikmeti, ilgi duyduğu asânın iç yüzünü görmesidir. Çünkü Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'a asâsı ile ilgili birçok bilgi vermiş ve asâyâ olan ilgisini belirtmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın emri ile asâdan uzaklaşınca onun iç yüzünü görmüş ve yılanı dönüştüğünü görmüştür (Kuşeyrî, 2000: II, 451; Kuşeyrî, 2020: IV, 1200).

Hz. Mûsâ'nın asâsına olan ilgisinden hareketle ârif kulların ilgi duyduğu her şey asâyâ benzetilebilir. Hz. Mûsâ onu elinden atıp uzaklaşınca gerçek yüzünü görmüş ve ondan kaçmıştı. Ârif kulların da ilgi duyduğu şeyleri elinden attıklarında onların gerçek yüzlerini görüp uzaklaşacakları düşünülebilir. Böylelikle sadece Cenâb-ı Hakk'a yönelmeleri gerektiğini anlayacakları söylenebilir.

Bursevî'ye göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya elindeki asâyı yere atmasını buyurdu. Daha sonra Hz. Mûsâ, asânın yılanı dönüştüğünü gördü. Cenâb-ı Hakk'ın bu mucizeyi Hz.

²¹ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 1991: C. 3, s. 450-452).

Mûsâ'ya daha Firavun'un yanına gitmeden göstermesinin hikmeti, Hz. Mûsâ'nın ileride asânın yılan olduğunu görünce korkmaması içindi (Bursevî, 2018: V, 180-181; Bursevî, 2012: V, 225).

Mevlânâ'ya göre, asânın yılanı dönüşmesi sırasında Hz. Mûsâ korkmuştu. Bunun hikmeti asâ mucizesinin Cenâb-ı Hak tarafından icra edilmesiydi. Eğer bu mucize Hz. Mûsâ tarafından gerçekleşmiş olsaydı asâ yılanı dönüştüğünde korkmazdı. Hz. Mûsâ'nın bu durumunun ileride kendisini sihirbazlıkla suçlayacak olan Firavun ve çevresindekilerin ithamlarını boşa çıkardığı söylenebilir (Sipahioğlu, 2020: 946).

Bilindiği üzere, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya asâ'nın yılanı dönüştüğünü göstermiştir. Bunun sebebi de Hz. Mûsâ'nın korkmasının engellenmesidir. Buna rağmen Hz. Mûsâ korkmuştur. Bunun hikmeti olarak, Hz. Mûsâ'nın insani özelliklerinin ön plana çıkarılması düşünülebilir. Çünkü insani özellikleri ön plana çıkarılan Hz. Mûsâ'nın sihir yapmadığı açık bir şekilde görülmüş olacaktır.

Öte yandan Mevlânâ'ya göre, asâ mucizesinin Hz. Mûsâ'ya verilmesinin sebebi, Cenâb-ı Hak tarafından onun, düşmanları karşısında korunmak istenmesidir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın düşmanları Firavun ve çevresindeki güçlü insanlardı. Bu kadar büyük bir güce karşı Cenâb-ı Hak'ın asâ mucizesi ile desteği Hz. Mûsâ'yı düşmanlarına karşı hem güçlü kılmış hem de küçük düşmesini önlemişti²² (Mevlânâ, 1995: VI, 346).

Müellife göre, asânın dönüştüğü yılan nefis-i emmareyi temsil eder. Hz. Mûsâ, asâyı yere attığında nefis-i emmare ortaya çıkmıştır. Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın elindeki asâsını yere attıktan sonra yılanı dönüşmesini nefis-i emmarenin ortaya çıkması şeklinde yorumlamıştır (Mevlânâ, 1995: IV, 197). Bundan hareketle ârif kulların, nefisini o asâ gibi görmesi gerektiği düşünülebilir. Hz. Mûsâ, elinde bulunan asâyı atınca onun gerçek yüzünü görmüştür. Ârif kullar da nefislerini asâ gibi atıp ondan uzaklaştıklarında gerçek yüzünü görebilecekleri söylenebilir.

Diğer taraftan Mevlânâ'ya göre, Hz. Mûsâ'nın asâsı nefse benzer. Nefis tıpkı asâ gibi cansız görünür ancak o her zaman canlıdır. Firavun'un sahip olduğu zenginlik nefsin eline geçtiği zaman hemen canlanır ancak böyle bir zenginlik eline geçmediği zaman güçsüz kalır ve cansız gibi görünür (Mevlânâ, 1995: III, 84). Müellif asâyı insan bedenine de benzetir. Asâ yere atıldığında mucize ortaya çıkmıştır. İnsan da öldüğünde yere atılmış

²² Daha fazla bilgi için bk. (Bilgihan Kalkan, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2018, s. 36).

olur. Bu durumda insanda büyük bir değişim meydana gelir ve insan kendi özüne döner (Mevlânâ, 1995: IV, 286).

İbn Acîbe'ye göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya asâyı yere atmasını buyurmuştu. Bunun hikmeti, Hz. Mûsâ'nın asâyı kalbinin bağlanmamasını sağlamaktı. Çünkü Hz. Mûsâ birçok işini asâ ile görüyordu. Asânın yılanı dönüştüğünü gören Hz. Mûsâ, onun iç yüzünü görmüştü (İbn Acîbe, 1999: III, 381 ; İbn Acîbe, 2013: V, 618). Bundan hareketle Cenâb-ı Hakk'ın, tüm ârif kullarının kalplerinin de sadece kendisine bağlanmasını istediği düşünülebilir. Çünkü ârif kullar, günlük yaşamlarında işlerini gördükleri herhangi bir şeye kalplerini bağlayabilirler.

Hz. Mûsâ elindeki asâyı yere atınca onun büyük bir ejderhaya dönüştüğünü görür (Geylânî, 2010: III, 448; Geylânî, 2012: IV, 169). Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın buyurması ile onu eline alır ve eski haline döndüğünü görür. Müellife göre, Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde takdir etmesinin hikmeti, Hz. Mûsâ'nın kalbinin mutmain olmasını sağlamaktır (İbn Acîbe, 1999: III, 382; İbn Acîbe, 2013: V, 619).

Müellife göre, derviş için asâ dünyayı temsil eder. Derviş onunla geçimini sağlar, ailesine yardımcı olur, hayırlı işler yapar ve ona dayanır. Derviş dünyası hükmünde olan asâsını elinden attığında onun büyük bir yılanı dönüştüğünü görür ve ondan uzaklaşır. Daha sonra elinden attığı asâsını kalbinden de atar. Eğer derviş, dünyası hükmünde olan asâyı elinden atmazsa, onun kendisini sokacak ve helâkine sebep olacak bir yılan olduğunu göremez. Derviş dünyası hükmünde olan asâsını yere atıp gerçek yüzünü gördükten sonra tekrardan onu eline alabilir. Çünkü artık onun gerçek yüzünü görmüştür ve bu ona asla zarar veremez (İbn Acîbe, 1999: III, 382; İbn Acîbe, 2013: V, 620).

3.1.4. Yed-i Beyzâ Mucizesi

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'ya asâ mucizesinden hemen sonra yed-i beyzâ²³ mucizesi verildi. “*Bunun üzerine Mûsâ, asasını yere attı. Bir de ne görsünler, apaçık bir ejderha. Elini (koyunundan) çıkardı. Bir de ne görsünler o, bakanlar için, bembeyaz olmuş.*” (el-A'raf, 7/107-108). Böylelikle Hz. Mûsâ'ya verilen ikinci büyük mucize

²³ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2013: C. 43, s. 376-377; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 232).

gerçekleşti. Bu iki mûcizenin Hz. Mûsâ'ya verilmesinin sebebinin ona verilmiş olan peygamberlik davasını güçlendirmek olduğu söylenebilir²⁴ (Kalkan, 2018: 44).

Bursevî'ye göre Hz. Mûsâ'nın ten rengi esmerdi. Elini koltuğunun altına koyup çıkardıktan sonra eli göz alıcı bir ışık gibi parladı. Daha sonra tekrardan elini koltuğunun altına koyan Hz. Mûsâ, elinin eski haline döndüğünü gördü (Bursevî, 2018: V, 181; Bursevî, 2012: V, 225; Bardakçı 2019: 28).

Mevlânâ'ya göre, Hz. Mûsâ'nın elinin nur saçmasının hikmeti, kalbinin temiz olmasıyla ilgiliydi. Çünkü Hz. Mûsâ elini kalbine koydu ve ondan sonra elinde nur belirdi²⁵ (Mevlânâ, 1995: II, 4).

Müellife göre, Hz. Mûsâ elini göğsüne soktukten sonra Cenâb-ı Hak'tan gelen ilmi buldu. Elini göğsünden çıkardıktan sonra elinin parlamasındaki nur ise kendisine verilen o ilmin nuruydu (Kalkan, 2018: 94).

İbn Acîbe ise Hz. Mûsâ'nın elinin nur haline gelmesinden hareketle âriflerin de fikir ellerini kalplerinin üzerine koymaları gerektiğini söyler. Böylece âriflerin elleri de Hz. Mûsâ'nın eli gibi nur olmuş bir şekilde görünecektir. O nur âriflerin tüm bedenini sarar ve bedenleri melekler âlemine ait bir nur hâline gelir. Bu durum "*tövbe, takva, istikamet, ihlâs, sıdk, huzur, murakabe, muhabbet ve mücahede makamlarını elde ettikten sonra gerçekleşir.*" Bu makamları elde ettikten sonra ârif, Cenâb-ı Hakk'ın bir âyetini temsil eden bir konuma yükselir ve bütün insanları Cenâb-ı Hakk'a davet eder (İbn Acîbe, 1999: IV, 179-180; İbn Acîbe, 2013: VII, 27-28).

İbn Acîbe, Hz. Mûsâ'nın elinin bembeyez hâle gelmesinin derviş için yol gösterici olduğunu söyler. Derviş elini dünyadan çekip onu kalbinden de attığı zaman manen elini kalbine sokup çıkardığında eli Hz. Mûsâ'nın eli gibi bembeyaz çıkacaktır (İbn Acîbe, 1999: III, 382; İbn Acîbe, 2013: V, 621).

Rûzbihân-ı Baklî'ye göre, Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ'nın eline kudret elini giydirdi. Ondandır da eli bembeyaz oldu. Böylelikle Hz. Mûsâ'nın eli, Cenâb-ı Hakk'ın kudret eli hükmüne geldi. Bu durumun izahı ise şöyledir: Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın kudret eli vasıtasıyla ilâhî ahlak ile ahlaklandı ve ilâhî sıfatların tecellisine mazhar oldu (Baklî, 2008: II, 487). Bu durumu destekleyen kudsî bir hadîsin bulunmasının bu görüşü

²⁴ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 91).

²⁵ Daha fazla bilgi için bk. (Bilgihan Kalkan, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2018, s. 44).

kuvvetlendirdiği söylenebilir. Hadîs-i şerîf şöyledir: “*Ben kulumu sevince de artık onun işitir kulağı, görür gözü, tutar eli, yürür ayağı mesâbesinde olurum.*” (Buhârî, Rikak, 38).

3.1.5. Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hak'tan Talepleri

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Cenâb-ı Hak insanlara doğruları öğretmeleri için peygamberler gönderdi. “*Hûd, (Bu konudaki) bilgi ancak Allah katındadır. Ben size, benimle gönderileni tebliğ ediyorum. Fakat ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum' dedi.*” (el-Ahkaf, 46/23). Peygamberler kendilerine verilen bu ulvi görevi sürdürürken, yanlış olan şeyleri doğru zanneden insanlarla muhatap oldular. İlahî bir destek onların yanında olsa da görevleri kolay değildir. Peygamberlik sürecinde tüm olumsuzluklar onların karşısında yer aldı (Sayı, 2016: 93). Hz. Mûsâ'nın da peygamberlik sürecinde birçok olumsuzlukla karşılaştığı söylenebilir.

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'yı da peygamber olarak seçmiş ve insanlara doğruyu öğretmesi için görevlendirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm bunu şöyle ifade eder: “*Ben seni kendim için seçtim*” (Tâhâ, 20/41). Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya Firavun'a gitmesini buyurmuştur (Tâhâ 20/43). Böylelikle Hz. Mûsâ, kendisine verilen ulvi görevin ne olduğunu anlar. Cenâb-ı Hak tarafından kendisine verilen görevi anlayan Hz. Mûsâ, bazı taleplerde bulunur.

3.1.5.1. Gönlüne İnşirah İstemesi

Hz. Mûsâ “*Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.*” (Tâhâ, 20/25) diyerek Cenâb-ı Hak'tan gönlüne ferahlık vermesini talep eder (Kuşeyrî, 2000: II, 452; Kuşeyrî, 2020: IV, 1202). Hz. Mûsâ'nın bu talebinden hareketle, kendisinde bir şeylerin eksikliğini hissettiği söylenebilir (Sayı, 2016: 94).

Bursevî'ye göre, Hz. Mûsâ'nın gönlüne ferahlık istemesinin sebebi inkarcılara karşı yüreğinin daralmaması, onların çokluğundan ve güçlerinden korkmaması içindi. Bu istek birçok peygamberde mevcuttur. ‘*Şerhü's-Sadr*’ olarak isimlendirilen bu nimet tüm peygamberlere bahşedilmiştir. Sevgili Peygamberimiz de bu nimete göğsü yarılıp oradan bir et parçası alınarak mazhar olmuştu (Bursevî, 2018: V, 183; Bursevî, 2012: V, 227-228; Geylânî, 2010: III, 144; Geylânî, 2012: III, 287).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ'ya Cenâb-ı Hak tarafından hitap edildi. Hz. Mûsâ acziyetini dile getirip Cenâb-ı Hakk'a yalvardı ve göğsüne genişlik vermesini diledi.

Bununla birlikte insanlara karşı yunuşak huylu olmayı ve hoşgörölü davranmayı diledi (İbn Acîbe, 1999: III, 383; İbn Acîbe, 2013: V, 623).

Müellife göre, Hz. Mûsâ'nın gönlüne ferahlık istemesinde, derviş için çıkarılacak dersler vardır. Derviş için en büyük firavun nefsidir. Onunla sürekli olarak mücadele eder. Nefsini hakikat denizine atıp orada yok etmeye çalışır. Ancak bu ona zor gelince, Hz. Mûsâ gibi elini açar ve Cenâb-ı Hak'tan gönlüne ferahlık vermesini talep eder (İbn Acîbe, 1999: III, 385; İbn Acîbe, 2013: V, 626).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'nın gönlüne ferahlık istemesinin başka bir sebebi de yanlışlıkla öldürdüğü Kıptî'den dolayı korkmasıdır. Çünkü Hz. Mûsâ'yı yalancılıkla suçlayıp onu öldürme ihtimalleri vardır (İbn Acîbe, 1999: III, 387; İbn Acîbe, 2013: V, 631-632).

Netice olarak, Hz. Mûsâ, gönlüne ferahlık vermesi için Cenâb-ı Hak'tan bir talepte bulundu. Bunun hikmetinin ise inkarcılara karşı yüreğinin daralmaması, inkarcılardan korkmaması ve Kıptî'den dolayı suçlanmaması için olduğu söylenebilir. Bununla birlikte derviş için buradan çıkarılacak dersin ise nefsi ile mücadele ederken göğsü daraldığında Hz. Mûsâ gibi Allah'tan gönlüne ferahlık istemesi olduğu düşünülebilir.

3.1.5.2. İşini Kolaylaştırmasını İstemesi

Hz. Mûsâ "*İşimi bana kolaylaştır*" (Tâhâ, 20/26) diyerek Cenâb-ı Hak'tan işini kolaylaştırmasını talep etmiştir. Hz. Mûsâ'nın kolaylaştırılmasını istediği iş tebliğ görevidir²⁶ (Bursevî, 2018: V, 183; Bursevî, 2012: V, 228; Geylânî, 2010: III, 142; Geylânî, 2012: III, 287 ;Kuşeyrî, 2000: II, 452; Kuşeyrî, 2020: IV, 1202).

Rûzbihân-ı Baklî'ye göre, Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ'dan düşmanları ile mücadele etmesini istedi. Bu esnada Hz. Mûsâ müşahede halindeydi ancak kendisine verilen görevin mücâhede olduğunu anladı. Bunu anladıktan sonra Cenâb-ı Hak'tan işini kolaylaştırmasını talep etti (Baklî, 2008: II, 487).

Geylânî'ye göre, Hz. Mûsâ'nın işinin kolaylaştırmasını istemesinin sebebi Cenâb-ı Hakk'ı tebliğ ederken sınırı yaşamamak içindi. Bununla birlikte Firavundan korkmaması için bunu istedi (Geylânî, 2010: III, 143; Geylânî, 2012: III, 288).

Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'ın huzurundayken kendisine büyük ve ulvi bir vazifenin verildiğinin farkına varmıştır. Bunun farkına vardığından sonra Cenâb-ı Hak'tan bu

²⁶ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 96-97).

vazifesinin kolaylıkla sürmesi için bir talepte bulunur. Bundan hareketle Cenâb-ı Hak'ın ârif kullarının da tebliğ vazifesini gerçekleştirirken Hz. Mûsâ gibi Cenâb-ı Hak'tan işlerinin kolaylaştırılmasını isteyebilecekleri söylenebilir.

3.1.5.3. Lisanındaki Tutukluğun Çözülmesini İstemesi

Hz. Mûsâ “*Dilindeki tutukluğu çöz ki sözümler anlasınlar.*” (Tâhâ, 20/26) diyerek Cenâb-ı Hak'tan dilindeki tutukluğun geçmesini talep etmiştir. Bunu talep etmesinin sebebi, tebliğ vazifesini hakkıyla yapabilmektir. Çünkü peygamberlerin görevi tebliğdir. Bunun için konuşma yeteneklerinin güçlü olması gerekmektedir (Geylânî, 2010: III, 143; Geylânî, 2012: III, 288; Kuşeyrî, 2000: II, 452; Kuşeyrî, 2020: IV, 1203; Sayı, 2016: 97).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'nın dilindeki peltekliliğin sebebi, küçükken ağzına koymuş olduğu ateştir. Bu hâdise şöyle meydana gelmiştir: Hz. Mûsâ küçükken Firavun'un kucağında oturuyordu. Bu esnada Firavun'un yüzüne tokat atar. Sakalından da birkaç tane kıl çeker. Bunun üzerine Firavun sinirlenir. Âsiye'ye Hz. Mûsâ'nın düşmanı olduğunu söyler. Âsiye, onun çocuk olduğunu ve sakin olması gerektiğini söyler. Âsiye, Hz. Mûsâ'nın ateşi ve yakutu birbirinden ayıracak yaşta olmadığını ifade eder. Firavun, Hz. Mûsâ'yı denemek ister ve iki tane kap talep eder. Birinde yakut, diğerinde ise ateş vardır. Kapları Hz. Mûsâ'nın önüne koyduklarında eli ateşe gider ve o elini ağzına götürür. Elini ateşe götürmesinde de Cebrâil kendisine yardım etmiştir. Bu hâdisenin sonucunda Hz. Mûsâ'nın dilinde pelteklik meydana gelir²⁷ (Bursevî, 2018: V, 183; Bursevî, 2012: V, 228; Sa'lebî, 2000: 174).

Hz. Mûsâ'nın dilindeki peltekliliğin gidip gitmediği hususunda iki görüş mevcuttur. Bazı âlimler tamamen gittiğini söylerken bazıları ise tamamen gitmediğini söylemişlerdir. Bir rivayete göre, Hz. Mûsâ dilindeki peltekliliğin tamamının giderilmesini istememiştir. Sadece sözünün anlaşılması için dilindeki düğümün çözülmesini istemiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'nın talebini kabul eder ve dilindeki düğümü giderir (İbn Acîbe, 1999: III, 384; İbn Acîbe, 2013: V, 624-625).

Kaynaklardan anlaşılacağı üzere, Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün çözülmesini istemesinin sebebi, tebliğ vazifesini yerine getirirken muhataplarının onu anlamasıydı ((İbn Acîbe, 1999: III, 384; İbn Acîbe, 2013: V, 624-625). Bu hâdisede dervişler için de bazı

²⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Ahmet Akbaş, “Hz. Mûsâ'nın Dilindeki “Ukde”nin Mahiyeti ve İlgili Tartışmaların Tahlili”, Trabzon İlahiyat Dergisi, Trabzon-Türkiye, (31 Aralık 2020), 2020, s. 154-155; Veli Tatar, Peygamber Kıssaları Bağlamında Sahîhu'l-Buhârî'nin Kitâbu'l-Enbiyâ Bölümünün Değerlendirilmesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2019, s. 102).

hikmetler bulunmaktadır. Derviş, Hz. Mûsâ gibi Cenâb-ı Hak'tan talepte bulunmalı ve hem kalbindeki hem de dilindeki düğümlerin çözülmesini talep etmelidir. O düğümler çözüldüğü takdirde dervişin, kalbini sadece Cenâb-ı Hakk'a bağladığı, dili ile sadece Cenâb-ı Hakk'ı zikrettiği, sadece Cenâb-ı Hakk'a şükrettiği söylenebilir (İbn Acîbe, 1999: III, 385; İbn Acîbe, 2013: V, 626).

Netice olarak, Hz. Mûsâ dilindeki düğümlerin çözülmesini talep etti ve Cenâb-ı Hak, onun bu talebini yerine getirdi. Bunu talep etmesinin sebebi ise tebliğ vazifesini yaparken insanların onu anlamasını istemesiydi. Kaynaklara göre, dervişlerin de bu şekilde Cenâb-ı Hak'tan talepte bulunmaları gerektiği ifade edildi. Ancak dervişlerin hem dillerindeki hem de kalplerindeki düğümler için talepte bulunmaları gerektiği zikredildi. Bundan hareketle dervişlerin sadece dillerinde değil kalplerinde de manevi düğümlerin olduğu düşünülebilir.

3.1.5.4. Hz. Hârûn'u Yardımcı Olarak İstemesi

Hz. Mûsâ "*Bana ailemden birini yardımcı yap, kardeşim Hârûn'u...*" (Tâhâ, 20/29-30) diyerek Cenâb-ı Hak'tan bir yardımcı talep etmiştir.²⁸ Hz. Mûsâ'nın böyle bir talepte bulunmasının sebebi, Kur'an-ı Kerim'deki şu âyet-i kerîmelerden anlaşılmaktadır: "*Kardeşim Hârûn'nun dili benimkinden daha düzgündür...*" (el-Kasas, 28/34). "*Onunla gücümü artır, Onu işime ortak et, seni çok tespih edelim diye, seni çok zikredelim diye.*" (Tâhâ, 20/31-34).

Kuşeyrî'ye göre, insanlara gitmek ve bir şeyler anlatmak insanı korkuya sevk eder. Bunun için de Hz. Mûsâ kendisine yardımcı olarak kardeşini istedi. Böylece hem korkusu gitmiş olacak hem de Cenâb-ı Hakk'ı daha rahat bir şekilde anlatacaktı (Kuşeyrî, 2000: II, 452; Kuşeyrî, 2020: IV, 1203).

Geylânî'ye göre, Hz. Mûsâ yapacağı kutsal görevde kendisini tasdik edecek, her koşulda destekleyecek, ona şefkat gösterecek ve babası gibi kendisine merhamet gösterecek bir yardımcıya ihtiyaç duydu. Bunun için de kardeşini kendisine yardımcı olarak Cenâb-ı Hak'tan talep etti (Geylânî, 2010: III, 143; Geylânî, 2012: III, 288).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hak'tan kardeşini talep etmesindeki gaye şöyleydi: Hz. Mûsâ'nın yanında kardeşi olursa ve kendisine yardımcı olarak

²⁸ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 98-99; Şükran Boz, Kur'an-ı Kerim'in Peygamber Aileleri Üzerinden Verdiği Mesajlar, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2019, s. 81).

görevlendirilirse birlikte Cenâb-ı Hakk'a daha çok ibadet edeceklerdi. Çünkü cemaat halinde olmak Cenâb-ı Hakk'a daha güzel bir şekilde kulluk etmeye vesile olabilir (İbn Acîbe, 1999: III, 384; İbn Acîbe, 2013: V, 625). Nitekim bir hadis-i şerifte konu ile ilgili şöyle buyrulmuştur: “Allah’ın yardımı cemaatle beraberdir.” (Tirmizî, Fiten, 7).

Müellife göre, Hz. Mûsâ ile Hz. Hârûn’un birlikteliğinden hareketle toplu halde zikir ve ibadet son derece önemlidir. Bunun hikmetinin ise kalbi zayıf olan kulların, kalbi manevi olarak güçlü olan kullardan feyz alması şeklinde ifade edilebilir. Öte yandan tembel olan kulların da cemaat dolayısıyla bu tembellikten kurtulmalarının sağlanması da zikredilebilir (İbn Acîbe, 1999: III, 384; İbn Acîbe, 2013: V, 625).

Müellife göre, Hz. Mûsâ’nın kardeşini kendisine yardımcı olarak istemesinden hareketle dervişin de Cenâb-ı Hak’tan yardımcı talep etmesi gerektiği söylenebilir ancak dervişin talep edeceği yardımcısı şeyhi olmalıdır. Çünkü şeyhi manevi olarak onun işini kolaylaştırır, onu terbiye eder, ona himmetiyle destek olur. Dervişe yardımcı olarak şeyhi bahşedilirse beraber Cenâb-ı Hakk’ı zikreder ve O’na ibadet ederler. Kalplerini ve ruhlarını bir an olsun Cenâb-ı Hak’tan koparmazlar (İbn Acîbe, 1999: III, 385; İbn Acîbe, 2013: V, 626-627).

Netice olarak, Cenâb-ı Hakk’ın yoluna giren bir dervişin Hz. Mûsâ’yı kendisine örnek alıp Cenâb-ı Hak’tan yardımcı istemesi gerektiği ifade edilebilir. Derviş, hem kendisi için bir yardımcı talebinde bulunduğu hem de bir görev aldığı anda şu kuralları unutmamalıdır:

1. İnsana bir görev verildiğinde onu en iyi şekilde yapmaya çalışmalıdır.
2. İnsan kendisine verilen görevi yaparken Cenâb-ı Hak’tan yardım istemeyi unutmamalıdır.
3. İnsanlara en büyük yardımı genel olarak akrabaları yapar. Bundan dolayı yakın akrabalarla ilişkiler hiçbir zaman kesilmemelidir.
4. İnsan görevini bir süreliğine terk etmek zorunda kaldığında mutlaka yerine birisini tayin etmelidir.
5. Birisine bir görev verileceği zaman görevi konusunda titiz davranması tavsiye edilmelidir.

6. İnsan bir göreve talip olduğunda yegane amacı Cenâb-ı Hakk'a kulluk etmek ve emirlerini yerine getirmek için çaba göstermek olmalıdır (Boz, 2019: 82).

3.2. Hz. Mûsâ'nın Firavun ile Karşılaşmasında Meydana Gelen Hâdiseler

Hz. Mûsâ Tûr'da Cenâb-ı Hak ile ilk mükâlemesinden sonra Firavun'a gönderildi. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şu ayetler bize bunu bildirmektedir: *"Firavun'a git, çünkü o azmıştır."* (Tâhâ, 20/24). *"Haydi Firavun'a git! Çünkü o azmıştır."* (en-Nâziât, 79/17).

Firavun'a giden Hz. Mûsâ'nın irşadında, Firavun ile mükâlemesinde, sihirbazlarla yaşadığı hâdiselerde ve bütün bunlara karşı sabır göstermesinde incelenmesi gereken birçok hikmet bulunmaktadır.

3.2.1. Hz. Mûsâ'nın Firavun ile Mükâlemesi

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ ailesiyle beraber Mısır'a gitmiştir. Orada bir gece annesinin yanında misafir olur ve sonra kardeşi Hz. Hârûn yanına gelir. Hz. Hârûn annesine onun kim olduğunu sorar. Bunun üzerine annesi onun misafir olduğunu söyler. Daha sonra hep birlikte yemek yerler. Hz. Hârûn ona kim olduğunu sorar. Hz. Mûsâ da *'ben Mûsâ'yım'* diye cevap verir. Hz. Mûsâ, kardeşi Hz. Hârûn'a beraberinde Firavun'a gitmesini söyler. Bunun üzerine Hz. Hârûn işittim ve itaat ettim şeklinde cevap verir. Bu sırada anneleri ayağa kalkar ve onlara Firavun'a gitmemeleri gerektiğini söyler. Firavun'un onları öldüreceğini ifade eder ancak Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn birlikte Firavun'a giderler. Gece vakti birlikte Firavun'un kapısını çalarlar. Kapı açılır ve Firavun çok korkar. Onlara kim olduklarını sorar. Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın elçisi olduğunu söylemiştir²⁹ (Sa'lebî, 2000: 194).

Hz. Mûsâ, Firavun'a Cenâb-ı Hakk'ın elçisi olduğunu söyledikten sonra aralarından geçen diyalog şöyledir: Firavun Hz. Mûsâ'ya Rabbinin kim olduğunu sordu. Hz. Mûsâ da Rabb'inin her şeye yol gösterdiğini ve her şeyi yarattığını söyledi. Firavun eski kavimlerin durumunu sordu. Hz. Mûsâ onlar hakkındaki bilginin Cenâb-ı Hak katında olduğunu ifade etti. Daha sonra Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'ın vermiş olduğu nimetleri anlattı. Firavun ise onu yalanlamaya devam etti (Tâhâ, 20/ 49-57).

²⁹ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 100).

Firavun, Hz. Mûsâ ile konuşurken ona geçmiş ümmetlerin durumlarının ne olacağını sorar.³⁰ Bunun üzerine Hz. Mûsâ, onların durumları hakkındaki bilginin Cenâb-ı Hak katında olduğunu ifade eder. Firavun'un böyle bir soru sormasının sebebi şudur: Firavun, Hz. Mûsâ'ya karşı yenilip rezil olacağını düşünmüş ve bunun için de konuyu değiştirip bu korkusundan emin olmaya çalışmıştır (Geylânî, 2010: III, 148; Geylânî, 2012: III, 295; İbn Acîbe, 1999: III, 394; İbn Acîbe, 2013: V, 645).

Hz. Mûsâ, Firavun ile konuşurken insanların topraktan yaratıldığını söylemiştir. Ata el-Horasân'î'ye göre, âyette geçen toprak ifadesi bütün insanlar için geçerlidir ve bütün insanlar rahimde iken görevli bir melek bir miktar toprak alıp rahimde bulunan dôle karıştırır (Süyutî, 2011: V, 584).

Kuşeyrî, Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerinin Firavun'a anlatıldığı âyetleri şöyle yorumlar: Cenâb-ı Hak yeryüzünü insanın bedeni için bir yer yaptı. İnsan bedenini bir ibadetgâh haline getirdi. İnsanın kalbini kendisini tanıma yeri yaptı. İnsanın ruhunu da sevgisinin yerleştiği yer haline getirdi (Kuşeyrî, 2000: II, 462; Kuşeyrî, 2020: IV, 1212).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ kalbi, Firavun ise nefsi temsil eder. Kul kalbinden dünyayı attıktan sonra Hz. Mûsâ gibi Allah'ın huzuruna gitmelidir. Cenâb-ı Hak kuluna, nefesine gitmesini ve onu uyarmasını söyler. Çünkü nefsi, Firavun gibi azıtmıştır. Nefis kendini büyük görmek ve insanlar içinde tanınmak istemektedir. Nefse şöyle denilmelidir: Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna gelmek istiyorsan bütün kötülüklerden arınman gerekir. Bütün kötülüklerden arandıktan sonra Rabb'inin huzuruna gelmeli ve O'nu tanımalısın. O'nu tanıdıktan sonra korkmalısın. Çünkü O'nu hakkıyla tanıyanlar kudretini görür ve korkar. Hz. Mûsâ'nın Firavun'a gösterdiği mucizeler gibi kalp de nefse en büyük delilleri gösterir. Bu deliller ise kötü huyları terk edip bütün arzularına aykırı olarak hareket etmektir. Nefis, kalbin manevi terbiyesini görünce ona karşı gelip itiraz edebilir. Firavun da Hz. Mûsâ'ya itiraz etmişti. Nefis, dünya sevgisi, insanlara hükmetme arzusu, şehvet arzusu, insanların dikkatlerini ve sevgisini kendisine çekme arzusundan oluşan askerlerini toplayıp onlara Rab olduğunu söyler. Nefsin bu sözlerinden dolayı Cenâb-ı Hak en büyük azabı tattırdı. Bu azap ise şöyledir: Cenâb-ı Hak nefse kalbin ordusunu gönderir. Bu ordu ise '*Nur, Feyiz, İlham* ve *ilim*' dir. Allah'ın göndermiş olduğu bu ordu, Firavun tabiatlı nefsi '*fenâ*' ve '*bekâ*' denizine atmıştır (İbn Acîbe, 2002: VIII, 268-269; İbn Acîbe, 2013: X, 542).

³⁰ Daha fazla bilgi için bk. (Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 240-241).

Ferîdüddin Attâr'a göre, nefisine uyan kişi Firavun'a uyar. Çünkü ona göre nefis, Firavun'u temsil eder. Attâr bunu şöyle ifade eder:

“Bir ahmak adamın pek büyük bir sakalı vardı. Adam bir gün nasılsa denize düştü, boğulmak üzereydi.

Kıyıda bir adamcağz onu gördü, bağırdı: Boynundan torbayı çıkar yahu!

Adam dedi ki: O, torba değil, sakalım. Sakal da değil de başımın belâsı!

Kıyadaki, pek hoş beğendim doğrusu dedi. Sakalın buysa halin de budur. Debelenme öyleyse, batıp gebereceksin işte!

Ey keçi gibi sakalından utanmayan, sıkılıp arlanmayan,

Sende nefis ve şeytan varsa sen de Firavun'a, Hâman'a uydun demektir; çünkü nefis ve Şeytan, sana göre Firavun ve Hâman'dır.

Hz. Musa gibi varlıktan geç de ondan sonra Firavun'un sakalına yapış!

Bu Firavun'un sakalını sınıksız tut, çekercesine onunla savaşa giriş!

Yola ayak bas, sakalını bırak... bu sakal yüzünden ne zamana kadar yolda kalacaksın; ne zamana kadar varacağın yere varamayacaksın?

Din yolunda er olanın, sakalını tarayacak tarağı yoktur!

O, ne gönül kanından başka su bulur, ne gönülden başka bir kebab!

Bez yıkayıcı olsa güneş yüzü görmez, çiftçi olsa tarlasına buluttan yağmur yağmaz!

Sen de yararı (sakalım) bil de sakalını sofraya yaygısı yap, yerlere döse!” (Attar, 1998: 258-259).

Netice olarak, Hz. Mûsâ Firavun'a gitti ve onu uyardı. Firavun'a Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü ve verdiği nimetleri anlattı. Bu hâdisede Hz. Mûsâ kalbi, Firavun ise nefsi temsil eder. Her insanın kalbi, nefisine Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü ve verdiği nimetleri anlatır. Ancak Firavun ruhlu nefisler çok azdığı için bunu kabul etmek istemeyebilir. İnsan, Firavun tabiatlı nefisini dizginleyip onun Cenâb-ı Hakk'a boyun eğmesini sağlamalıdır. Bunun için de Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi sürekli olarak Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerini ve büyüklüğünü anlatması gerektiği söylenebilir.

3.2.1.1. Hz. Mûsâ'nın İrşad Dili ve Tevazusu

Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya Firavun'a gitmesini emrettikten sonra şöyle buyurdu: “*Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.*” (Tâhâ, 20/44).

Hz. Mûsâ'ya verilen irşad görevi çok büyük ve zor bir vazifeydi. Çünkü doğru yoldan sapan ve inkârcı bir topluma Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini anlatmak çok zor bir görevdir (Kaplan, 2021: 213). Bu zorlu görevde başarılı olmak için Hz. Mûsâ'nın yumuşak sözlü olmasının onu başarılı kılacağı düşünülebilir³¹ (Geylânî, 2010: III, 147; Geylânî, 2012: III, 293).

Kuşeyrî'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya yumuşak sözlü olmasını emir buyurmasının sebebi irşad faaliyetine yeni başlamasıydı. İlk olarak Cenâb-ı Hakk'ın dinine davet edeceği kişinin de Firavun olması bunu elzem hale getirmekteydi. Davet vakti mühlet verme zamanıdır. Bundan dolayı Hz. Mûsâ davetinde mühlet verdi ve Firavun'un düşünmesini sağladı. Düşünme vakti sona erdikten sonra ancak sert bir karşılık verilebilirdi (Kuşeyrî, 2000: II, 459; Kuşeyrî, 2020: IV, 1208-1209).

Bursevî'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya yumuşak sözlü olmasını buyurmasının sebebi Firavun'un zalim olmasıydı. Firavun gibi zalim ve zorba birisine sert davranıldığında daha şiddetli bir biçimde karşılık verebilirdi. Bir işte yumuşaklık olduğunda onu güzelleştirir. Dolayısıyla Firavun ne kadar zalim olursa olsun yumuşak ve güzel bir hitaba karşılık zalimliğini bir kenara bırakacaktır (Bursevî, 2018: V, 193; Bursevî, 2012: V, 235).

Sa'lebî'ye göre, Hz. Mûsâ'dan yumuşak bir dille hitabı istenmesinin sebebi şöyledir: Firavun küçükken onun bakımını yapmış ve onu yetiştirmişti. Bir yönüyle Hz. Mûsâ'nın üzerinde babalık hakkı vardı. Bundan dolayı ona hoş olmayan sözlerin söylenmemesi gerekiyordu (Sa'lebî, 2004: IV, 207).

İbn Acîbe'ye göre Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine emir buyurduğu gibi Firavun'a karşı yumuşak sözlü oldu. Firavun'a künyesi ile hitap ederek yumuşak sözlü davrandığını belli ettiği de söylenebilir. Nitekim Firavun'un *'Ebü'l Abbas, Ebü'l Velîd,*

³¹ Daha fazla bilgi için bk. (Ahmet Atım, Hz. Mûsâ Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2010, s. 72).

Ebü Mürre' gibi künyeleri bulunuyordu (İbn Acîbe, 1999: III, 390; İbn Acîbe, 2013: V, 637).

Müellife göre Hz. Mûsâ, Firavun'un yanına gidince ona yumuşak bir dil ile hitap etti. Firavun'a Cenâb-ı Hakk'ın azabını değil müjdesini ulaştırdı. O müjde ise iman etmesi karşılığında daimî bir gençlik, ölümü dışında elinden alınmayacak bir mülk ve dilediği kadar dünya lezzetiydi (İbn Acîbe, 1999: III, 390; İbn Acîbe, 2013: V, 638).

Kuşeyrî'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya yumuşak sözlü olmasını buyurması hâdisesinde kullara konuşma üslubu öğretilmektedir. Firavun kafirdi ancak büyük bir otorite sahibiydi ve emri altında birçok insan yaşıyordu. Bu nedenle Cenâb-ı Hakk'a düşman olan Firavunla bile yumuşak sözlü konuşmak gerekirdi. Firavun'a karşı bile bu kadar yumuşak sözlü konuşmak gerekirken Cenâb-ı Hakk'ın ârif kullarına karşı elbette daha çok dikkatli konuşmak gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kullarına ahirette melekler dahi çok yumuşak bir sözle konuşacaklardır. Netice olarak, Cenâb-ı Hak kâfirlere karşı yumuşak sözlü olunmasını buyurmuştu. Bundan hareketle Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına karşı ne kadar çok yumuşak ve şefkatli olabileceği söylenebilir (Kuşeyrî, 2000: II, 459; Kuşeyrî, 2020: IV, 1209).

İbn Acîbe'ye göre Cenâb-ı Hak, Firavun'un iman etmeyeceğini biliyordu ancak buna rağmen ona Hz. Mûsâ'yı gönderdi ve onu kulluğa davet etti. Bunun sebebi ise herkesi öğüt vermeye teşvik içindir (İbn Acîbe, 1999: III, 390; İbn Acîbe, 2013: V, 638). Hz. Mûsâ'nın bu hâdisesinden hareketle, tüm ârif kulların irşad faaliyetleriyle uğraşmaları gerektiği söylenebilir. Ârif kullar, irşad faaliyetlerini sadece kendi memleketlerinde değil başka yerlerde de yapmalıdırlar. Çünkü bu '*farz-ı kifâye*' dir. Ancak ârif kullar, irşad faaliyetlerinde bulunurken bu iş onları Cenâb-ı Hakk'ı zikretmekten alıkoymamalıdır. Bununla birlikte Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi, ârifler irşad faaliyetlerinde bulunurken zalim kimselerle karşılaştıklarında onlara yumuşak sözler söylemelidirler. Böyle davrandıkları takdirde Cenâb-ı Hakk'ın rızasına uygun hareket etmiş olacakları söylenebilir (İbn Acîbe, 1999: III, 392; İbn Acîbe, 2013: V, 641). İbn Acîbe'nin ifadelerinden hareketle şöyle söylenebilir: Cenâb-ı Hakk'ın ârif kulları irşad faaliyetlerinde bulunurken kendi maneviyatlarını asla ikinci plana atmamalıdırlar. Çünkü kişinin yapmadığı bir şeyi başkasına söylemesinin tesiri yoktur. Eğer ârif, kendi zikrini ve kulluğunu ihmal edip başkasına öğüt verirse bu öğüdün tesirinin olmadığı düşünülebilir.

Hız. Mûsâ irşad dilindeki yumuşaklığının yanında büyük bir tevâzuya sahiptir. Vehb'e göre, Cenâb-ı Hak gönderdiği kitapların birinde Hız. Mûsâ'nın kalbinden daha mütevazı bir kalp olmadığını buyurmuştur. Yine aynı kitapta Hız. Mûsâ ile mükâlemesinin sebebini kalbinin mütevazı olmasıyla ilgili olduğunu söyler (Kuşeyrî, 1989: 268; Kuşeyrî, 2019: 235).

Hız. Mûsâ'nın büyük bir tevâzuya sahip olmasından hareketle, ârif kulların da tevâzu sahibi olmaları gerektiği söylenebilir. Çünkü tevâzu Cenâb-ı Hak tarafından övülmüş bir haslettir. Yine tevâzu sahibi ârif kulların Cenâb-ı Hak katında birçok makam elde edebileceği de bilinmektedir (İbn Acîbe, 1999: III, 578; İbn Acîbe, 2013: VI, 313).

İbn Acîbe tevâzu sahibi ârifler için şunları söyler:

“Yeryüzünde büyüklük taslamak, peşinden zillet ve alçalmayı getirir. Tevazu ve zayıflık hali ise izzet, saltanat, afiyet ve güven içinde yaşamayı getirir. Kim Allah için tevazu gösterirse Allah onu yüceltir. Kim kendini beğenip büyüklük taslarsa Allah onun boynunu kırar. Bu, Allah Teâlâ'nın insanlar içinde önceden beri uyguladığı kanunudur. Kul, Allah için kendisini zelil ettiği ölçüde, Allah onu izzet ve şerefli yapar. Nefsinin fakirliğini (her durumda yüce Allah'a muhtaç olduğunu) anladığı ölçüde, Allah onu kendisiyle zengin yapar. Kul, (varlıkları gönlünden çıkartıp) kaybettiği ölçüde Allah'ı bulur.” (İbn Acîbe, 1999: IV, 231; İbn Acîbe, 2013: VII, 136).

3.2.2. Sihirbazların İman Etmeleri

Kaynaklara göre, Hız. Mûsâ ve kardeşi Hız. Hârûn Firavun ile konuşup onu uyardılar (Sa'lebî, 2000: 194). Daha sonra Hız. Mûsâ, Firavun'a Cenâb-ı Hak'ın nimetlerini anlattı. *“Rabbim, yeryüzünü size beşik yapan, orada size yollar açan ve size gökten yağmur indirendir. Böylece onunla sizin için yerden türlü türlü bitkileri çift çift çıkardık. Yiyin, hayvanlarınızı yayın. Şüphesiz bunda akıl sahipleri için (Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren) deliller vardır.”* (Tâhâ, 20/ 53-54). Bunun üzerine Firavun, meleğin ile bir değerlendirme yaptı (Sayı, 2016: 122). Firavun bir karara vardıldıktan sonra, Hız. Mûsâ'ya *“Sihrin ile bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin? Bizde mutlaka sana karşı onun gibi bir sihir yapacağız. Bunun için seninle bizim aramızda; uygun bir yerde, senin de bizimde caymayacağımız bir buluşma vakti belirle”* (Tâhâ, 20/57-58) dedi. Hız. Mûsâ da *“Buluşma vaktimiz, bayram günü, insanların toplandığı kuşluk vaktidir”* (Tâhâ, 20/59) dedi. *“Bunun üzerine Firavun ayrılıp, hilesini kuracak sihirbazlarını topladı, sonra geldi”* (Tâhâ, 20/60).

Hz. Mûsâ onlara şöyle seslendi: *“Yazıklar olsun size! Allah’a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder. Allah’a karşı yalan uyduran mutlaka hüsrana uğramıştır”* (Tâhâ, 20/61). Hz. Mûsâ’nın bu sözlerinden sonra sihirbazlar, *“Belli bir günün belirlenen bir vaktinde bir araya getirildiler.”* (eş-Şuarâ, 26/38). Bir araya getirilen sihirbazların sayısı on binlerle ifade edilebilecek kadar fazlaydı. Ayrıca bu sihirbazların hepsi de alanlarında uzman kişilerdi (Sa‘lebî, 2000: 197). Bu kadar fazla sihirbazın bulunmasından hareketle Mısır’da sihir ile uğraşanların oldukça fazla olduğu söylenebilir (Sayı, 2016: 125).

Kur’ân-ı Kerîm’e göre, sihirbazlar yarışma için Firavun’dan belli bir ücret alacaklarının sözünü aldılar. *“Sihirbazlar gelince, Firavun’a, ‘Eğer biz üstün gelirse, gerçekten bize bir mükâfat var mı?’ dediler. Firavun, ‘Evet, hem o takdirde mutlaka bana yakın kimselerden olacaksınız’ dedi.”* (eş-Şuara, 26/41). Firavun’dan bu sözü aldıktan sonra da yarışma yerine gittiler (Sayı, 2016: 125). Yarışmaya gelip izleyecek olan halk da Firavun’a aşırı derecede bağlıydı. Bu da sihirbazların galip gelmeleri halinde onlara tabi olacaklarını ifade etmelerinden *“Umarız, üstün gelirlerse sihirbazlara uyarız’ (dediler.)”* (eş-Şuara, 26/ 40) anlaşılabilir. Çünkü orada bulunan halk Hz. Mûsâ veya sihirbazlardan kim galip gelirse ona tabi oluruz demediler. Sadece sihirbazlar galip gelirse onlara tabi olacaklarını ifade ettiler (Sayı, 2016: 126).

Hz. Mûsâ ile sihirbazlar arasındaki yarışma şöyle cereyan eder: Sihirbazlar kendi aralarında konuştular. Daha sonra kendi aralarında fikir ayrılıklarına düşerek tartıştılar. Yapacakları sihirleri sergilemek için sıra halinde geldiler. Sihirbazlar Hz. Mûsâ’ya ilk önce asâsını atması için öncelik verdiler. Hz. Mûsâ bunu kabul etmedi ve onlara iplerini atmalarını söyledi. Sihirbazlar ellerindeki ipleri atınca hepsi sürünüyor gibi göründüler. Hz. Mûsâ bu olay karşısında korktu. Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ’ya korkmamasını ve elindeki asâsını yere atmasını buyurdu. Hz. Mûsâ elindeki asâyı yere attı ve sihirbazların iplerini yuttu. Bu olay üzerine sihirbazlar secdeye kapanıp iman ettiler. Firavun bu duruma çok sinirlendi ve kendisinden izinsiz iman ettikleri için sihirbazların ellerini ve ayaklarını keseceğini söyledi. Sihirbazlar bu tehditlere karşı direndiler ve imanlarından geri dönmediler (Tâhâ, 20/ 62-73).

Kuşeyrî’ye göre, Hz. Mûsâ, ilk önce sihirbazların ellerindekilerini yere atmalarını istedi. Bunu söylemesinin sebebi, önceliği onlara vermek değildi. Bunun sebebi, Cenâb-ı Hakk’ın, onların hilelerini orada bulunan halka göstermek istemesiydi. Nitekim onlar,

iplerini attıklarında Hz. Mûsâ'nın asâsı hepsini yuttu. Böylelikle hem sihirbazlar hem de orada bulunan halk hakikatin ne olduğunu anladılar (Kuşeyrî, 2000: II, 466; Kuşeyrî, 2020: IV, 1216; Sipahioğlu, 2020: 942).

Bursevî'ye göre ise sihirbazlar, asâsını yere atması için Hz. Mûsâ'ya öncelik vermişlerdi. Bundan hareketle sihirbazların, Hz. Mûsâ'ya değer verdiği söylenebilir. Cenâb-ı Hak da onların bu davranışlarından dolayı kendilerine gerçek imanı nasip etti ve Hz. Mûsâ'nın mucizesini görmelerini sağladı (Bursevî, 2018: V, 406; Bursevî, 2012: V, 248).

Müellife göre Cenâb-ı Hak, sihirbazlara ilham etti ve ilk önce ellerinde bulunan asâ ve ipleri kimin atacağı hususunda Hz. Mûsâ'ya tercih sunmalarını buyurdu. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, ilk önce sihirbazların harekete geçmesini istedi. Daha sonra Hz. Mûsâ elindeki asâsını yere atınca, sihirbazların tüm iplerini yuttu. Orada bulunan tüm halk da bunu gördü. Eğer ilk önce Hz. Mûsâ elindeki asâyı yere bıraksaydı, orada bulunan halk yılan dönüşen asâyı gördüklerinde korkup kaçabilirdi. Bu durumda orada bulunan halk gerçeği göremeyecekti (Bursevî, 2018: V, 406; Bursevî, 2012: V, 248). Müellife göre Cenâb-ı Hak, sihirbazlara ilham etti. Bunun neticesinde tüm gerçekler orada bulunan herkes tarafından görüldü. Bundan hareketle Allah'ın insanlara gerçekleri göstermek için daha iman etmemiş ve küfür içinde olanlara bile ilham edebileceği söylenebilir.

Hz. Mûsâ sihirbazların iplerinin yılan dönüşüğünü gördüğünde korkmuştur. İbnü'l Arabî 'ye göre, bu korkunun iki sebebi vardı. Birincisi, Hz. Mûsâ'nın insan olması hasebiyle doğal olarak korkmasıydı. Çünkü insan tabiatı gereği yilandan korkar. İkincisi ise, Hz. Mûsâ'nın ümmeti için duyduğu korkuydu. Bu korkunun sebebi ise ümmetinin, sihirbazların hilelerini fark edememeleri ihtimaliydi. Çünkü ümmetinin yanılsama ile ipleri yılan dönüşen sihirbazlara kanma ihtimalleri bulunuyordu (İbnü'l Arabî , 1999: I, 242; İbnü'l Arabî , 2007: I, 459).

İbnü'l Arabî'ye göre, Hz. Mûsâ'nın asâsı yılan olup sihirbazların yılan gibi görünen iplerini yuttuğu zaman, oradaki halk sihirbazların iplerini ip olarak gördüler. Böylelikle sihirbazların hilesini orada bulunan herkes gördü. Bununla beraber sihirbazlar Hz. Mûsâ'nın korktuğunu bizzat gördüler. Bu korkuyu gördükten sonra Hz. Mûsâ'nın bir şey yapmadığını ve bunun Cenâb-ı Hakk'ın katından olduğunu idrak ettiler (İbnü'l Arabî, 1999: I, 243; İbnü'l Arabî, 2007: I, 460). Sihirbazlar, bu mucizenin Hz. Mûsâ'dan

kaynaklanmadığını net bir şekilde gördüler. Bu durumun iman etmelerinde büyük bir rolü olduğu düşünülebilir.

İbn Acîbe'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın yolunda olan ehl-i hakikat için bütün dünya, gözlerini boyayan bir sihir gibidir. Sihirbazların yapmış olduğu gibi bir göz boyamasından ibarettir. İlk başta kendilerine var gibi görünür ancak daha sonra da yok olup gider. Ehl-i hakikat için dünyada, Cenâb-ı Hak'tan başka gerçek varlık sahibi yoktur. Dünyada bulunan tüm yaratılmışlar, sihirbazların hilelerinin yok olduğu gibi, Cenâb-ı Hakk'ın birliği karşısında yok olup gideceklerdir (İbn Acîbe, 1999: II, 491-492; İbn Acîbe, 2013: IV, 221-222).

Necmeddîn-i Kübrâ'ya göre, Hz. Mûsâ'nın asâ ile yaptığı tüm filler Cenâb-ı Hakk'a aitti. Sihirbazların yapmış olduğu tüm hileler ise kendilerinin yaptığı işlerdi. Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Mûsâ vasıtasıyla sihirbazlara kurduğu tuzak başarıya ulaştı. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kurduğu tuzak her zaman başarıya ulaşır (Kübrâ, 2009: IV, 201).

Kuşeyrî'ye göre, sihirbazlar asâ mucizesinden sonra, güneş gibi net bir şekilde kendilerine gösterilen hakikati görüp iman ettiler. Firavun'un tehditlerine de aldırış etmediler. Çünkü onlar, kalpleriyle Cenâb-ı Hakk'ı tasdik edip secde ettiler. Firavun'un kendilerine karşı yapacağı zulmü Cenâb-ı Hak'tan bildiler ve buna sabredeceklerini düşündüler. Çünkü onlar, bir an öncesine kadar küfür bataklığında olsalar da artık iman edip kul haline dönüştüler (Kuşeyrî, 2000: II, 466; Kuşeyrî, 2020: IV, 1217). Sihirbazların yaşadıklarından ve iman ettikten sonra Cenâb-ı Hakk'a güvenmelerinden hareketle gerçek manada Cenâb-ı Hakk'a iman eden tüm kulların, başlarına ne felaket gelirse gelsin sadece Cenâb-ı Hakk'a güvenmeleri gerektiği söylenebilir.

Sihirbazlar, Cenâb-ı Hakk'ın yüceliğini gördükten sonra iman ettiler. Daha sonra da yaptıkları tüm yanlışlar için tevbe ettiler.³² Kuşeyrî'ye göre, veli kulların himmetlerinin son noktası da sihirbazlar gibi tüm günahlarından tevbe edip af dilemektir (Kuşeyrî, 2000: III, 11; Kuşeyrî, 2020: V, 1462). Veli kulların, himmetlerinin son noktasının tevbe olarak tarif edilmesinden hareketle, Cenâb-ı Hakk'a ulaşmak isteyen herkesin günahlarından tevbe edip yüzünü sadece Cenâb-ı Hakk'a çevirip ve sadece O'ndan bağışlanma dilemesi gerektiği söylenebilir.

³² Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 100; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahrû'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşârî Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 247).

İbn Acîbe'ye göre sihirbazlar, Hz. Mûsâ'nın peygamber olduğunu anladılar ve Cenâb-ı Hakk'ın kudretini de gördüler. Bu hakikat karşısında secdeye kapanıp iman ettiler. Secde halinde, Cenâb-ı Hak onlara cennetteki mertebelerini gösterdi (İbn Acîbe, 1999: III, 402; İbn Acîbe, 2013: V, 665). Sihirbazlar secde halinde iken Cenâb-ı Hak kendilerine cennetteki mertebelerini gösterdi. Firavuna karşı geldiklerinde hepsinin sonu ölümle neticelendi. Bir anda onlara Cenâb-ı Hak tarafından iman bahşedildi. Onların, Firavun tarafından öldürülmelerine rağmen imanlarından vazgeçmemelerinin sebebi olarak, kendilerine Cenâb-ı Hak tarafından sağlam bir imanın bahşedildiği düşünülebilir. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın, imanlarını sağlamlaştırmak için onlara secde halinde iken cennetteki mertebelerini gösterdiği de söylenebilir.

İbn Acîbe'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın sihirbazlara yardımı ve onlara hidayet bahşetmesi ezelde takdir edildi. Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir takdiri söz konusu olduğu için, sihirbazların işlediği günahlar kendilerine zarar vermedi. Onlar, aynı günün sabahı Hz. Mûsâ'ya düşmandılar. Ancak aynı gün içerisinde Cenâb-ı Hakk'ın hidayet bahşetmesi ile Hz. Mûsâ'nın yanında yer aldılar (İbn Acîbe, 1999: III, 403; İbn Acîbe, 2013: V, 667). Cenâb-ı Hak, sihirbazlara ezelde hidayet ve yardım takdir etti. Onlar, küfür içerisindeyken bir anda onları imanın nuru ile şerefliendirdi. İşledikleri günahlar iman etmelerine engel olmadı. Çünkü iman ettikten sonra tevbe ettiler. Bu hâdiseden hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kuluna bir anda hidayet verebileceği düşünülebilir. Hidayet bahşedilen kul o anda küfür içerisinde dahi olsa, bu durum onun iman etmesine engel olmayabilir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu konuda bir takdiri varsa muhakkak gerçekleşir. Küfür içerisinde bulunun kulun da iman ettikten sonra sihirbazlar gibi tevbe etmesi gerektiği söylenebilir.

Sihirbazlar iman ettiklerini ifade ettiklerinde ilk önce Hz. Hârûn'un adını söylediler. Eğer ilk önce Hz. Mûsâ'nın adını söyleselerdi, orada bulunan halk Firavun'a olan düşmanlık sebebiyle iman ettiklerini düşünebilirlerdi. Çünkü Firavun, küçük yaştan itibaren Hz. Mûsâ'nın bakımını yaptı ve yanında yetişmesini sağladı (İbn Acîbe, 1999: III, 402; İbn Acîbe, 2013: V, 665).

Mevlânâ'ya göre sihirbazlar, Hz. Mûsâ'nın mucizesini gördükten sonra manevi bir sarhoşluk hali yaşadılar. Bu sarhoşluktan dolayı Firavun'un tehditleri onlara çok hafif

geldi.³³ Mevlânâ bunu şöyle ifade eder: “*Büyücüler de Musa'nın sarhoşluğuna düştüler ... darağacını, sevgili sandılar!*” (Mevlânâ, 1995: IV, 170).

İbn Acîbe'ye göre Firavun, sihirbazlara ‘hangimizin azabı daha şiddetli’ ifadesini kullanırken, kendisini ve Hz. Mûsâ’yı kastetti. Çünkü iman eden sihirbazlar, Hz. Mûsâ’nın asâsından korkup iman ettiler. Firavun, onların gördükleri mucizeden dolayı korkup iman ettiklerini kavrayamadı. Onların, sadece korktukları için iman ettiklerini düşündü. Halbuki onlar, asânın, tüm iplerini ve sopalarını yuttuklarını görüp bunun mucize olduğunu anladılar (İbn Acîbe, 1999: III, 202-203; İbn Acîbe, 2013: V, 666).

Kaynaklara göre Firavun, sihirbazlar iman ettikten sonra onların ellerini ve ayaklarını kesip onları asmıştır. Sihirbazlar iman etmeleri sebebiyle, Firavun tarafından böyle bir zulme maruz kaldılar ancak onların ölümü kafirlerin ölümü gibi değildir. Çünkü sihirbazlar, Cenâb-ı Hakk’a iman etmeleri sebebiyle öldürüldüler. Bunun için de onlar şehit mertebesindedirler. Şehit mertebesine ulaşmak için de ölüm yolundan geçmek gerekmektedir. Şehitlik makamı ahirette çok yüksek bir derecedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk’ın, sihirbazların iman etmeleri sebebiyle öldürülmelerinden dolayı onlara ahiret yurdunda çok yüksek bir makam lütfettiği söylenebilir (Konuk, 2005: IV, 200).

Sihirbazlar, ölümle neticelenen bir durumla karşılaşmaları karşısında imanlarından vazgeçmediler. İbn Acîbe'ye göre, bu hâdisede, Cenâb-ı Hak yoluna giren dervişlerin karşılaştıkları tüm zorluklar karşısında pes etmemeleri ve sadece Cenâb-ı Hakk’a güvenmeleri gerektiğine işaret vardır (İbn Acîbe, 1999: III, 405; İbn Acîbe, 2013: V, 672).

İbn Acîbe'ye göre, sihirbazların yaşamış olduğu bu hâdiseler sûfilerin çoğunun da başına gelmiştir. Sûfiler Cenâb-ı Hakk’ın yoluna girdikleri için çeşitli eziyetler görmüşlerdir. Kimisi öldürülmüş, kimisi hapsedilmiş, kimisi yaşadığı yerden sürülmüştür. Bununla birlikte türlü türlü sıkıntılara maruz kalmışlardır. Bütün bu zorluklara rağmen sûfiler gittikleri yoldan asla geri dönmemişlerdir. Cenâb-ı Hakk’a varana kadar doğru bildikleri yolda yürümeye devam etmişlerdir. Cenâb-ı Hakk’a vardıklarında da bunun mutluluğunu yaşamışlardır. Buna karşın bu yoldan dönenler de olmuştur. Bu yoldan dönenler sadece yolda iken dönmüşlerdir. Çünkü gerçek anlamda Cenâb-ı Hakk’a kavuşan kişi lime lime doğransa da asla yolundan dönmez. Cenâb-ı Hak takva sahibi bütün

³³ Daha fazla bilgi için bk. (Bilgihan Kalkan, Mevlânâ’nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2018, s. 72).

kullarının yegâne dostu ve koruyucusudur (İbn Acîbe, 1999: III, 405; İbn Acîbe, 2013: V, 672).

Sa'lebî'ye göre, Hz. Mûsâ'yı ve sihirbazları, Firavun'un eşi de izliyordu. Hz. Mûsâ'nın kazandığını gören Âsiye, Allah'a iman etti. Bunun üzerine Firavun eşinin iman edip etmediğini araştırdı. Eşinin iman ettiğini gören Firavun, onu da sihirbazlar gibi öldürdü. Âsiye öldürüleceği sırada, Firavun'un askerleri ona imanından dönmelerini söylediler. O sırada Cenâb-ı Hak kendisine cennetteki evini gösterdi. Âsiye de imanından vazgeçmeden ruhunu teslim etti (Sa'lebî, 2004: IV, 216). Sihirbazlar öldürülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan hemen önce cennetteki mertebelerini gördüler. Âsiye de öldürülmeden önce cennetteki evini gördü. Bu rivayetlerden hareketle, kendilerine gelmiş olan ölüm gibi büyük bir musibete karşı, Cenâb-ı Hak tarafından kendilerine dayanma gücü verildiği düşünülebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Firavun'un kavminden bazıları, sihirbazların cezalandırılmalarının ardından Hz. Mûsâ ve kavminin de cezalandırılmalarını istediler. Bunun üzerine Firavun da kavimlerinin erkek çocuklarını öldüreceğini söyledi. Bu hâdis karşısında Hz. Mûsâ, kavmine, Cenâb-ı Hak'tan yardım isteyip, sabretmelerini ifade etti (el-A'râf, 7/127-128).

Hz. Mûsâ kavmine sabır tavsiyesinde bulunur ancak ilk başta bunu kendisi yerine getirir. Yıllarca Firavun'un zulmüne karşı mücadele edip sabır gösterir. Bununla birlikte öldürülme korkusu yaşar ve buna da büyük bir sabır gösterir (Gürer, 2019: 100-101). Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu sabır neticesinde kavmine verdiği tavsiyenin etkili olacağı düşünülebilir. Çünkü kendisinin yaptığı bir şeyi tavsiye etmesi kavmi üzerinde daha etkili olur.

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'nın kavmine sabrı tavsiye etmesi, onları teselli etmek içindi. Bununla birlikte kavmine, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin gerçek sahibi olduğunu hatırlatmak ve onların sabretmeleri neticesinde, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yardım edeceğini bildirmektir (Bursevî, 2018: III, 229; Bursevî, 2012: III, 221; Geylânî, 2010: II, 113; Geylânî, 2012: II, 159; Kuşeyrî, 2000: I, 559; Kuşeyrî, 2020: II, 575).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ ile kavmi arasında geçen bu hâdisenin benzeri, dervişler ile kendi zamanlarında yaşayan insanlar arasında da yaşanmıştır. Dervişler Cenâb-ı Hakk'a layıkıyla kul olduklarında onlardan manevi haller yayılmaya başlamıştır. Günlük yapmış oldukları adetleri terk ettiler. Bunun üzerine birileri onları padişaha şikâyet

etti ve padişahın malını mülkünü harap edeceklerini ifade ettiler. Padişah da onları takip edip hepsini cezalandıracağını söyledi. Padişahın bu tehditlerine karşılık, dervişler Cenâb-ı Hak'tan yardım isteyip sabrettiler. Cenâb-ı Hak da onlara yardım etti ve bütün tehlikelere karşı onları korudu. Sonunda kazananlar Cenâb-ı Hakk'a kul olanlar oldu (İbn Acîbe, 1999: II, 249; İbn Acîbe, 2013: III, 427).

3.2.3. Firavun'un Kule Yapmak İstemesi

Kur'an-ı Kerim'e göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya Firavun'a karşı galip geleceğini buyurdu. Hz. Mûsâ bu durumun farkındaydı. Hz. Mûsâ, Firavun'a karşı birtakım deliller ortaya koydu. Firavun ise onu sihir yapmakla suçladı. Daha sonra Firavun, kendisi için bir kule yapılmasını emretti. Bu kuleden Hz. Mûsâ'nın Rabbine bakacağını söyledi³⁴ (el-Kasas, 28/35-38). Firavun'un yaptırdığı kulenin inşasında 50.000 tane usta çalıştı. Bu ustaların yanında çalışan birçok işçi de bulunuyordu. Bu ustalar kuleyi tamamladıklarında, o güne kadar hiçbir binanın ulaşamadığı bir yüksekliğe sahip oldu. Cenâb-ı Hak, yapmış oldukları kule ile onları fitneye düşürmek istedi. Firavun ve halkı kulenin tepesine çıkıp göğe doğru ok fırlattılar. Fırlattıkları oklar, kana bulanmış bir şekilde geri döndüler. Bu hâdise karşısında Firavun, Cenâb-ı Hakk'ı öldürdüğünü iddia etti (Süyutî, 2011: VI, 416). Daha sonra Cebrâil, kuleyi yıktı ve kule üç parçaya bölündü. Kulenin bir parçası Firavun'un askerlerinin üzerine düştü. Bir parçası denize diğer parçası da başka bir tarafa düştü. Bu hâdise neticesinde bir milyon insan ölüp helak oldu (Sa'lebî, 2004: IV, 530).

Kuşeyrî'ye göre, Firavun böyle bir kuleyi inşa ederek sapkınlığını ortaya koydu. Bu sapkınlığı ile haddini aştı ve Cenâb-ı Hakk'ın yukarıda olduğunu düşündü. Bu kule yoluyla da Cenâb-ı Hakk'a ulaşmanın mümkün olabileceğini zannetti ancak Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir cihette bulunmadığını idrak edemedi (Kuşeyrî, 2000: III, 68-69; Kuşeyrî, 2020: V, 1543).

İbn Acîbe'ye göre, Cenâb-ı Hak yoldan çıkmış kavimlere peygamberler göndermiştir. Peygamberlerle birlikte, insanları Cenâb-ı Hakk'a çağırın ve onları terbiye eden şeyhler de göndermiştir. Peygamberler ve şeyhler Cenâb-ı Hakk'a davet etmek için vazifelerini yerine getirirler ancak Cenâb-ı Hakk'ın ezelde kulluğu takdir etmediği kişiler bu davetlere icabet etmezler. Firavun'un, Hz. Mûsâ'yı sihirbazlıkla suçladığı gibi onlarda davetçileri sihirbazlıkla suçlarlar. Eğer bir kişi için de ezelde iman nuru takdir edilmişse, o

³⁴ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 148-150).

kişi davetçinin davetine uyar ve Cenâb-ı Hakk'a iman eder. Böylelikle de ebedi bir saadeti elde eder (İbn Acîbe, 1999: IV, 253; İbn Acîbe, 2013: VII, 186).

3.3. Mısır'da Yaşanan Afetlerin İç Yüzü

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Hz. Mûsâ, sihirbazların iman etmesinden sonra, Cenâb-ı Hakk'a daveti ileri bir noktaya taşıdı. Daha sonra Mısır'da birçok afet ve olağanüstü olay meydana geldi³⁵ (Sayı, 2016: 151). Bu afetlerin ve olağanüstü olayların sebebi ise Firavun'a uyanların ders almamalarıydı (el-A'raf, 7/130).

3.3.1. Kıtılığa Maruz Kalma

Kaynaklara göre, Firavun ve kavmi uzun bir süre kıtılığa maruz kaldılar. Ürün yetersizliği bütün halk arasında yayıldı. Mısır'ın ekonomisinin bağlı olduğu Nil nehri de kurumaya yüz tuttu. Nil nehrinin kurummasından dolayı tarımsal faaliyetlerde ciddi bir gerileme yaşandı. Mısır'da merkezi yönetim anlayışı hakimdi. Tarımsal ürünler de merkezi yönetim tarafından kontrol ediliyordu. Üreticiler kendileri için biraz ürün ayırdıktan sonra geri kalan kısmını merkezi otoriteye teslim ediyorlardı. Kıtılık o kadar ciddi bir boyuta ulaşmıştı ki üreticilerin elinde olan ürünler bile bitme noktasına gelmişti (Sayı, 2016: 152).

Kuşeyrî'ye göre, Cenâb-ı Hak, Firavun'un kavmine nimetlerini arttırdı. Daha sonra verdiği nimetleri azalttı ve nimeti vereni görmelerini istedi. Ancak Firavun ve kavmi, nimetleri çok olduğunda bunu hakkettiklerini düşündüler. Nimetleri azaldığında ise Hz. Mûsâ'nın uğursuz olduğunu ve ondan dolayı nimetlerinin azaldığını ifade ettiler (Kuşeyrî, 2000: I, 559; Kuşeyrî, 2020: II, 575-576).

Firavun ve kavminin nimete karşı davranışları şu dizelerle ifade edilebilir:

“Erdemsiz koparmak isteyince kopartır bağı

Sonra der ki öyle oldu, böyle oldu

Asil insan ise hakkıyla severse

Çirkinliği örter, iyiliği izhar eder.” (Kuşeyrî, 2000: I, 560; Kuşeyrî, 2020: II, 576).

Geylânî'ye göre, Firavun ve kavmine kıtılgın verilme sebebi, bolluk günlerini hatırlayıp Cenâb-ı Hakk'a dönmelerini sağlamaktı. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'a döndüklerinde nimetin gerçek sahibini görecek ve kendilerine gönderilen peygamberi

³⁵ Daha fazla bilgi için bk. (Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 101).

yalanlamayacaklardı. Ancak onlar, basiret gözlerinin körlüğünden dolayı Cenâb-ı Hakk'a dönmediler. Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermiş olduğu bütün nimetlerin kendilerine ait olduğunu savundular. Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine gönderdiği Hz. Mûsâ'yı da uğursuzlukla suçladılar (Geylânî, 2010: II, 114; Geylânî, 2012: II, 160). Firavun ve kavminin bu davranışlarından hareketle, Cenâb-ı Hakk'a yönelen dervişlerin de aynı hataya düşmemeleri gerektiği söylenebilir. Dervişlerin, nimeti verenin de alanın da Cenâb-ı Hak olduğunu asla unutmamaları gerektiği ifade edilebilir.

Hz. Mûsâ, Mısır'da meydana gelen kıtlığın müsebbibi olarak görüldü ancak Firavun ve kavmi bunun farkında değildi. Bu hâdisenin benzeri dervişlerin de başına gelmektedir. Bazı toplumların başına çeşitli musibetler gelir. O halklar da bu musibetin sorumlusu olarak kendi içlerinde bulunan dervişleri suçlarlar. Dervişlerin kendilerine uğursuzluk getirdiğini iddia ederler. Sonra bazıları bu dervişlere çeşitli eziyetler eder. Oysaki başlarına gelen musibetlerin kendi yaptıklarından dolayı olduğunu fark etmezler (İbn Acîbe, 1999: II, 250; İbn Acîbe, III, 2013: 429).

3.3.2. Su Baskını, Çekirge Baskını, Haşere Baskını, Kurbağa Baskını ve Suların Kana Dönüşmesi

Hz. Mûsâ döneminde Mısır'da sel felaketi yaşanmıştır. Bu sel felaketi ile İsrailoğullarının evleri hariç, diğer bütün evler su ile dolar. İsrailoğullarının evleri ile diğer evler yan yana bulunur. Ancak buna rağmen evlerine su girmez. Mısır halkı sel felaketinden çok büyük zarar görür. Boğulacak duruma geldiklerinde Hz. Mûsâ'ya, dua etmesi için yalvarırlar. Sel felaketinin sona ermesi halinde ise iman edeceklerini söylerler. Hz. Mûsâ dua eder ve felaket sona erer ancak Mısır halkı sözünde durmaz. Hz. Mûsâ'nın duasını sihir olarak değerlendirip iman etmezler (Geylânî, 2010: II, 115; Geylânî, 2012: II, 161). İsrailoğullarının evlerinin sular ile dolmaması Cenâb-ı Hakk'ın himayesine işaret etmektedir. Bu misalde olduğu gibi Cenâb-ı Hak bir yere azap gönderdiğinde eğer dilerse oradaki tüm ârif kullarını muhafaza edebilir.

Kaynaklara göre, Mısır'da çekirge istilası meydana gelmişti. Bu çekirgeler tüm zirai ürünleri tahrip ediyorlardı (Sayı, 2016: 154). Meydana gelen bu durum karşısında, Firavun ve kavmi, Hz. Mûsâ'dan yardım istediler. Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'a dua etti. Daha sonra bu istila son buldu. Firavun ve kavmi, bu istilanın sona ermesi halinde iman edeceklerini ifade ettiler ancak hiçbiri sözünde durmadı ve iman etmediler (Sa'lebî, 2000: 203).

Mevlânâ'ya göre, kara ehli hayvanlar şeytanî kimseleri simgeler (Yılmaz, 2011: 123). Dolayısıyla Mısır halkına çekirge gönderilmesi sebebiyle onların şeytanî bir varlık ile cezalandırıldıkları düşünülebilir.

Mısır'da kurbağa hâdisesi yaşanmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın takdir etmesi ile kurbağalar, Mısır halkının tüm yaşamlarını esaret altına almış ve buldukları her yerde kurbağalar ile karşılaşmışlardır. Bu durum o kadar aşırı bir hal almıştır ki evlerinde bulunan yiyeceklerinin içinde, kullandıkları tencerelerde, yataklarında bile kurbağalarla karşılaşıyorlardı (Sa'lebî, 2000: 203). Mısır halkı, Hz. Mûsâ'dan yardım ister. Cenâb-ı Hakk'a dua etmesini talep ederler. Bunun karşılığında da iman edeceklerini söylerler ancak Hz. Mûsâ'nın duasından sonra afet sona erer ve onlar iman etmezler (Bursevî, 2018: III, 236; Bursevî, 2012: III, 227).

Mevlânâ'ya göre, su ehli hayvanlar rahmanî kimseleri simgeler (Yılmaz, 2011: 123). Çekirge hadisesinden sonra rahmanî kimseleri simgeleyen kurbağaların gönderilmesi hem bir ceza hem de Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz rahmetinin tezahürü olarak düşünülebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Mısır halkına kurbağaları göndererek onların hayatlarının olumsuz etkilenmesini sağlamış ve onları cezalandırmıştır. Bununla birlikte çekirgeden sonra kurbağaları göndermesi de rahmetinin ne kadar büyük olduğuna işaret edebilir. Çünkü Mevlânâ su ehli hayvanları rahmanî olarak simgelemiştir.

Mevlânâ'ya göre kurbağa akl-ı cüz'î'yi³⁶ ifade eder (Konuk, 2008: XII, 329). Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk'ın Mısır halkına kurbağalar göndermesinde dikkat edilmesi gereken gizli bir mana olduğu düşünülebilir. Kurbağalar Mısır halkının tüm yaşamlarını esir altına almıştır. Mısır halkının kurbağalar ile bu kadar çok karşılaşmalarından hareketle, Cenâb-ı Hak tarafından cüz'î akıllarını kullanıp külli akla rabt etmeleri istenmiş olabilir. Mısır halkı yemek yediği tencereleri dahi açtıklarında kurbağalar ile karşılaşılıyordu. Akl-ı cüz'î'yi temsil eden o kurbağalar külli akla doğru istikamet almaları için manen bir uyarıcı görevini üstlendiği düşünülebilir. Bununla birlikte Mısır halkının evlerindeki tencereler de nefse benzetilebilir. Mısır halkı akl-ı cüz'î'yi temsil eden kurbağaları nefislerini temsil eden tencerelere hapsetmiştir. İhtiyaçları olduğunda tencerenin yanına gidip kapağını açtıklarında akl-ı cüz'î'yi temsil eden kurbağalar her

³⁶ Tasavvufta insan aklına verilen isimdir (Bk. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 32).

defasında onlara karşı bir uyarıcı görevi üstlenip külli akla yönelmelerini hatırlattığı ifade edilebilir.

Kaynaklara göre, Mısırlılar sözlerinde yine durmamış ve iman etmemişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara başka bir musibet daha gönderdi. Bu musibet de bütün suların ve nehirlerin kıpkırmızı kan olmasıydı.³⁷ Bu durum yedi gün boyunca devam etti. Mısır halkı yedi gün boyunca kan dışında bir şey içmedi ancak bu musibetten İsrailoğulları muaf tutuldu. Onlar suyun yanına gittiklerinde, kıpkırmızı kan olan su normal suya dönüşüyordu. Mısır halkı, tekrardan Hz. Mûsâ'nın yanına geldi ve onları bu musibetten kurtarması karşılığında iman edeceklerini yinelediler. Hz. Mûsâ'nın dua etmesiyle bu musibet sona erdi ancak onlar kafirliklerine geri döndüler (Bursevî, 2018: III, 236; Bursevî, 2012: III, 227).

Kuşeyrî'ye göre Cenâb-ı Hak, Mısır halkına işledikleri günahattan dolayı birçok musibet gönderdi ancak onlar, kendilerine her defasında Cenâb-ı Hakk'ın yardımı gelmesine rağmen sözlerinde durmadılar ve imandan yüz çevirdiler. İmandan yüz çevirdikleri için kalpleri hakikate karşı kör hale geldi. Bunun neticesinde de Cenâb-ı Hakk'ın büyük azabını hak ettiler (Kuşeyrî, 2000: I, 561; Kuşeyrî, 2020: II, 577).

Mısır halkının, tüm musibetlere rağmen küfürden vazgeçmemeleri şu dizelerle ifade edilebilir:

“Güven bulunca cehalete döndü gene

Hastalığı nükseden bir insan gibi!

Yaşlı adam huyunu değiştirmez

Kabirde toprak altına girene kadar” (Kuşeyrî, 2000: I, 562; Kuşeyrî, 2020: II, 578).

Cenâb-ı Hak, Mısır halkına birçok musibet gönderir. Bütün musibetlerin sebebi ise Mısır halkının yapmış olduğu yanlışlardır ancak bütün musibetlere rağmen Mısır halkı küfür içinde yaşamaya devam eder. Bu musibetler için Mısır halkı, her defasında Hz. Mûsâ'ya gidip ondan yardım isterler. Bu hâdisede olduğu gibi, Cenâb-ı Hak yoldan sapmış olan kavimlerin içinde veliler bulundurur. Bu veliler, Hz. Mûsâ gibi dışlanır ve zayıf düşürülmeye çalışılır ancak Cenâb-ı Hakk'ın yardımını her zaman veli kullar ile beraberdir. Cenâb-ı Hak yoldan sapan kavmi, Hz. Mûsâ'nın kavmi gibi birçok musibetle imtihan eder.

³⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Bilgihan Kalkan, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2018, s. 50).

Onlar da veli kullardan yardım talebinde bulunurlar. Ancak musibet geçtikten sonra da içinde oldukları durumu sürdürürler (İbn Acîbe, 1999: II, 253; İbn Acîbe, 2013: III, 435).

Mevlânâ'ya göre, Mısır halkı kendi yaptıklarından dolayı birçok musibet ile cezalandırıldı. Mevlânâ bu durumu sürekli olarak riyazatta bulunan ancak bir türlü Hakk'a ulaşamayan müridin haline benzetir. Mısır halkı bütün uyarılara ve cezalandırmalara rağmen yapmış oldukları yanlışları terk etmediler. Nefsani arzularında ısrar eden müridler de yanlışlarında ısrar ettikleri sürece Mısır halkı gibi Cenâb-ı Hakk'a ulaşamayacaklardır (Kalkan, 2018: 78).

Netice olarak Mısır halkı birçok musibet ile cezalandırıldı. Bunun sebebi ise kendi yapmış oldukları yanlışlardı. Bütün uyarılara rağmen Mısır halkı yanlışlarında ısrar ettiler. Mısır halkının bu durumundan hareketle sürekli olarak yapmış oldukları yanlışlarda ısrar eden müridlerin de Mısır halkı gibi cezalandırılacakları düşünülebilir. Bu müridler yapmış oldukları yanlışlardan vazgeçtiklerinde gerçek manada birer mürid olup Cenâb-ı Hakk'a kavuşacakları ifade edilebilir.

3.4. Hz. Mûsâ'nın Mısır'dan Ayrılması ve Firavun'un Ölümü

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya Mısır'dan ayrılması için şöyle vahyeder: “*Biz Mûsâ'ya, ‘Kullarımı geceleyin yola çıkar, muhakkak ki takip edileceksiniz’ diye vahyettik*” (eş-Şuarâ, 26/52). Hz. Mûsâ, aldığı vahiyden sonra İsrailoğullarının gruplar halinde belirli evlerde toplanmalarını emreder. İsrailoğulları, gruplar halinden toplandıktan sonra da Mısır'dan çıkarlar. Firavun, bu hâdiseyi öğrendiğinde Hz. Mûsâ'yı ve yanında bulunan herkesi yakalamak için takibe başlar.³⁸ (Sa'lebî, 2000: 191-192). Firavun, askerleriyle beraber Hz. Mûsâ'ya ve kavmine yaklaşır. Bunun üzerine İsrailoğulları, Hz. Mûsâ'ya Cenâb-ı Hakk'ın yardımının ne zaman geleceğini sorarlar. Çünkü Firavun kendilerine çok yaklaşır ve hepsini büyük bir endişe sarar (Sa'lebî, 2000: 192; İbnu'l Esir, 1987: I, 143). Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya şöyle buyurur: “*Bunun üzerine Mûsâ'ya, ‘Asan ile denize vur’ diye vahyettik...*” (eş-Şuarâ, 26/63). Hz. Mûsâ'nın asayla denize vurmasının ardından denizde on iki tane yol açılır.³⁹ Hz. Mûsâ ve kavmi açılan yoldan geçerler. Firavun⁴⁰ ise askerleriyle beraber denizde boğulurlar (Sa'lebî, 2000: 202; İbnu'l Esir, 1987: I, 145).

³⁸ Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 19).

³⁹ Daha fazla bilgi için bk. (Dilekgül Yüksel, Ruh'u'l Beyan'da Peygamber Mucizelerinin Tasavvufi Yorumu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2020, s. 129).

İbn Acîbe'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın Mısır'dan çıkış emri sihirbazların iman etmelerinden çok uzun süre sonra oldu. Sihirbazların iman etmelerinden sonra Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın dinine daveti sürdürdü ve Mısır'da bulunan halka tevhidi anlatmaya çalıştı (İbn Acîbe, 1999: IV, 136; İbn Acîbe, 2013: VI, 651).

Rivayet edildiğine göre, Hz. Mûsâ'nın kavmiyle beraber yola çıkacağı gece Kıptîler'in evlerinde bulunan erkek çocuklarından birer tane öldürdüler. Onlar bu ölen çocuklarla meşgul olurken, Hz. Mûsâ kavmiyle beraber oradan ayrıldı (Süyûtî, 2011: VI, 294).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ, İsrailoğullarının her dört ailesinin bir eve toplanmasını sağladı. Daha sonra birer koyun yavrusu kesip kanlarını evlerinin önlerine sürmelerini emretti. Çünkü Cenâb-ı Hak, melekleri oraya gönderdi ve önlerinde kan bulunan evler haricindekilere girip orada birer erkek çocuğu öldürmelerini emretti (Süyûtî, 2011: VI, 295-296). Cenâb-ı Hakk'ın meleklerle bu şekilde buyurmasının hikmeti, Hz. Mûsâ'nın kavminden kimsenin canına zarar gelmemesinin sağlanması şeklinde düşünülebilir (İbn Acîbe, 1999: IV, 137; İbn Acîbe, 2013: VI, 652).

Kaynaklara göre Firavun ve askerleri, Hz. Mûsâ'yı ve kavmini takip ederek arkalarından Kızıl denize girdiler. Firavun ve askerleri Kızıl denize girdikten sonra su etraflarını çevirdi. Hz. Mûsâ ve yanında bulunan herkes denizde sağ salim bir şekilde Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ile çıktılar (Bursevî, 2018: IV, 83; Bursevî, 2012: IV, 87). Firavun boğulmak üzereyken şöyle söyledi: *"İsrailoğullarının iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım."* (Yûnus, 10/90). Bursevî'ye göre Firavun'un, İsrailoğullarının iman ettiğine inandığını söylemesinde taklit vardı. Bundan dolayı da imanı kabul edilmedi. Eğer gerçek anlamda iman etmiş olsaydı bu kendisinden kabul edilebilirdi (Bursevî, 2018: IV, 83; Bursevî, 2012: IV, 87).

İbnü'l Arabî 'ye göre, Firavun'un imanı sahihtir. Çünkü Firavun, Hz. Mûsâ'nın asâsı ile denizi yardığını gördü. Ardından Hz. Mûsâ'nın kavmi ile denizin içinden geçtiğini de gördü. Bu hâdise üzerine Firavun kalbi ile Cenâb-ı Hakk'ı tasdik etti. Daha sonra da bunu dili ile ikrar etti. Firavun iman ettikten sonra, Hz. Mûsâ gibi denizden geçeceğini düşündü ve denize girdi ancak helak olacağından haberi yoktu (Konuk, 2005: IV, 203).

⁴⁰ Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 36; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 253-255).

Müellife göre, Firavun azaptan korktuğu için iman etmedi. Azap gelmeden önce iman etti ve onun için denize girdi. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın büyüklüğünü müşâhede etti. Firavun denizde boğulmayacağını düşünerek girdi ancak helak oldu. Bu durum onun iman ettiği gerçeğine aykırı değildir. Çünkü Firavun, dünya hayatında helak oldu ancak iman etmesi cihetiyle ahiret yurdunda necat buldu (Konuk, 2005: IV, 203-204).

İbnü'l Arabî, Firavun'un imanının sahih olduğunu şöyle ifade eder:

Binâenaleyh Fir'avn, helâke teyakkun üzere değil, necâta teyakkun üzere, Benî İsrâîl'in îmân ettiği şeye îmân etti. İmdi teyakkun ettiği vâkı' oldu; lâkin irâde ettiği sûretin gayri üzere. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona kendi nefsi hakkında azâb-ı âhiretten necât verdi; ve bedenini halâs etti. Nitekim Hak Teâlâ "senin halfinde olan kavme bir âyet olman için bugün biz sana bedenini ile necât veririz" (Yûnus, 10/92) buyurdu. Zîrâ, eğer suretiyle gâib olsa idi, kavminin çoğu, ihticâb etti, derler. Böyle olunca, o olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hûdesiyle meyyiten zâhir oldu. Şu halde necât hissini ve ma'nen âmm oldu. Ve üzerine azâb-ı uhrevî gelmesi vâcib olan kimse, ona bütün âyet gelse azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'nî azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça / îmân etmez. Böyle olunca Fir'avn bu sınıftan çıktı. İşte bu, öyle bir zâhirdir ki Kur'ân onunla vârid oldu (İbnü'l Arabî, 2016: 211-212; Konuk, 2005: IV, 203)

İbn Acîbe'ye göre, Firavun'un denizde boğulması ve son anda iman ettiğini söylemesinden hareketle şunlar söylenebilir:

"Kim, ilimle tevhid denizine dalar fakat kendisini benlik ve nefsinin görme hastalığından uzaklaştıracak bir rehberle (kâmil müridle) birlikte olmazsa zındıklığa ve boş iddialara dalar (Yüce Allah hakkında câiz olmayan şeyler iddia eder). Eğer şeriat kılıcı ile helâk olmayı gördükten sonra, imana dönerse ona, 'Şimdi mi iman ettin; daha önce bozgunculuk yapanlardan idin!' denir. Bu kimse gerçekten tövbe ederse kurtulması ümit edilir. Tövbe etmeyip iddiasında ısrar ederse (yetkili makamlarca) öldürülür. Böylece, arkadan gelenlere ve aynı yola adım atanlara ibret ve caydırıcı bir ceza olur. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir." (İbn Acîbe, 1999: II, 497; İbn Acîbe, 2013: IV, 232).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ, vatanını terk ettikten sonra başarı elde etti. Bunun gibi de veli kullar vatanlarını terk ettikleri zaman Hz. Mûsâ gibi başarı elde edeceklerdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın geçmişten beri uygulamış olduğu kanunu bu şekildedir (İbn Acîbe, 1999: IV, 137; İbn Acîbe, 2013: VI, 654).

Müellife göre, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya ve kavmine yardımından hareketle tüm kullarına da her zaman yardım ettiği söylenebilir ancak Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yardımı, o kulun makamıyla ilgilidir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın sıradan bir kuluna yardımı ve onunla birlikteliği, yüksek bir makamda bulunan veli bir kula yardımı ve onunla birlikteliği ile aynı değildir. Cenâb-ı Hak kendisine çok yakın veli kullarının her zaman yanında olur ve o veli kullar Cenâb-ı Hakk'ın himayesi altında bulunurlar (İbn Acîbe, 1999: IV, 139; İbn Acîbe, 2013: VI, 659). Müellifin kanaatlerinden hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın tüm kullarına her daim yakın olduğu ve yardım elini uzattığı söylenebilir ancak Cenâb-ı Hakk'ın veli kullarına karşı daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için bütün kulların, veli kul makamını elde etmek için gayret göstermeleri gerektiği ifade edilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn'a Mısır'dan çıkmadan önce şöyle buyruldu: *“Mûsâ'ya ve kardeşine, ‘Kavminiz için Mısır’da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü'minleri müjdele’ diye vahyettik.”* (Yûnus, 10/87).

Rivayetlere göre, Hz. Mûsâ ve kardeşi, namaz kılmak için bir yer inşa ettiler ancak Firavun, onlarla alay edip inşa ettikleri yeri yıktırdı. Bundan dolayı da ibadetlerini gizli yapmaları gerekiyordu. Evlerinde bu ibadeti yapmaları daha uygun oldu. Evlerinde kıldıkları namazın yönü de kibleye doğruydı (Süyûtî, 2011: IV, 383). Bu rivayetten hareketle, açık bir şekilde Cenâb-ı Hakk'a kulluk yapmanın yasak olduğu bir ortamda gizli olarak evlerde ibadet edilebileceği düşünülebilir.

Kuşeyrî'ye göre, ibadet yeri onların nefisleri, yapmış oldukları evler onların kalpleriydi. Kalplerini temsil eden evlerde Allah'ı tanımaları ve onu sevmeleri istenmişti. Çünkü bu evlerde müşahede sırrına ereceklerdi (Kuşeyrî, 2000: II, 112; Kuşeyrî, 2020: III, 798). Kuşeyrî'nin kanaatlerinden hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın veli kullarının da kalplerini, Cenâb-ı Hakk'ı tanımak ve sevmek için bir ibadetgâha çevirmeleri gerektiği söylenebilir.

Hz. Mûsâ'nın evini namaz kılınacak bir yer haline getirmesinden hareketle, sûffilerin de ibadet etmek ve uzlete çekilmek için evlerinde özel bir yer yapmaları gerektiği ifade edilebilir. Çünkü manevi terbiye yoluna girenlerin ilk olarak yapmaları gereken şeylerden birisi de uzlete çekilmektir. Bu uzlet neticesinde yüksek bir makam elde edilebilir. Çünkü uzlete çekilen kişi tamamen her şeyden sıyrılıp Cenâb-ı Hakk'a yönelmiştir (İbn Acîbe, 1999: II, 494; İbn Acîbe, 2013: IV, 226-227).

Netice olarak, Hz. Mûsâ, Mısır'dan çıkmadan önce evini bir ibadetgah haline getirdi ve orada Cenâb-ı Hak'a ibadet etti. Daha sonra Firavun'un baskıları daha çok arttı ve Cenâb-ı Hak tarafından orayı terk etmesi istendi. Hz. Mûsâ ve kavmi yola çıktı ve Mısır'ı terk ettiler. Kızıl denize kadar gittikten sonra, deniz Hz. Mûsâ'ya ve kavmine yol oldu ve onlar oradan geçtiler. Onları takip eden Firavun ve askerleri de denizin ortasında kalıp helak oldular. Cenâb-ı Hak kendisine güvenen Hz. Mûsâ'yı ve kavmini sağ salim bir şekilde sahile çıkarttı ve Firavun'un zulmünden emin kıldı.

3.5. Hz. Mûsâ'nın Firavun'a Beddua

Hz. Mûsâ, Firavun'a beddua eder ve Cenâb-ı Hak duasını kabul eder. Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. Mûsâ ellerini açarak Cenâb-ı Hak'a niyazda bulunur. Firavun ve ileri gelenlerine dünyada birçok mal verdiğini ancak onların yoldan saptıklarını ifade eder. Daha sonra Firavun ve ileri gelenlerine elem dolu azap göndermesini ister. Cenâb-ı Hak da bu duayı kabul ederek onlara elem dolu bir azap gönderir (Yûnus, 10/88-89).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ, kavminin iman edeceğinden ümidini kestikten sonra beddua etmişti.⁴¹ Beddua edilmesini Cenâb-ı Hak istedi. Çünkü bir kavmin helak olmasını dilemek ilâhî izin ile olabilecek bir durumdur (Kuşeyrî, 2000: II, 112; Kuşeyrî, 2020: III, 798).

Hz. Mûsâ'nın beddua etmesinde günaha düşme durumu söz konusuydu ancak beddua etmesi kendisi için caiz oldu. Çünkü Hz. Mûsâ'nın beddua etmesinin sebebi zalime zarar verip ona ceza olması içindi. Bu durum şehitlik isteyen bir mü'minin haline benzer. Çünkü o mü'min, bir kafir tarafından öldürülmeyi istemektedir. Mü'min bir kimsenin öldürülmesini istemek günahıdır. Ancak şehitlik için istendiği zaman günah olmaktan çıkar, aksine sevap işlenmiş olur (İbn Acîbe, 1999: II, 494; İbn Acîbe, 2013: IV, 228).

Kaynaklara göre, bu hâdiseden hareketle, veli kulların da beddua etmesi caizdir. (Bursevî, 2018: IV, 82; Bursevî, 2012: IV, 86; İbn Acîbe, 1999: II, 494; İbn Acîbe, 2013: IV, 228). Ancak beddua ilâhî izinden sonra gerçekleşmelidir. Çünkü bir veli için ilâhî izin olmadan beddua etmek uygun olmaz. Şeyh Ebû'l- Hasan kendisine türlü türlü sıkıntılar yaşatan birine senelerce sabredip beddua etmedi. Bir gün Arafat'ta bulunduğu sırada kendisine beddua için ilâhî izin verildiğini söyledi ve beddua etti (İbn Acîbe, 1999: II, 495; İbn Acîbe, 2013: IV, 229). Veli kul ilâhî izinden sonra beddua ettiği zaman da duanın

⁴¹ Daha fazla bilgi için bk. (Murat Çizmeli, Kur'ân'da Geçen Yusuf ve Musa Kıssalarının Benzer ve Farklı Yönleri, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 93-94).

hemen gerçekleşmesi için acele etmemelidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, duaya icabeti kulun istediği vakitte değil kendi istediği vakitte gerçekleştirir (İbn Acîbe, 1999: II, 495; İbn Acîbe, 2013: IV, 229).

Netice olarak Hz. Mûsâ, Firavun ve kavminin iman etmeyeceklerinden emin olduktan sonra beddua etti. Hz. Mûsâ'nın beddua etmesi ilâhî izin ile olduğundan dolayı onun ismet sıfatına herhangi bir hâlel gelmedi. Bundan hareketle veli kulların beddua etmesinin de caiz olduğu söylenebilir ancak veli kulların beddua etmesinin ilâhî izin ile olması gerektiği ifade edilebilir.

3.6. Hz. Mûsâ'nın Kırk Günlük Riyazeti

Kaynaklara göre, her peygamberin amacı Cenâb-ı Hak'ın rızasını kazanmaktır. Hz. Mûsâ'nın amacı da öncelikle razı olunan bir kul olabilmektir. Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak'ın rızasını nasıl kazanacağını yine O'na sordu. Cenâb-ı Hak'tan, kendisine bir amel göstermesini istedi. Bu ameli yaptığı takdirde razı olunan kullardan olmayı arzuladı. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya, buna güç yetiremeyeceğini buyurdu. Bu cevap karşısında Hz. Mûsâ, kendinden geçip secdeye kapandı. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya rızasının kazaya razı olmasında gizli olduğunu vahyetti (Kuşeyrî, 1989: 339-340; Kuşeyrî, 2019: 276-277). Hz. Mûsâ'nın nihai amacından hareketle, veli kulların da Cenâb-ı Hak'ın rızasını kazanmak için çaba göstermeleri gerektiği söylenebilir.

Kaynaklara göre, Cenâb-ı Hak tarafından Hz. Mûsâ'ya zilkade ayından başlayarak oruç tutması, dua etmesi ve ibadet etmesi için otuz gece süre verildi⁴² (Geylânî, 2010: II, 118; Geylânî, 2012: II, 166). Hz. Mûsâ otuz gün boyunca oruç tuttu ve süreyi tamamladı. Süre bitince Hz. Mûsâ ağzının kötü koktuğunu fark etti. Bu şekilde Cenâb-ı Hak ile konuşmak istemeyen Hz. Mûsâ, 'Harnûb' ağacından bir dal ile dişlerini misvaktı. Daha sonra da yerden biraz ot alıp çiğnedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya, oruçlunun ağız kokusunun misk kokusundan daha güzel olduğunu buyurdu. Böylece Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya on gün daha oruç tutmasını emretti. Hz. Mûsâ, orucu tuttuktan sonra Cenâb-ı Hak'a münacat etmek için dağa yöneldi. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya kavminden yetmiş kişi seçip kendisiyle beraber getirmesini emretti. Hz. Mûsâ bu emre uyup kavminden dürüst, güvenilir ve akıllı yetmiş kişiyi seçti. Hz. Hârûn'u da kendisinin yerine vekil olarak bıraktı (Bursevî, 2018: III, 241; Bursevî, 2012: III, 233-234). Kur'ân-ı Kerîm bu hâdiseyi

⁴² Daha fazla bilgi için bk. (Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 256).

şöyle anlatır: “Mûsâ’ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Mûsâ, kardeşi Hârûn’a ‘Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma’ dedi.” (el-A‘râf, 7/142).

Kaynaklara göre, ibadetler insanları Cenâb-ı Hakk’a ulaştırır. Cenâb-ı Hakk’a ulaşanların başında da peygamberler gelmektedir. Dolayısıyla ibadetlerin en güzeli ve en faziletli peygamberlere aittir. Öte yandan, Cenâb-ı Hak katında en yüksek derecelere sahip olmalarına rağmen kulluğun alameti olan ibadetler ile en çok meşgul olanlar da onlar olmuşlardır (Özdemir, 2011: 45). Hz. Mûsâ da kulluğun alameti olan ibadetleri yerine getirmişti. Kırk gün boyunca oruç tutup, dua edip, ibadetle meşgul olması bunun açık bir göstergesidir.

Kuşeyrî’ye göre, Cenâb-ı Hak yüce kelamını tekrardan Hz. Mûsâ’ya duyurmak istiyordu. Ancak yüce kelamını duyurmadan önce Hz. Mûsâ’nın bir şeyler yapmasını istiyordu. Bu talep edilen şey ise kulluktan başka bir şey değildi. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’ya daha önce hitap ettiğinde herhangi bir vaatte bulunmadı ancak bu defa Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ’ya bir sözleşme yeri tayin etti. Hz. Mûsâ’nın kalbi bu sözleşme konusunda son derece tatmin oldu. Hz. Mûsâ’ya, Cenâb-ı Hakk’ın emrettiği süreyi tamamladıktan sonra on gün daha oruç tutması emredildi. Hz. Mûsâ, böyle bir talepte bulunmadı. Bu şekilde süreyi uzatmasının emredilmesi ona olan sevgi sebebiyleydi (Kuşeyrî, 2000: I, 563; Kuşeyrî, 2020: II, 580). Bu sevgi için şu dizeler zikredilebilir:

“Allah aşkına dur bizi terk etmeyesin

Bize sözler ver, sonra istersen geciktir

Dilediğin gibi vaatlerde bulun, fark etmez

Biz oyalasan bile seninle sözleşmeyi seviyoruz

İster verdiğin sözü yerine getir

Çünkü biz hayatı sende umut ediyoruz.” (Kuşeyrî, 2000: I, 563; Kuşeyrî, 2020: II, 580).

Müellife göre, Hz. Mûsâ, kardeşi Hz. Hârûn’u kendi yerine bırakıp vekil tayin etti. Hz. Hârûn bu duruma karşı çıkmadı ve hemen kabullendi. Hz. Hârûn’un bu tavrından büyük bir sabra sahip olduğu düşünülebilir (Kuşeyrî, 2000: I, 563-564; Kuşeyrî, 2020: II,

580-581). Kuşeyrî, Hz. Hârûn'nun sabrını ve Hz. Mûsâ'ya rıza göstermesini şu dizelerle anlatır:

“Bana dedi ki: Kim sever? Uzaklık girmişken araya

İç çekişlerim ve ah etmeme uyarak

Ne dersin? Yolda benden sonra ne yapacaksın?

Dedim ki: Yol boyunca sana ağladım durdum.” (Kuşeyrî, 2000: I, 564; Kuşeyrî, 2020: II, 581).

İbn Acîbe'ye göre, her kim Hz. Mûsâ gibi Cenâb-ı Hakk'a yönelir ve kırk gün boyunca da bütün halktan uzaklaşırsa, Hz. Mûsâ'ya ihsan edilen şeyler o kişiye de ihsan edilir. Bu ihsandan kasıt yeni bir din veya vahiy değildir. Çünkü bu sadece peygamberlere hastır. Buradaki ihsan, Cenâb-ı Hak ile kul arasında özel bir konuşmanın meydana gelmesidir (İbn Acîbe, 1999: II, 255; İbn Acîbe, 2013: III, 440).

Hz. Mûsâ'nın kırk gün boyunca Cenâb-ı Hakk'a yönelmesi tasavvuftaki *'erbaîne girmek'*⁴³ meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu kavram, Farsça'da çile kelimesi ile ifade edilir. Çile, tasavvufta bütün zevk ve lezzetlerden uzaklaşıp en az kırk gün olmak üzere disiplin içerisinde yaşamayı ifade eder. Sûfîler, Hz. Mûsâ'nın kırk günlük ibadetini ve Hz. Muhammed'in Hira mağarasında geçirdiği günleri çile dönemleri olarak kabul ederler. Dolayısıyla tasavvuf kültüründe kırk günlük çile son derece önemlidir (Arık, 2014: 165-166).

Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şerîfte şöyle buyurur: *“Kim kırk gün ihlasla amel ederse kalbinden diline hikmet pınarları dökülür.”* (Münâvî, 1978: VI, 43). Bu hadisi şerîften de anlaşılacağı üzere kulun ihlasla amel edip kırk gün boyunca inzivaya çekilmesi Cenâb-ı Hak ile kul ilişkisi açısından son derece önemlidir.

Kaynaklara göre, kırk gün boyunca inzivaya çekilip ibadetle meşgul olmanın hikmeti, Hz. Âdem'in yaratılması sırasında yaratılış çamurunun melekler tarafından kırk gün boyunca yoğrulmasıydı. Hz. Âdem'in yaratılış çamuru yoğrulduğunda kırk tane perde oluştu. Bu perdeler, onun yeryüzünde dayanabilmesi için ona güç oldu. Aksi halde buna dayanamazdı. Cenâb-ı Hak bu perdelerin kalkması için Hz. Âdem'e yardım etti. Bunun

⁴³ Tasavvuf yoluna giren kişinin kırk gün boyunca özel bir mekânda ibadet ile meşgul olmasıdır. Bu ibadet hali, 'erbaîne girmek' veya 'erbaîn çıkarmak' şeklinde ifade edilir. Çilehane diye de isimlendirilen bu mekânlar genellikle dar ve küçük odalardan oluşmaktadır. Tasavvuf yoluna giren kişi burada kırk gün boyunca dış dünya ile irtibatını keserek iç dünyasına yoğunlaşır. (Bk. Uludağ ve Eraydın, 1995: XI, 270).

gibi de yardım ettiği tüm kullarının kalbinden engelleri ve perdeleri kaldırır. O kullar meleklere benzer bir duruma gelirler. Birçok peygamberin de kırk günlük inziva yaşadığı bilinmektedir. Hz. Davud'un (a.s.) kırk gün boyunca secdede kalıp tevbe etmesi örnek olarak ifade edilebilir (İbn Acîbe, 1999: II, 255; İbn Acîbe, 2013: III, 440).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ'nın, yerine kardeşini vekil olarak bırakması gibi şeyh de sefere çıktığı zaman yerine birisini vekil olarak tayin etmelidir. Bu durumu şöyle izah eder: *“Âyetten şu sonuç da çıkar: Bir şeyh, tekkesinden ayrılıp sefere çıkmak istediği zaman yerine, tekkenin işlerini yürütecek birini bırakması gerekir. Çünkü içlerinde kendilerine Allah için vaaz eden bir kimse bulunmayan bir toplumda hayır olmaz. Hayırlarda muvaffak olmak ancak yüce Allah'n yardımıyla mümkündür.”* (İbn Acîbe, 1999: II, 225; İbn Acîbe, 2013: III, 441).

Netice olarak, Hz. Mûsâ kırk gün boyunca inzivaya çekildi ve Cenâb-ı Hakk'a ibadet etti. Bunu yaparken de yerine kardeşini tayin etti. Kırk günlük inzivanın kaynağı olarak da Hz. Âdem'in yaratılış süreci değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Âdem'den sonra birçok peygamber kırk gün boyunca inzivaya çekilmişti. Hz. Mûsâ'nın kırk günlük inzivasından hareketle, veli kulların da kırk gün boyunca inzivaya çekilmesi gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte Hz. Mûsâ'nın, yerine kardeşini tayin etmesi de şeyhler için bir rehber olmuştur. Şeyhler bir sefere çıkacakları zaman Hz. Mûsâ gibi yerlerine birisini tayin edebilirler.

3.7. Hz. Mûsâ'nın Rü'yet Talebi

Kaynaklara göre, İsrailoğulları denizde boğulmaktan kurtarılmış ve Firavun'un zulmünden de emin kılınmışlardı (Sa'lebî, 2000: 209; İbnü'l Esir, 1987: I, 145). Bütün musibetlerden emin kılınan İsrailoğulları'na tabi olacakları şeriat bildirilecekti. Cenâb-ı Hak, bu şeriatı bildirmek için Hz. Mûsâ'yı Tûr Dağına çağırdı (Sa'lebî, 2000: 213). Hz. Mûsâ Tûr Dağına giderken kavmini *'Vadi-i Şeyh'* olarak isimlendirilen bir yerde bıraktı. İsrailoğulları burada kamp kurup bir süre beklediler (Sayı, 2016:203).

Hz. Mûsâ, Tûr Dağına gitmek için acele ediyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de *“Seni acele⁴⁴ ile kavminden uzaklaştıran nedir, ey Mûsâ?”* (Tâhâ, 20/83) buyruldu. Hz. Mûsâ da Allah'a cevaben şöyle dedi: *“Rabbim! Sen hoşnut olası diye, acele ederek sana geldim”* (Tâhâ, 20/84).

⁴⁴ Daha fazla bilgi için bk. (Neşe Gürer, Kur'an'da Peygamberlerin Karakteristik Özellikleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2019, s. 109-111).

Hz. Mûsâ, Tûr Dağına gittiğinde Cenâb-ı Hakk'ı görme⁴⁵ talebinde bulundu. Kur'ân-ı Kerîm bunu şöyle anlatır:

“Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, 'Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sende beni görebilirsin.' Dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'im! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi.” (el-A'râf, 7/143).

Bursevî'ye göre, Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna geldiği zaman yanında Cebrail vardı. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ ile konuştuğunda Cebrail hiçbir şey duymadı. Bundan dolayı da Hz. Mûsâ 'Kelîm' sıfatına nail oldu. Çünkü Cenâb-ı Hak diğer peygamberlerden farklı olarak Hz. Mûsâ ile doğrudan konuştu (Bursevî, 2018: III, 243; Bursevî, 2012: III, 234).

Müellife göre, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ ile doğrudan konuşmasının sebebi, Firavun, Hâmân ve Kârûn gibi düşmanlara karşı mücadelede ona tahammül gücünü sağlamaktı (Bursevî, 2018: III, 243; Bursevî, 2012: III, 234). İlâhî hitabın lezzetini alan Hz. Mûsâ hemen ardından da Cenâb-ı Hakk'ı görmeyi talep etti. Çünkü ilâhî hitabın lezzeti bu şekilde güzelse, görmenin lezzeti kim bilir ne kadar güzeldir? diye düşündü (Bursevî, 2018: III, 243; Bursevî, 2012: III, 234).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ı görebileceğine inandı. Onun için böyle bir talepte bulundu. Bundan hareketle, Cenâb-ı Hakk'ı görmenin caiz olduğu söylenebilir. Çünkü caiz olmasaydı, Hz. Mûsâ böyle bir talepte bulunmazdı (Bursevî, 2018: III, 244; Bursevî, 2012: III, 235; Konuk, 2005: IV: 215).

Kuşeyrî'ye göre Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak ile sözleştiği yere geldiğinde kendisinden geçmiş bir halde geldi. Kendi benliğinden tamamen sıyrılıp o şekilde Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıktı. Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkan ve kendisinden geçen Hz. Mûsâ, O'nu görmeyi talep etti (Kuşeyrî, 2000: I, 564-565; Kuşeyrî, 2020: II, 581-582). Hz. Mûsâ

⁴⁵ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2008: C. 35, s. 310-311; Kelâbâzî, et-Ta'arruf, Mektebeti'l-Hancı, Kahire 1994, s. 20-21; Kelâbâzî, Doğu Devrinde Tasavvuf, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 78-79; Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 101; Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahrû'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşârî Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 256-259).

Cenâb-ı Hakk'a kavuştuğu için büyük bir şevk duydu ve o hal içerisinde görmeyi arzuladı. (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582). Şair bunu şöyle ifade eder:

“Şevk zirvesine ne zaman ulaşır?”

Çadırlar çadırlara yaklaştığı vakit” (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582).

Müellife göre, Hz. Mûsâ kendisinden geçtiği sırada Cenâb-ı Hakk'ı görmeyi talep etti. Buna karşılık Cenâb-ı Hak, onu azarlamadı. Çünkü Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'a kavuşmanın şevkenden dolayı kendisine hâkim olamadı (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582).

Müellife göre Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak ile sözleştiği yere gittiğinde kavminin taleplerini de O'na ileticekti ancak ilâhî hitabı duyunca kendisinden geçti ve hepsini unuttu (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582). Şair bunu şöyle ifade eder:

“Ey gece! Ne kadar çok ihtiyacım vardı.

Siz çıkıp gelince onların ne olduğunu bilemedim.” (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ'nın kavmi, Cenâb-ı Hakk'ı açık bir şekilde görmek istedi ve bunu Hz. Mûsâ'dan talep ettiler (en-Nisâ, 4/153). Ancak Hz. Mûsâ'nın rü'yet talebi, kavmi istediği için değildi. Bununla birlikte Hz. Mûsâ'nın bu isteği, kavmini susturmak ve onlara cevap vermek için de değildi. Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'ı görmek istediği için böyle bir talepte bulundu. Öte yandan Cenâb-ı Hakk'ı görmek imkânsız değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı görmek imkânsız olsaydı, Hz. Mûsâ'nın kavmi, Cenâb-ı Hakk'ı görmeyi talep ettiğinde, Hz. Mûsâ, onlara bu taleplerinin cahillik olduğunu ifade ederdi. Çünkü Hz. Mûsâ'nın kavmi, kendileri için ilah yapılmasını talep ettiğinde, Hz. Mûsâ bunun cahillik olduğunu ifade etti (İbn Acîbe, 1999: II, 256-257; İbn Acîbe, 2013: III, 442-443).

İbnü'l Arabî 'ye göre, görmek bilmekten daha üstündür (İbnü'l Arabî, 1999: I, 167; İbnü'l Arabî, 2007: I, 303). Hz. Mûsâ da Cenâb-ı Hakk'ı hakkıyla biliyordu. İbnü'l Arabî'nin görüşünden hareketle, Hz. Mûsâ'nın bilmekten daha üstün olan görmeyi arzulayarak daha üstün bir durumu talep ettiği düşünülebilir. Şair bunu şöyle ifade eder:

“Görmenin mana olarak bir sırrı vardır

Bu nedenle Musa(el-Kelîm) görmek istedi” (İbnü’l Arabî, 1999: I, 167; İbnü’l Arabî, 2007: I, 303).

Yunus Emre, Hz. Mûsâ’nın Cenâb-ı Hakk’ı görme isteğini şöyle anlatır:

“Ol dost yüzün görmez isem bu gözlerüm nemdür benüm

Gelsün münacât eyleyen doksan bin hâcet söyleyen

Taşra ibadet eyleyen görsün dost nemdür benüm

Mûsî olup Tûra çıkam nur oluban gözden bakam

Söz oluban dilden çıkam sûr-u nagam nemdür benüm

Mûsî varur Tûra çıkar anda varur nura bakar

Dostdan gayrı zerre kadar bu gözlerüm görmez benüm” (Gölpınar, 1943: 193).

Kuşeyrî’ye göre Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk’ı görmeyi talep etti ancak bu kabul edilmedi. Dolayısıyla Hz. Mûsâ dünyada iken bu arzusuna kavuşamadı (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582).

Kuşeyrî’ye göre, Cenâb-ı Hakk’a en çok özlem duyanlar, O’na en yakın olanlardır. Hiç şüphesiz peygamberler de Cenâb-ı Hakk’a en yakın olanların başında yer alırlar. Hz. Mûsâ da bu peygamberlerden bir tanesiydi. Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk’a karşı duyduğu özlemin bitmesini istiyordu ancak bu özlem o kadar büyük ve yüceydi ki Hz. Mûsâ’nın arzusu gerçekleşmiş olsaydı yine de özlemi bitmeyecekti. Çünkü onun, Cenâb-ı Hakk’a olan özlemi su içtikçe susaması artan birinin hali gibiydi (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582).

Müellife göre, Cenâb-ı Hak dağa tecelli etti ve dağ O’na nazar etti. Daha sonra da dağ yerinde duramayarak paramparça oldu. Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk’ın emriyle dağa baktı ve orada bayıldı. Şair bunu şöyle ifade eder:

“Ben ona kavuşmak o ise ayrılmak ister

Vazgeçtim isteğimden onun muradı için.” (Kuşeyrî, 2000: I, 565; Kuşeyrî, 2020: II, 582).

Geylânî’ye göre, Hz. Mûsâ görme talebine karşılık Cenâb-ı Hak’tan olumsuz bir cevap aldı ve çok üzüldü. Daha sonra Cenâb-ı Hakk’ı göremeyeceğini anlayarak tevbe etti. Cenâb-ı Hak da onun tevbesini kabul etti. Bu hâdiseden sonra Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk’a

iman edenlerin ilki olduğunu ifade etti. Bu ifadenin sebebi ise imanının bu hâdiseden sonra daha güçlü bir hale gelmesiydi (Geylânî, 2010: II, 118-120; Geylânî, 2012: III, 168-169).

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'a iman edenlerin ilki olduğunu ifade etmesinin iki tane sebebi bulunmaktaydı. Birincisi, Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının nuru olmadan görülmeyeceğine iman etmesiydi. İkincisi, kendi zamanında yaşayanlar içerisinde iman edenlerin ilki olduğunu ifade etmesiydi (İbn Acîbe, 1999: II, 257; (İbn Acîbe, 2013: III, 444).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ı görmek için hazır değildi. Bundan dolayı da talebi yerine getirilmedi. Çünkü Cenâb-ı Hak bu talebe olumsuz cevap verirken *'beni asla göremezsin'* ifadesini kullanmıştı. *'Ben asla görülmem'* ifadesini kullanmamıştı. Bundan hareketle de Cenâb-ı Hakk'ı görmenin imkânsız olmadığı düşünülebilir (Bursevî, 2018: III, 244; Bursevî, 2012: III, 235; Konuk, 2005: IV, 214).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ'ya cevap olarak, âyeti kerimede kullanılan *'len'* edatından hareketle Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir şekilde görülmeyeceğini iddia etmek doğru değildir. Çünkü *'len'* edatı sonsuz bir olumsuzluğu ifade etmez (Güllüce, 2007: 77). Cenâb-ı Hakk'ın Yahudiler için buyurduğu *"Fakat kendi elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni etmezler..."* (el-Bakara, 2/95) âyeti kerimesinde geçen *'len'* edatı delil olarak gösterilebilir. Buradaki temenni etmeme durumu dünya hayatı ile ilgilidir. Başka bir âyet-i kerimede Yahudilerin kıyamette ölümü temenni ettikleri buyrulmuştu: *"(Görevli meleğe şöyle seslenirler) 'Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.' O da 'Siz hep böyle kalacaksınız' der."* (ez-Zuhruf, 43/77). Bu iki âyeti kerimeden de anlaşılacağı üzere, Hz. Mûsâ'nın rü'yet talebine cevap olarak verilen *'len'* edatı sonsuzluğu ifade etmez. (Bursevî, 2018: III, 245; Bursevî, 2012: III, 236). Dolayısıyla, Cenâb-ı Hakk'ın ahirette Hz. Mûsâ'ya ve tüm inananlara görülebileceği söylenebilir.

Bursevî'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya olumsuz cevap vermesinin hikmeti, insani özelliklerle O'nu görmenin mümkün olamayacağıydı. Çünkü insani özellikler Cenâb-ı Hakk'ı görmeye güç yetiremez. Dolayısıyla Hz. Mûsâ da insani özelliklerle Cenâb-ı Hakk'ı görmek istediği için bu talebi kabul edilmedi (Bursevî, 2018: III, 244; Bursevî, 2012: III, 235).

Müellife göre, Cenâb-ı Hak bu dünyada rü'yeti menetti ancak Hz. Muhammed bunun dışında tutuldu. Bunun hikmeti ise dünyadaki en büyük ve en son lütfun rü'yet olmasıydı. Bundan dolayı da Hz. Mûsâ'nın rü'yet talebi kabul edilmedi. Hz. Muhammed

ise bu büyük lütfâ miraç gecesinde baş gözü ile Cenâb-ı Hakk'ı görerek mazhar oldu (Bursevî, 2018: III, 245; Bursevî, 2012: III, 236). Bundan hareketle, Hz. Muhammed'in Hz. Mûsâ'dan üstün olduğu da söylenebilir (Schimmel, 1999: 219).

İbn Acîbe'ye göre, Cenâb-ı Hakk'ı perdesiz olarak görmek mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak perdesiz olarak zuhur ederse, bütün varlıklar azameti karşısında yok olur. Hz. Mûsâ da perdesiz olarak görmek istediği için talebi geri çevrildi. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî sıfatlarının nurlarını görmek mümkündür (İbn Acîbe, 1999: II, 256; İbn Acîbe, 2013: III, 443).

Hz. Mûsâ rü'yet talebi reddedildikten sonra tevbe etti (el-A'râf, 7/143). İbn Acîbe'ye göre bunun sebebi, Hz. Mûsâ'nın '*beni göremezsın*' sözüyle yetinmeyip dağa bakmasıydı. Eğer dağa bakmayıp bu söz ile yetinmiş olsaydı, tevbe etmeyebilirdi (İbn Acîbe, 1999: II, 257; (İbn Acîbe, 2013: III, 444).

Hz. Mûsâ'nın yaşamış olduğu hâdiseden hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın hem bu dünyada hem de ahirette görülebileceği söylenebilir. Bu dünyada Cenâb-ı Hakk'ı görmek, sadece veli kullara hastır. Veli kullar, bu durumu '*müşahede*⁴⁶ olarak isimlendirmişlerdir. Veli kullar, Cenâb-ı Hakk'ı müşahede edebilmek için nefislerini öldürmelidirler. Aksi takdirde böyle bir şeyin gerçekleşmesi mümkün olmaz. Veli kullar, nefislerini öldürmek için de bir şeyhin yanında manevi terbiye ve eğitimden geçmelidirler. Şeyh, onları sürekli olarak manevi alemde yükseltir ve onların birçok makamı elde etmesine vesile olur. Daha sonra veli kullar, nefislerinin varlığını tamamen görmezden gelip ilâhî huzura çıkarlar. Şeyh, o veli kulları ilâhî huzura teslim eder. Veli kullar da Rab'lerini müşahede ederler (İbn Acîbe, 1999: II, 257; (İbn Acîbe, 2013: III, 444).

Kaynaklara göre, veli kullar sadece Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî sıfatlarının nurunu müşahede edebilirler. Eğer Cenâb-ı Hak doğrudan zatını göstermiş olsaydı, bütün varlıklar yok olup küle dönerdi. Bu konuyla ilgili peygamber efendimiz şöyle buyurur: "*Aziz ve Celîl olan Allah uyumaz, uyumak ona lâyük olmaz. O, adâlet (aletin) i alçaltır ve yükseltir. Gündüzün amelinden önce gecenin ve gecenin amelinden önce gündüzün ameli ona yükseltir. Onun hicabı nûrdur. (Ebû Bekr'in rivayetinde: Nâr'dır). Eğer onu açsaydı veçhinin subuhatı, basarının ihata ettiği bütün mahlûkatı yakardı*" (Müslim, İman, 292). Bununla birlikte veli kulların, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının nurunu görmeleri kalp gözü ile

⁴⁶ Müşahede, Allah'ın gönüllerde hazır olması (Bk. Süleyman Uludağ, 2012, a.g.e., s. 265), Allah'ın nurunun tecelli etmesi (Bk. Zafer Erginli, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kalem Yayınevi, İstanbul 2006, s. 733) gibi anlamlara gelmektedir.

gerçekleşir. Baş gözü ile gerçekleşmesinin de mümkün olmadığı söylenebilir (Hücvirî, 2018: 393).

Kelâbâzî'ye göre, Hz. Mûsâ, bu dünyada Cenâb-ı Hakk'ı göremedi. Bundan hareketle de peygamberlik makamının altında bulunan sûflerin, Cenâb-ı Hakk'ı görmeleri imkansızdır. Cenâb-ı Hakk'ı dünyada görememenin başka bir sebebi olarak da fani olan bir alemde baki bir varlığın görülmesinin mümkün olmayacağıdır. Bununla birlikte, Cenâb-ı Hakk'ın ahirette görüleceği söylenebilir (Kelâbâzî, 1994: 20-21; Kelâbâzî, 2021: 78-80). Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulan “*O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.*” (el-Kıyâmet, 75/22-23) âyeti kerimeleri buna delil teşkil etmektedir. Öte yandan, Hz. Âdem'den beri bütün insanlar Cenâb-ı Hakk'ı görmek istemişlerdir. Bu istek, fitri olarak insanda var edilmiştir (Uludağ, 2016: 492-493). Bundan hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın, ahirette kullarına rü'yeti nasip edeceği ve fitri olarak insanlarda yaratmış olduğu bu isteği yerine getireceği söylenebilir.

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ı görme talebinde bulunurken dayanılmaz bir hal aldı ve kalbi ilâhî aşk ile doldu (Güllüce, 2007: 78). Hz. Mûsâ'nın bu şekilde dayanılmaz bir hale gelmesinde, Cenâb-ı Hak ile konuşmasının büyük bir etkisi vardı (Güllüce, 2007: 79). Bundan hareketle, Hz. Mûsâ'nın ilâhî hitabı işitmesinin görme arzusunu daha çok arttırdığı söylenebilir (Güllüce, 2007: 780).

Mevlânâ, Hz. Mûsâ'nın dayanılmaz halini ve ilâhî aşkını şöyle ifade eder:

“Kuyruğunu o tarafa çevirdin mi geri geri gitse bile Sığınılacak yere kadar varır, dayanır.

Ne mutludur binicisine râm olan ve doğru giden atlar. Onlar, ne geri giderler, ne huysuzluk ederler.

Tanrı Kelim'i Musa gibi hızlı hızlı gider, bir kilim gibi Bahreyn'e kadar varır, yayılır.

Musa'nın gittiği yol, tam yedi yüz yıllık yoldu, o sevda ile bu kadar uzun yolu aştı.

Bedenindeki gidiş gayreti bu kadardı. Canındaki gayretse ta iliyin'e değdi.”
(Mevlânâ, 1995: VI, 92-93).

Nesîmî'ye göre Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ı görme ısrarından vazgeçmedi. Bu ısrar onu yakıp kavurdu (Uzun, 2016: 70). Hz. Mûsâ'nın bu ısrarından hareketle, ilâhî aşkının ne kadar güçlü olduğu anlaşılabilir.

Nesîmî bu ısrarı ve yanıp kavrulmayı şöyle ifade eder:

“Cânımı ânestü nâren şevkına yandırma kim

Olmuşum Musa kimi muştak-ı dîdâr uşta gör” (Ayan, 1990: 137).

Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak aşkı ile yanıp tutuştu. Bu aşktan dolayı O’na kavuşup görmek istedi. Sûfîler de Hz. Mûsâ’nın ilâhî aşkı gibi bir aşk içerisindeyler. Onlar da Cenâb-ı Hak’a kavuşup O’nu görmeyi arzu ederler (Uzun, 2016: 70). Nesîmî bu durumu şöyle ifade eder:

“Yakdı firâkun uş beni Musa kimi ser-tâ-kadem

Firkatta yanan `âşıka gör kim ne hicrân gösterür” (Ayan, 1990: 182).

Yunus Emre, Hz. Mûsâ’yı sâlike, Tûr Dağını ise gönüle benzetir (Tatçı, 1990: 149). Bunu divanında şöyle ifade eder:

“Dost yüzünü göriceğiz artar gözlerimün nûrı

Uçmak nazarıma gelmez ne hud hezaran bin hûrî

Dost gözümün nurıdurur bu gönlümün seyridürür

Bir dem ansuz olıamazam canum anunladur diri

Ol dost iledürür benim dün-ü günü münâcâtum

Ben kandaysam dost andadur niderem Mûsî-vu Tûr’ı

Oldostdurur kamularun hâcâtumı reva kılan

Var bâcetün anda dile derğâhuna yüzi süri

Eğer gerçek âşık, isen beklegil bu sır sözünü

Bir sözden oda atdılar miskin Hallâc-ı Mansur’ı

İşbu sözüm anlamayan aydam sana neye benzer

Hayvandurur anun gibi tağda yürür süri süri

Yunus gerçek âşık isen ırlmadan toğrı durgıl

İrlmadın toğrı varan ol göciserdür dîdârı” (Gölpınar, 1943: 114-115).

Yunus Emre’nin, Hz. Mûsâ’yı sâlike, Tûr Dağını ise gönüle benzetmesinden hareketle, bütün veli kulların Cenâb-ı Hak aşkı ile yanan sâlik oldukları ve gönüllerinin de

Cenâb-ı Hak ile buluşma yeri olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'a ulaşmak isteyen kişi için mekânın da önemli olmadığı ifade edilebilir.

Netice olarak, Hz. Mûsâ ilâhî aşkından dolayı rü'yet talebinde bulundu. Bu dünyada Hz. Mûsâ'nın bu talebi gerçekleşmedi. Bunun bazı sebepleri, yukarıda anlatılan sûflerin görüşleri çerçevesinde şöyle ifade edilebilir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ı dünyada baş gözü ile görmenin mümkün olamayacağıydı. İkincisi, Hz. Mûsâ'nın, Cenâb-ı Hakk'ı görmeye takat getiremeyeceğiydi. Üçüncüsü, bu dünyadaki en büyük lütfun rü'yet oluşu ve onun da Hz. Muhammed için olmasıydı.

3.8. Hz. Mûsâ'ya Verilen Levhalar

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Cenâb-ı Hak tarafından Hz. Mûsâ'ya Tevrat levhaları verildi.⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm bu hadiseyi şöyle izah eder:

“Mûsâ için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık ve ona şöyle dedik: ‘Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret. Onları en güzeliyle alsınlar (uygulasınlar). Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim.’ Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimizden uzaklaştıracağım. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir. Âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını çekerler. (el-A'râf, 7/145-147).

Kaynaklara göre, levhalar zümrüitten oluşmaktaydı (Bursevî, 2018: III, 253; Bursevî, 2012: III, 239; Süyutî, 2011: III, 548-549). Sayıları ise dokuz adetti. Levhalarda Cenâb-ı Hakk'ın nasihatleri ve hükümleri yer alıyordu. Cenâb-ı Hak, insanların bu nasihatlere kulak vermesini istiyordu (Bursevî, 2018: III, 253; Bursevî, 2012: III, 239).

Geylânî'ye göre, Hz. Mûsâ'ya verilen levhalarda Cenâb-ı Hakk'ın zahir ve batın bütün emirleri yer alıyordu. Cenâb-ı Hak tarafından Hz. Mûsâ'ya bu emirleri kavmine ulaştırması için verildi. Kavmi de bu emirlere ve nasihatlere sınıksız bağlı olduğu ölçüde hakikati görecekti. Hz. Mûsâ'nın kavminden bu hakikate tam teslim olanların nefislerine ise 'marifet' nuru aktı (Geylânî, 2010: II, 120; Geylânî, 2012: II, 170).

⁴⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 210; Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 101).

Baklî'ye göre, Hz. Mûsâ'ya verilen levhalar hüküm âyetlerinden oluşuyordu. Bu âyetler, kulluğun tüm gerekliliklerini içinde barındırıyordu. Bununla birlikte levhalarda müteşabih âyetler de yer alıyordu. Bu âyetler teslim olmayı gerektiren âyetlerdi. Çünkü bunların bilgisi sadece âlimlere verilmiştir (İbn Acîbe, 1999: II, 260; (İbn Acîbe, 2013: III, 451).

Hz. Mûsâ'ya verilen levhalarda bâtinî⁴⁸ emirlerin yer almasından hareketle, levhalarda yazan âyetlerin tamamının halk tarafından doğrudan anlaşılması düşünülebilir. Çünkü bâtinî âyetlerin manalarına ancak ârifler ve veliler ulaşabilirler. Bundan dolayı da Hz. Mûsâ döneminde de âriflerin ve velilerin olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte bütün bâtinî manaların Cenâb-ı Hakk'ı işaret ettiği de düşünülebilir. Bu durum bir dörtlükte şöyle izah edilir:

Ben bilmez idim gizli iyân hep sen imişsin

Tenlerde vu canlarda nihân hep sen imişsin

Senden bu cihan içre nişân isteridim ben

Âhir bunu bildim ki cihan hep sen imişsin (Uludağ, 2012: 68)

3.9. İsrailoğullarının Buzağıya Tapması

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, İsrailoğulları kendi elleriyle yaptıkları buzağıya taptilar.⁴⁹ Hz. Mûsâ Tûr dağına gittikten sonra kavmi bbir buzağı heykeli yaptı ve ona taptı. O buzağıyı kendilerine ilah edindiler. Elleriyle yapmış oldukları heykelin kendileriyle konuşmadığını bildikleri halde yoldan saptılar. Bu heykelin kendilerine yol gösteremeyeceğini idrak edemediler. Daha sonra israiloğulları yaptıkları yanlışın farkına vardı ve pişman oldular. Hz. Mûsâ dönünce bu durumla karşılaştı ve bunun için çok sinirlendi. Kavmine kızıp çok kötü bir iş yaptıklarını söyledi. Hz. Mûsâ bu durum karşısında çok sinirlendiği için de elindeki levhaları yere attı. Sonra kardeşinin saçını tuttu onu azarladı. Bu duruma daha fazla dayanamayan Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'a yalvardı ve bağışlanma diledi (el-A'râf, 7/148-154).

⁴⁸ Âyetlerin sadece ârifler ve veliler tarafından bilinebilen gizli manalarını ifade eder (Bk. Süleyman Uludağ, 2012, a.g.e., s. 68).

⁴⁹ Daha fazla bilgi için bk. (Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 259).

Kaynaklara göre Mısır halkının taptığı buzağıyı Sâmirî⁵⁰ özel olarak tasarladı. Önce içi boş bir buzağı yaptı. Sonra içine özel tüpler yerleştirdi. Daha sonra da bu buzağıyı rüzgârın estiği bir tepeye yerleştirdi. Rüzgâr estikçe buzağıdan ses geliyordu. Orada bulunanlar da etrafında dans edip oynuyorlardı. Bundan dolayı Mısır halkı o buzağıyı canlı zannediyordu (Bursevî, 2018: III, 257; Bursevî, 2012: III, 243).

Kurtubî'ye göre, ilk dans ve oyun Sâmirî ve arkadaşları tarafından sergilenmiştir. Bu dans ise yaptıkları buzağının etrafında meydana geldi. Bundan hareketle sûfilerin dans etmesi ve şiirler eşliğinde kendilerinden geçmeleri hem hoş görülmemiş hem de cehâlet ve sapıklık olarak görülmüştür (Bursevî, 2018: III, 257; Bursevî, 2012: III, 243). Kurtubî'nin bu görüşü şöyle anlaşılabilir. Sâmirî ve adamları dans ederken buzağıya tapmışlardı. Dolayısıyla bu onlar için dini bir ritüel halini almıştı ancak böyle bir amaç ile yapılmayan dans ve şiir dinleyip kendinden geçmenin bu durum ile bir tutulmaması gerektiği ifade edilebilir.

Kuşeyrî'ye göre, buzağıyı kendilerine ilah edinenlerin kalpleri zan ve vehim ile doluydu. Onlar hâdisliğin ne olduğunu da kavrayamadılar. Çünkü taptıkları buzağı hâdisti (Kuşeyrî, 2000: I, 570-571; Kuşeyrî, 2020: II, 588).

Müellife göre, Hz. Mûsâ kavmine döndüğünde onları buzağıya tapar bir halde buldu. Bu durum onu çok üzdü ancak bununla beraber Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'ı da görememişti. Dolayısıyla üzüntüsünün çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu hâdiseden peygamberlerin imtihanının ne kadar büyük olduğu görülmektedir (Kuşeyrî, 2000: I, 572; Kuşeyrî, 2020: II, 590). Kuşeyrî'nin bu görüşünden hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın dostları olan veli kulların da imtihanlarının ne kadar büyük ve zor olduğu düşünülebilir. Çünkü Hz. Mûsâ gibi büyük bir peygamber Cenâb-ı Hakk'ın dostu olması hasebiyle çok büyük imtihanlara maruz kalmıştır. Bunun gibi de tüm veli kullar Cenâb-ı Hakk'a dosturlar ve onlarda büyük imtihanlar ile karşı karşıya kalmışlardır.

Bursevî'ye göre, Hz. Mûsâ kırk gün boyunca kavminin arasında değildi. Bunun için kavmi kırk gün boyunca buzağıya taptı. Cenâb-ı Hak da onlara kırk yıl boyunca Tih çölünde cezalandırdı (Bursevî, 2018: III, 256; Bursevî, 2012: III, 242).

⁵⁰ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2009: C. 36, s. 78-79; Ali Sayı, a.g.e., s. 222-226; Hanzade İlber Bostan, Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2017, s. 101).

İbn Acîbe yaşanan buzağı hâdisesini tevhid denizinden geçtikten sonra geri dönmeye benzetir. Birisi tevhid denizinden geçtikten sonra geri dönerse şirke düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Bu şirk gizli veya açık olabilir. Çünkü insanın nefsi Cenâb-ı Hakk'ın birlik denizine dalmadığı sürece maddi güzelliklere meyiletme ihtimali çok yüksektir. Ruhun aşık olma potansiyeli ve isteği vardır. Eğer bu ruh Cenâb-ı Hakk'a aşık olmazsa geçici güzelliklere aşık olabilir. Gönlünü Cenâb-ı Hak'tan başka birisine bağlayan birisi ise ârif kullara göre şirke düşmüş olur (İbn Acîbe, 1999: II, 254; (İbn Acîbe, 2013: III, 438).

Hz. Mûsâ, buzağı hâdisesinden dolayı kavmini tevbe etmeye davet etmişti (el-Bakara, 2/54). Hz. Mûsâ'nın bu davetinden hareketle dünya peşinden koşup nefsine tapan kimseler için şöyle söylenebilir: Nefsinin eline ipini veren ve kötü arzuların peşinde koşup duran ve kendine zulmeden kimse, Cenâb-ı Hakk'a dön ve gaflet uykusundan uyan. Nefsinin kötü isteklerinden uzaklaş ve onu manevi olarak öldürmeye çalış. Onu öldürdüğün takdirde yeni bir hayata kavuşabilirsin. Nefsin sürekli olarak seni peşinden sürüklediği halde ve ona boyun eğdiğin halde Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna girmeyi nasıl düşünebilirsin. Cenâb-ı Hakk'a gerçek anlamda ulaşmanın tek yolu nefsini manevi olarak öldürmektir. Hallâc-ı Mansûr da bu bağlamda nefsinin sürekli olarak hastalıklara teslim edermiş. Bunun sebebi sorulduğunda ise nefsinin öldürüp yeni bir hayata kavuşmak olarak açıklamaktadır (İbn Acîbe, 1999: I, 107-108; İbn Acîbe, 2013: I, 325-326).

Mevlânâ'ya göre, buzağı nefsi temsil eder.⁵¹ Çünkü buzağı insan nefsine benzer. Yemek, içme ve cimaya düşkün bir hayvandır. Buzağı hükmünde olan insan nefsi onu Cenâb-ı Hakk'a yönelme konusunda alıkoyar (Yılmaz, 2011: 49). Hz. Mûsâ'nın kavmi buzağıya taptığı ölçüde Cenâb-ı Hak'tan uzaklaştı ve sapıttı. Bunun gibi de eğer ârif kullar buzağı hükmünde olan nefislerine kulak verip onun ardından giderlerse o ölçüde Cenâb-ı Hak'tan uzaklaşırlar.

Beyzâvî'ye göre, buzağı hâdisesinde nefsi yok edip öldürme meselesi vardır. Buzağıya tapanlar onu içlerinde diriltip Cenâb-ı Hak'tan uzaklaştılar. Eğer onu içlerinde öldürüp yok etmeyi başarabilselerdi Cenâb-ı Hakk'a yönelmiş olacaktı (Kiraz, 2009: 368). Bunun gibi de nefsinin öldürüp Hakk'a yönelen tüm âriflerin kâmil bir imanı elde edecekleri düşünülebilir.

⁵¹ Daha fazla bilgi için bk. (Bilgihan Kalkan, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2018, s. 75).

Sülemî'ye göre, buzağı şehveti temsil eder. Onu öldürüp yok etmeden de sâdıkların makamına ulaşamayacağını ifade eder (Sülemî, 2001: I, 59). Onun için Cenâb-ı Hak katında sâdıklardan olmak isteyenlerin ilk önce şehvetlerini öldürüp yok etmeleri gerektiği söylenebilir.

Netice olarak, kim Cenâb-ı Hak'tan başka bir şeye bağlanıp onu severse onun buzağısı odur. Yani kalbini en çok bağladığı şey onun putu haline gelmiş olur. Bunun için ârif kullar kalplerini bağladıkları ve sevdikleri şeylere çok dikkat etmelidirler. Eğer kalpleri Cenâb-ı Hak'tan başka bir şeye meyletmişse derhal tevbe etmeli ve Hakk'a yönelmelidirler.

İsrailoğullarının buzağıya tapma hadisesinde şeyh-mürîd ilişkisi de bulunmaktadır. Bunu şöyle izah edebiliriz.

İbn Acîbe'ye göre, bir topluluğun reisi cemaatiyle beraber yolculuk ettiğinde, onların aralarında bulunmalıdır. Onları yalnız bırakıp herhangi bir yere gitmemelidir. Çünkü topluluk halinde bulunanlar daha faziletli kabul edilmektedir. Eğer cemaatin reisinin çok önemli bir işi olur ve oraya gitmesi gerekirse yerine güvendiği birisini vekil tayin etmelidir. Hz. Mûsâ da bu şekilde hareket etti ve kavminden ayrılması gerekti. Bunun için de yerine kardeşi Hz. Hârûn'u vekil tayin etti (İbn Acîbe, 1999: III, 412; İbn Acîbe, 2013: V, 688). Bunun gibi de Şeyh, müritlerini yalnız bırakmamalı ve her zaman onlarla beraber olmalıdır. Çünkü şeyh onları yalnız bıraktığı zaman Hz. Mûsâ'nın kavmi gibi yoldan çıkıp sapıtabilirler. Bunun yanında eğer şeyhin önemli bir işi varsa ve oraya gitmesi gerekiyorsa Hz. Mûsâ'nın kardeşini vekil tayin ettiği gibi, güvendiği bir müridini yerine vekil tayin etmelidir.

Hz. Mûsâ'nın kavmi nefesine uydu ve buzağı putuna taptı. Onların kurtuluşu sadece Hz. Mûsâ'ya tabi olmakla gerçekleşebilirdi. Bunun gibi de yolunu kaybeden ve nefesine tapan bir mürit sadece şeyhine tabi olarak kurtuluşa erebilir (Yılmaz, 2011: 49).

3.10. İsrailoğullarına Verilen Nimetler

Kaynaklara göre, İsrailoğullarına birçok nimet verildi. Bu nimetler, çölde İsrailoğullarına bulut ile gölge verilmesi, bal verilmesi ve bildircin verilmesi şeklinde zikredilebilir⁵² (el-Bakara, 2/57). Bununla birlikte, İsrailoğulları su talep etti ve Cenâb-ı

⁵² Daha fazla bilgi için bk. (Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 267-268).

Hak onlara, Hz. Mûsâ'nın âsasını kayaya vurması sonucunda su nimetini verdi (el-Bakara, 2/60).

Geylânî'ye göre, İsrailoğulları yaz günlerinde seyahat ettikleri zaman çölde herhangi bir gölge bulunmuyordu. Bunun için Cenâb-ı Hak onlara bulut nimetini vererek onlara büyük bir nimet bahşetti. İsrailoğullarının çöl sıcağında serinlemeleri için kudret helvası nimetini bahşetti. Karınlarını doyumaları için de onlara bildircin eti nimetini bahşetti (Geylânî, 2010: I, 108-109; Geylânî, 2012: I, 86).

Bursevî'ye göre, İsrailoğullarına verilen kudret helvası kar gibi bembeyazdı. Yağ ile yoğrulmuş bal macununa benziyordu. Bununla birlikte, kudret helvası Cenâb-ı Hakk'ın İsrailoğullarına lütfettiği bütün nimetleri de ifade edebilir (Bursevî, 2018: I, 144; Bursevî, 2012: I, 152).

İbn Acîbe'ye göre, katı olan bütün kalpler Hz. Mûsâ'nın asâsıyla vurduğu kaya gibidir. Nasıl ki Hz. Mûsâ asâsıyla o sert kayaya vurdu ve oradan su fişkırır, aynen öyle de himmet asâsıyla bütün sert kalplere manevi anlamda vurulduğu zaman o kalplerde bir yumuşaklık meydana gelir. O kalplerin içinden kayadan su fişkırması gibi Hakk'a ait ilimler fişkırır. Bununla birlikte o himmet asâsı ile Hak'tan uzaklaşan nefislere de vurulduğu zaman, o nefisler de Cenâb-ı Hakk'a boyun eğip yumuşarlar (İbn Acîbe, 1999: I, 113; İbn Acîbe, 2013: I, 336).

Müellife göre, İsrailoğullarına verilen bal, bildircin, bulut gölgesi ve su nimetlerine karşın manevi nimetler de Cenâb-ı Hakk'ın ârif kullarına verilir. Bu durumu şöyle ifade eder:

"Maneviyatınızı kuvvetlendirecek marifet meyvelerinden yiyin. Sevgilinin, sizi maddi varlığınızdaki geçirecek aşk şarabından için. Kulluk görevlerinizde haddi aşmayın ve azamet-i ilâhîyenin marifeti konusunda taşkınlık yapmayın. Yoksa size verilen imkânlar elinizden alınır, siz Hak'tan yüz çevirirsiniz ve ilâhî azabı hak edersiniz." (İbn Acîbe, 1999: I, 113; İbn Acîbe, 2013: I, 336).

Hz. Mûsâ'nın kavmi, verilen bütün nimetlere karşı nankörlük etti. Cenâb-ı Hak, onların sadece kendilerine zulmettiklerini buyurarak bu durumu ifade etti (el-Bakara, 2/57). Onların bu nankörlük ve şükürsüzlük içerisinde olan nefislerine karşın Hz. Mûsâ her daim Cenâb-ı Hakk'a şükür ile meşgul oluyordu. Serrâc bu durumu şöyle ifade eder:

"Diğer bir yoruma göre, şükür hâric her amelin bir sınırı ve nihâyeti vardır. Şükür ise tekrar şükürü gerektiren bir nîmettir. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: Mûsâ

(a.s.): ‘Ya Rabbi sana nasıl şükredebeyim? Benim sana olan şükürüm, yine senin bana bir nimetindir. Bana ondan dolayı da bir şükür gerekir’ dedi. Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti: ‘Ey Mûsâ, işte şimdi gerçek şükre eriştin.’ O bu sözüyle şükür ile bütün meşguliyetlerden sıyrıldığını ifade etmiş oluyordu. Şükür nîmettir. Şükür üzerine şükür, yine nîmettir. Bu silsile böyle sürüp gider.” (Serrâc, 1960: 507; Serrâc, 2019: 485)

Hz. Mûsâ’nın şükür konusundaki yaklaşımı çok dikkat çekicidir. Yukarıdaki ifadeleriyle şükürün bir sonunun olmadığını ifade etmiştir. Hz. Mûsâ’nın bu yaklaşımından hareketle bütün ârif kulların bu yaklaşımı kendilerine örnek almaları gerektiği söylenebilir. Çünkü şükür nimetine şükretmeyi dahi kullarına bahşeden Cenâb-ı Hakk’a sonsuz bir şükür ile şükretmenin elzem olduğu ifade edilebilir.

3.11. Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası

Hz. Mûsâ ile Hızır (a.s.) arasında tasavvuf açısından incelenmesi gereken birçok hâdis meydana gelmiştir. Hz. Mûsâ’nın Hızır ile buluşmak istemesi, Hızır ile yaptığı yolculuk, yolculukları esnasında yaşanan hâdiseler bunlardan bazılarıdır. Yaşanmış olan bu hâdiseler mutasavvıfların bakış açıları çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Hz. Mûsâ büyük bir hakikatin peşinden giderek yolculuk yaptı. Çünkü Hızır ile yaptığı yolculuğun sonunda Cenâb-ı Hakk’a vuslat vardı. Bunun yanında Hz. Mûsâ, yaptığı yolculuk neticesinde zâhirî⁵³ manaların yanında bâtınî⁵⁴ manaları da öğrendi.

3.11.1. Hz. Mûsâ’nın Hızır ile Buluşma Arzusu

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ önceki kavimlerin başına gelen felaketleri sürekli olarak hatırlatıyordu. Böylece kavmini şükre davet ediyordu. Kendisi de Cenâb-ı Hakk’a sürekli olarak şükreliyordu (Bardakçı, 2019: 38). Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk’a daha yakın bir kul olma düşüncesiyle Sînâ dağına gitti ve orada yaptığı bir münacat esnasında Cenâb-ı Hakk’a, hangi kulun daha sevgili olduğunu sordu. Cenâb-ı Hak da beni anıp bir daha asla unutmayandır, buyurdu. Bunun üzerine Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk’a, hangi kulunun daha iyi hüküm verdiğini sordu. Cenâb-ı Hak da hak ve gerçek ile hükmeden kişidir, buyurdu. Daha sonra Hz. Mûsâ hangi kulun daha bilgili olduğunu sordu. Cenâb-ı Hak da insanlardan öğrendiği şeyleri kendi bilgisine katan kişidir, buyurdu. Son olarak Hz. Mûsâ kulların

⁵³ Zâhir, tasavvufta bir şeyin görünen kısmı olarak tanımlanmıştır (Bk. Süleyman Uludağ, 2012, a.g.e., s. 389; TDV İslam Ansiklopedisi, 2013: C. 44, s. 85-87).

⁵⁴ Bâtın, tasavvufta bir şeyin gizli ve iç kısmını ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Bk. Süleyman Uludağ, 2012, a.g.e., s. 68; TDV İslam Ansiklopedisi, 1992: C. 5, s. 187).

içinde kendisinden daha bilgili birisinin olup olmadığını sordu. Cenâb-ı Hak da birisinin olduğunu ve bunun da Hızır⁵⁵ olduğunu buyurdu.⁵⁶ Hz. Mûsâ, Hızır'ı nerde bulabileceğini sordu. Cenâb-ı Hak da sahilde bulunan bir kayanın yanında olduğunu buyurdu. Hz. Mûsâ, Hızır ile nasıl tanışacağını da sordu. Cenâb-ı Hak da bir torbanın içine tuzlanıp pişmiş bir balık koymasını ve o torbanın kaybolduğu yerde Hızır'ı bulabileceğini buyurdu⁵⁷ (Bardakçı 2019: 39; Sâ'lebî, 1954: 207).

Hz. Mûsâ bir gençle beraber yola çıkar. O genç ise Yûşâ b. Nûn'dur⁵⁸ (Taberî, 1954: XV, 277). Yolculuk sırasında tuzlanıp pişirilmiş olan balık Yûşâ'nın elinde bulunuyordu. Hz. Mûsâ ve Yûşâ uzun bir süre yürürler (Sâ'lebî, 2000: 230; Ayyıldız, 2015: 176). Hz. Mûsâ ve Yûşâ yorulduklarında bir kayanın kenarında dinlenirler. Dinlendikleri bu yer aslında Hızır ile buluşma yeridir ancak onlar daha farkına varmamışlardır. Hz. Mûsâ ve Yûşâ dinlendikleri esnada yanlarında bulunan balık canlanır ve bir şekilde sepetten çıkıp suya düşer. Hz. Mûsâ bu hâdiseyi görmez ancak Yûşâ bunu görür. Yûşâ da Hz. Mûsâ'ya söylemeyi unuttur. Belli bir süre dinlenen Hz. Mûsâ ve Yûşâ tekrardan yola koyulurlar. Hz. Mûsâ acıkır ve Yûşâ'dan yiyecek bir şeyler hazırlamasını ister. Bunun üzerine Yûşâ balığın canlanıp suya girdiğini hatırlar ve Hz. Mûsâ'ya anlatır. Hz. Mûsâ durumun farkına varır ve balığı unuttukları yere doğru gitmeleri gerektiğini söyler. Hz. Mûsâ ve Yûşâ balığı unuttukları yere doğru tekrardan dönüp giderler⁵⁹ (Ayyıldız, 2015: 176; Bardakçı, 2019: 42).

Hz. Mûsâ'nın yanında olan ölmüş balığın dirilip suya girmesi ölümlerin dirilmesi ile ilgilidir. Bu hâdisiye, Hz. Mûsâ'ya ileride karşılaşacağı acayip olaylar ile ilgili bir işarettir (Bardakçı, 2019: 42). Hz. Mûsâ'ya bu şekilde bir işaretin gösterilmesi, ileride karşılaşacağı olaylar ile ilgili şaşırmasını önlemek amacıyla olduğu düşünülebilir.

Hz. Mûsâ ve Yûşâ'nın geri dönüp Hızır ile buluşacakları yerin adı Mecmau'l-Bahreyn'dir. Bu yer iki denizin birleştiği bir noktadır. Bu yerin neresi olduğu konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Bir rivayete göre burası Rum denizi ile Atlantik denizinin birleştiği yer olan Tanca'dır. Başka bir rivayete göre ise burası Faris denizi ile Rum

⁵⁵ Sûfilere göre Hızır, bazı insanların hidayet bulmasına vesile olan, bazı insanlara hayır dualar eden, çeşitli insan suretlerine bürünebilen, zor durumda olanlara yardım eden, evliyaların en büyüklerinden olan ve evliyalara yol gösteren birisidir (Bk. Bardakçı, 2019: 73; TDV İslam Ansiklopedisi, 1998: C. 17, s. 409-411).

⁵⁶ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 273).

⁵⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Ahmet Cahid Haksever, "Hz. Musa - Hızır (a.s.) Kıssası Ekseninde Mürşide Teslimiyet: Ya'kub-ı Çerhî Örneği", Tasavvuf Dergisi, İstanbul-Türkiye, (2-4 Aralık 2016), 2016, s. 7).

⁵⁸ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2013: C. 44, s. 43-45).

⁵⁹ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 1998: C. 17, s. 406-409).

denizinin birleştiği yer olan Babu'l-Mendeb'tir. Bununla birlikte Mecmau'l-Bahreyn adının bir yer ismi olduğu görüşü de mevcuttur (Çalışkan, 2015: 253; Sayı, 2016: 277;).

Hz. Mûsâ'nın Hızır ile buluşma arzusunu ve buluşma öncesi şöyle gerçekleşmiştir: Hz. Mûsâ yanında bulunan gence iki denizin birleştiği yere ulaşınca kadar durmayacağını söyler. İki denizin birleştiği yere ulaşan Hz. Mûsâ ve yanındaki genç yanlarına aldıkları balığı unuturlar. Balık canlanıp denize girer ve yoluna devam eder. Hz. Mûsâ belirli bir süre balığı unuttuklarını fark etmez. Acıktıkları zaman öğlen yemeği yemek ister. Bunun üzerine balığı unuttuklarını fark ederler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ ve yanındaki genç balığı bulmak için gittikleri yoldan geri dönerler (el-Kehf, 18/60-64).

İbn Acîbe'ye göre, denize düşüp canlanan pişmiş balık hâdisesinde ârifler için bir mesaj bulunur. Pişmiş olan balık Hz. Mûsâ için delil haline geldi. Bu delil ise pişmiş olan balığın üzerine hayat suyu sıçramasından sonra tekrardan dirilmesidir. Ârifler de bu şekildedirler. Kendileri için bir rehber bulduklarında, sadece bir işin maddi yönüne değil aynı zamanda manevi yönüne de baktıklarında, nefislerinin kötü adetlerini terk ettiklerinde ve Cenâb-ı Hak ile baki olduklarında o hayat suyunu içmiş olacaktırlar. Hayat suyunu içtiklerinde de yeniden dirilmiş olacaktırlar (İbn Acîbe, 1999: III, 288; İbn Acîbe, 2013: V, 413).

Niyazî-i Mısrî'ye göre, iki deniz anlamına gelen '*bahreyn*' şeriat ve hakikati temsil eder. Ona göre, şeriatta bulunan bütün ilimler ve ameller hakikatte de bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın hikmeti gereği şeriat ve hakikat arasında gizli bir perde bulunur. O perde de iki denizin birbirine karışmasına engel olduğu gibi şeriat ve hakikatin de birbirine karışmasına engel olur. Bundan dolayı ikisi ayrı ilimler olarak nitelendirilirler. Şeriat ve hakikatin ayrı iki ilim olarak değerlendirilmesi aralarında bazı ihtilaflar meydana getirmektedir. Niyazî-i Mısrî bu durumu bir dağ mecazı ile izah eder. Dağ, dağ olma özelliğinden dolayı tektir ancak çıkışı ve inişi olması hasebiyle ikidir. Dağa çıkış şeriatı, iniş ise hakikati temsil eder. Dağa çıkmak zor, inmek ise kolaydır (Mısrî, 1971: 10-11). Niyazî-i Mısrî'nin düşüncelerinden hareketle, şeriat ve hakikatin özü itibarıyla bir olduğu düşünülebilir. Çünkü her ikisinin de varacağı son durak Cenâb-ı Hak'tır.

Şeriat ve hakikat arasında bulunan bu ince perde tarafların birbirleri hakkında farklı düşüncelerine sebep olmuştur. Şeriat ehli hakikat ehlinin sahip olduğu ilme vâkıf olmadığından dolayı onların yaptıklarının şeriate aykırı olduğunu düşünerek karşı çıkmışlardır. Hakikat ehlinden bazıları ise kemâle ermedikleri halde kendilerini kâmil

olarak tanımlayıp şeriat hükümlerinin kendilerinden düştüğünü iddia etmişlerdir. Kemâle ulaşan hakikat ehli de şeriat ve hakikatin özde bir olduğunu söyler. Böyle kimseler hem şeriatin hem de hakikatin hükümlerini hayatlarına rehber edip uygulamaktadırlar (Mısrî, 1971: 11-12).

Niyazî-i Mısrî'ye göre, Hızır'ın Mecmau'l-Bahreyn'de bulunması hem şeriat hem de hakikat ilmine vâkıf olduğu anlamına gelir. Çünkü ona göre Mecmau'l-Bahreyn şeriat ve hakikati temsil eder (Mısrî, 1971: 137-138).

İbn Acîbe'ye göre de Mecmau'l-Bahreyn şeriat ve hakikati temsil eder. İki denizin birleştiği yerden maksat şeriat ve hakikattir. Zahiri hükümlerin temsilcisi olan Hz. Mûsâ, hakikatin temsilcisi olan Hızır ile bir araya geldi. Bundan hareketle Hz. Mûsâ'nın hakikat ilminden habersiz olduğunu söylemek doğru değildir. Bunun aksine Hz. Mûsâ hem hakikat ilmine hem de zahir ilme sahipti. Buna karşın Cenâb-ı Hak onun daha çok ilme sahip olmasını murad ediyordu. (İbn Acîbe, 1999: III, 285; İbn Acîbe, 2013: V, 406-407).

Netice olarak, Hz. Mûsâ'nın Hızır ile buluşması sırasında meydana gelen balık hâdisesinde âriflerin nefislerini öldürmeleri gerektiği ve sadece Cenâb-ı Hakk'a yönelmeleri gerektiği sırrı bulunur. Bununla birlikte Hızır ile buluşma yeri olan Mecmau'l-Bahreyn'in de şeriat ve hakikati temsil ettiği ifade edilebilir.

3.11.2. Hz. Mûsâ'nın Hızır ile Buluşması

Hz. Mûsâ ve Yûşâ, geldiği yolu geri takip edip döndüğünde karşısında üstü örtülü bir adam görür ve ona selam verir. Orada bulunan üstü örtülü bu adam Hz. Mûsâ'ya, kendisine verdiği selamın memleketinde olmadığını söyler. Bunun üzerine Hz. Mûsâ da '*ben Mûsâ'yım*' diyerek cevap verir. Üstü örtülü adam da '*İsrailoğulları'nın Mûsâ'sı mı?*' diye sorar. Hz. Mûsâ bu soruya '*evet*' diye cevap verir. Üstü örtülü adam, Hz. Mûsâ'ya neden geldiğini sorar. Hz. Mûsâ da onun ilmine talip olduğunu ve ilminden istifade etmek için geldiğini ifade eder. Üstü örtülü bu adam Hz. Mûsâ'ya, elinde Tevrat olduğunu ve vahiy aldığını söyler. Bunun ona yeterli olup olmadığını da ekler. Hz. Mûsâ da ona, çok büyük bir ilme sahip olduğunu ve o ilmi kendisinin bilmediğini ifade eder. Bununla birlikte Hz. Mûsâ, kendisinin de bir ilim bildiğini ve o ilmin de üstü örtülü adamda olmadığını söyler. Hz. Mûsâ bu zâttan ilmini onunla paylaşmasını talep eder ve bunun karşılığında da ona tabi olmayı teklif eder. Bu zât, Hz. Mûsâ'nın kendisi ile beraberliğe sabredemeyeceğini ifade eder. Hz. Mûsâ da yaptığı hiçbir şeye karışmayacağı hususunda söz verir (Sayı, 2016: 275-276).

Hz. Mûsâ ile Hızır'ın buluşmasını Kur'ân-ı Kerîm şöyle izah eder:

“Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Mûsâ ona, ‘Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?’ dedi. Adam, şöyle dedi: ‘Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin.’ ‘İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?’ Mûsâ, ‘İnşallah beni sabırlı bulacaksın. Hiçbir işte de sana karşı gelmeyeceğim’ dedi. O da şöyle dedi: ‘O halde, eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana soru sormayacaksın.’” (el-Kehf, 18/65-70).

Hz. Mûsâ'nın Hızır'ın dediklerini kabul etmesinde büyük bir teslimiyet sırrı vardır.⁶⁰ Çünkü teslimiyet, kendini tamamıyla Cenâb-ı Hakk'ın iradesine bırakmaktır. Hz. Mûsâ da Cenâb-ı Hakk'ın kendisine gönderdiği bilge bir kişiye teslim olmakla Hakk'a teslim olmuştur (Bardakçı, 2019: 83). Bunun gibi de hakikat ilmini öğrenen âriflerin, ilim öğrendikleri hocalarına teslim olmaları gerektiği düşünülebilir.

Hızır daha Hz. Mûsâ ile yolculuğa çıkmadan teslimiyeti ve onun şartlarını zikretti. Bu durum, şeriat ilmi ile hareket eden birisinin hakikat ilmi ile karşılaştığında ona karşı direnç göstereceğine işaret eder. Bu kişinin Hz. Mûsâ gibi büyük bir peygamber olması bunu değiştirmez (Mısırî, 1971: 138). Şeriat ilmi ile hareket eden Hz. Mûsâ'nın hakikat ilmi ile hareket eden Hızır'a teslim olup ondan ilmi öğrenmek istemesi onun büyük bir peygamber olduğu gerçekliğine aykırı değildir. Çünkü üstün makama sahip birisi kendisinden daha düşük makama sahip birisinden bilmediği bir konuda ilim öğrenebilir. Bunun gibi de bir şeyhin bilmediği bir konuda müridinden ilim öğrenebileceği düşünülebilir.

İbn Acîbe'ye göre de Hz. Mûsâ ile Hızır'ın konuşmasında teslimiyet sırrı vardı. Çünkü Hz. Mûsâ, ilim için Hızır'a teslimiyetini ifade etti. Bunun gibi de ilim öğrenmek isteyen müridler şeyhlerine karşı teslimiyet içinde olmalıdırlar (İbn Acîbe, 1999: III, 290; İbn Acîbe, 2013: V, 418).

Baklı'ye göre, Hz. Mûsâ'nın Hızır ile yapacağı yolculukta, Hz. Mûsâ'nın imtihan edilmesi sırrı vardı. Çünkü Hz. Mûsâ hakikat alemindeki ilme vakıf değildi ve Hızır'ın ileride yapacağı şeyler hususunda sabretmesi çok zor olacaktı. Bunun gibi de Cenâb-ı Hak,

⁶⁰ Daha fazla bilgi için bk. (Enes Rençber, İşari Tefsir Bağlamında Hz. Mûsâ ve Salih Kul Kıssasının Tefsir ve Te'vili, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş 2019, s. 67).

müridleri imtihan eder. Çünkü müridler her zaman şeyhlerinin yapacakları işleri anlamayabilirler (Baklı, 2008: II, 436).

İbnü'l-Bennâ'ya göre, Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya *'benimle beraberliğe sabredemezsin'* demesinde ârifler için şöyle bir sır vardır: Cenâb-ı Hak'ın dostları bir iş yaptığında hemen itiraz etmemek gerekir. Çünkü onların yaptığı işlerde zahiren yanlış görünen ama hakikatte doğru olan birtakım meseleler vardır. Onlar başkaları tarafından bilinmeyen bazı delillerle hareket ederler. Bununla birlikte eğer bu kişi seni kendisine uymaya çağırırsa o zaman yaptığı işlerin delilini sorup ona göre hareket etmek gerekir. Onun bu durumu ondan ilim öğrenmene de engel olmamalıdır. Ondan ilim öğrenirken onun yaptığı ve zahiren yanlış gibi görünen her şeyi de taklit etmemek gerekir. Son olarak hakkında kesin bir bilgi elde edilemeyen her şeyin peşine düşmemek gerekir. (İbn Acîbe, 1999: III, 291; İbn Acîbe, 2013: V, 419).

Bursevî'ye göre, Hz. Mûsâ ile Hızır konuşurken aralarındaki muhabbet çok mütevazı bir üslup ile gerçekleşti. Bundan hareketle ilim öğrenmek isteyen âriflerin, ilim öğreneceği kişiye karşı son derece mütevazı olması gerektiği düşünülebilir (Bursevî, 2018: V, 176; Bursevî, 2012: V, 133).

Hz. Mûsâ'nın hakikat ilmine ihtiyacı vardı. Bunun için Cenâb-ı Hak onun karşısına Hızır'ı çıkardı. Böylelikle Hz. Mûsâ istediği ilmi elde edecekti. Mevlânâ'nın da Şems'e ihtiyacı vardı. Cenâb-ı Hak, onun karşısına da Şemsi çıkardı. O da istediğini elde etti (Arslan, 2018: 172). Bunun gibi de âriflerin birine ya da bir şeye ihtiyacı olduğunda onu Cenâb-ı Hak'tan istemelidir. Cenâb-ı Hak'ın Hz. Mûsâ'ya ve Mevlânâ'ya gönüllerindekileri verdiği gibi ârif kullarına da verebileceği düşünülebilir.

Kaynaklara göre, Hızır ölmemiştir. Çünkü o *'abı hayat'* suyundan içmiş ve yaşamına devam etmektedir. Bundan dolayı Hızır'ın Hz. Mûsâ ile görüştüğü gibi mutasavvıflarla da görüştüğü söylenebilir. Hatta bazı mutasavvıflara hırka giydirdiği de bilinmektedir. İbnü'l Arabî bunlardan bir tanesidir (Schimmel, 2001: 114).

Yunus Emre'ye göre Hızır *'abı hayat'* suyundan içmiştir. Bunu şu dizelerle anlatır:

"Geldi geçdi ömrüm benim şol yel estüp geçmiş gibi

Hele bana şöyle geldi bir söz açup etmiş gibi

İşbu söze Hak tanıkdur bu can gözine konukdur

Bir gün ola çıka gide kafesden kuş uçmuş gibi

Miskin âdem oğlanını benzetmişler ekinciye

Kimi biter kimi yiyer yire tohum saçmış gibi

Bu dünyada bir nesneye yanar içüm göynür özüm

Yiğid iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi

Yunus Emre bu dünyâda iki kişi kalur derler

Meger Hızır İlyas ola âb-ı hayât içmiş gibi” (Yunus Emre, 1943: 124).

Attar’a göre, mutasavvıflar Hızır’ın içtiği ‘âb-ı hayat’ iksirini hep arzulamışlardır. Çünkü Hızır’ın âb-ı hayâtında Cenâb-ı Hakk’a giden bir yol vardır. Attar bunu şöyle izah eder:

“Ben de o demir zindan içinde Hızır'ın abı hayatının sevdasıyla yanıp eriyorum.

Ben, kuşların Hızır'ıyım; ondan dolayı yeşiller giyinmişim. Olur ya, belki Hızır'ın içtiği abı hayatı ben de içerim.

Benim Sîmurg'a varmaya kudretim yok; bana abıhayattan bir içim su yeterli!

Ben, sevdalılar gibi yola düşerim Hercai bir güzelim, onun için her yere giderim.

Abı hayattan bir işaret elde ettim mi kul olduğum halde padişahlığa erişir, sultanlığı elde ederim.” (Attar, 1998: 76-77).

Netice olarak, Hz. Mûsâ’nın Hızır ile ilk konuşmasında büyük bir teslimiyet sırrı bulunur. Bundan hareketle ilim öğrenmek isteyen ârif kulların da Hz. Mûsâ’yı örnek alarak teslimiyet sırrına göre hareket etmeleri gerektiği ifade edilebilir. Bununla birlikte, Hızır ile buluşmada ârifler için imtihan sırrının olduğu düşünülebilir. Çünkü ârifler karşılaştıkları olayların iç yüzünü bilemeyebilirler. Bundan dolayı da hemen itiraz yoluna başvurmamaları gerektiği ve bu durumun onlar için bir imtihan olabileceğini unutmamaları gerektiği düşünülebilir.

3.11.3. Hz. Mûsâ ile Hızır’ın Yaşadığı Üç Hâdise

Hz. Mûsâ ve Hızır arasında geçen çok önemli üç olay meydana gelmiştir.⁶¹ Bunlar denizde bulunan bir geminin Hızır tarafından delinmesi, masum olan bir çocuğun Hızır tarafından öldürülmesi ve yıkılmış olan bir duvarın yine Hızır tarafından tamir edilmesidir. Bu üç hâdise mutasavvıflar tarafından çokça incelenmiş ve tartışılmıştır. Dolayısıyla bu

⁶¹ Daha fazla bilgi için bk. (Sedat Arslan, Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s. 20-22).

hâdiselerin incelenmesi tasavvuf açısından önem arz etmektedir. Bu hâdiseler mutasavvıfların bakış açıları ile ele alınıp izah edilmeye çalışılacaktır.

3.11.3.1. Geminin Delinmesi

Hz. Mûsâ ve Hızır bir yolculuğa çıkarlar. Yûşâ, onların yanından ayrılıp geri döner. Hz. Mûsâ ve Hızır, birlikte bir deniz kenarına gelirler ve denizin kıyısında yürürler. O sırada bir gemi gelir. O gemiye binmek için gemi sahipleri ile konuşurlar. Gemi sahipleri Hızır'ı tanıyıp onları ücretsiz bir şekilde gemiye alırlar. Gemi bir süre ilerledikten sonra denizin ortasına doğru gelir. Hızır bu esnada gemideki bir ya da iki tane tahtayı söker ve gemi delinir. Bunun üzerine, Hz. Mûsâ delinen kısmı elbiseleriyle kapatmaya çalışır. Hz. Mûsâ, Hızır'a kötü bir iş yaptığını ve gemide bulunan herkesin boğulabileceğini ifade eder. Hızır da daha önce verdiği sözü hatırlatıp onun işine karışmaması gerektiği konusunda onu uyarır. Hz. Mûsâ verdiği sözü unuttuğunu ifade ederek onu ayıplamamasını söyler. Daha sonra Hz. Mûsâ Hızır'dan özür diler. Hızır Hz. Mûsâ'nın özrünü kabul eder (İbn Acîbe, 1999: III, 292; İbn Acîbe, 2013: V, 422-423; Haksever, 2016: 8; Sayı, 2016: 279; Ayyıldız, 2015: 176; Bardakçı 2019: 87-88).

Kur'ân-ı Kerîm bu hâdiseyi şöyle izah eder: *“Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi. Mûsâ, ‘Sen onu içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın.’ dedi. Adam, ‘Sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin, demedim mi?’ dedi. Mûsâ, ‘Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!’ dedi.”* (el-Kehf, 18/71-73).

Geminin delinmesi meselesine Hz. Mûsâ'nın penceresinden bakıldığında yaptığı itirazda haklı olduğu söylenebilir. Çünkü gemi sahipleri onlara iyilikte bulundu ancak onlar ise zahiren kötülük ettiler (Haksever, 2016: 9). Hz. Mûsâ işin iç yüzünü öğrendikten sonra zahiren yaptığı haklı itirazın aslında güzel bir neticeye sebep olduğunu anladı. Bunun gibi de zahiren kötü görünen her şeye olumsuz bir anlam yüklemenin doğru olmadığı düşünülebilir.

İbn Acîbe'ye göre, geminin delinmesinin hikmeti onu zalimlerden korumaktı. Çünkü o gemi, on tane kardeşe aitti ve o kardeşlerden beş tanesi yatalak hastaydı. Diğer beş kardeş ise denizde çalışıp geçimlerini sağlıyorlardı. Bunun için Hızır, o gemiyi delerek biraz kusurlu hale getirdi ancak o gemiyi büyük bir felaketten kurtardı. Çünkü yolda gemileri gasp eden bir kral vardı ve onların gemisini de gasp edecekti. Böylelikle bu gemi

o zalim olan kralın zulmünden kurtuldu (İbn Acîbe, 1999: III, 295; İbn Acîbe, 2013: V, 429).

İbnü'l Arabî 'ye göre, geminin delinmesinde zâhiren bir helak ve yok etme söz konusudur ancak bâtını olarak ise bu geminin zalimlerden kurtulması söz konusudur. Hızır bu gemiyi, Hz. Mûsâ'nın bir tabut ile denize bırakılması karşılığında yaptı. Çünkü Hz. Mûsâ bir tabut ile denizin ortasına bırakıldı ve zâhiren helak suretini aldı ancak bu helak sureti onun kurtuluşu oldu. Bunun gibi de Hızır gemiyi deldi. O gemi denizin ortasında helak suretini aldı ancak zalimlerin gaspından kurtularak bâtını surette kurtuluşa erdi. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'nın annesine tabut içinde çocuğunu nehre bırakmasını ilham ettiği gibi Hızır'a da gemiyi delmeyi ilham etti. Böylelikle Hz. Mûsâ'nın tabut içinde bırakılan nehirden kurtuluşu, Hızır'ın gemiyi delmesi hâdisesi ile çözülmüş oldu (Konuk, 2005: IV, 163-164). İbnü'l Arabî bunu şöyle izah eder:

“Ve ona kezâlik hark-ı sefineyi gösterdi ki, onun zâhiri helâk ve bâtını yed-i gâsıbdan necattır. Bunu deryâda onun üzerine mutbak olan tâbût mukâbelesinde onun için yaptı ki, onun zâhiri helâk ve bâtını necattır. / Ve onun anası bunu, ancak kendisi ona nâzır olduğu halde, onu bağlayarak zebh eder diye, gâsıb olan Fir'avn'ın yedinden havfen, şuuru olmadığı haysiyetle, Allah Teâlâ'nın ona ilhâm eylediği vahy ile yaptı. İmdi kendi nefsinde onu irzâ' eder buldu. Böyle olunca, vaktaki onun üzerine havf etti, onu denize ilkâ eyledi. Zîrâ meselde 'göz görmezse gönül muzdarib olmaz' vâkı'dir. Şu hâlde onun üzerine müşâhede-i aynı havf ile havf etmedi; ve rü'yet-i basar hüznü ile mahzun olmadı. Ve Rabb'ına hüsn-i zannı sebebiyle muhakkak Allah Teâlâ'nın onu kendisine reddedeceği onun zannı üzerine gâlib oldu. Binâenaleyh kendi nefsinde bu zan ile yaşadı. Ve recâ, havf ve ye'se mukabildir. Ve ilhâm olundukça bunun için dedi ki: 'Belki bu, Fir'avn ve kıptî onun yedi üzere helâk olan resûldür'. Binâenaleyh kendi tarafına nazar ile yaşadı; ve bu tevehhüm ve zan ile mesrur oldu. Halbuki o nefs-i emrde bir ilimdir.” (İbnü'l Arabî, 2016: 203; Konuk, 2005: IV, 163).

Bursevî'ye göre, insanın vücudu Hızır'ın deldiği gemiyi temsil eder. Gemiyi ele geçirmeye çalışan kral ise nefsi temsil eder (Bardakçı, 1998: 101). Kralın gemiyi elde etmek için uğraştığı gibi, nefis de insanın bedenini ele geçirmeye çalışır. Bunun için de Hızır'ın gemiyi delip kusurlu hale getirdiği gibi, insanın da sürekli olarak nefsinin kusurlu görmesi sayesinde nefis canavarından kurtulabileceği düşünülebilir.

İbn Acîbe, geminin delinmesini müridin nefsinin kötü alışkanlıklardan kurtarması şeklinde yorumlar. İnsan vücudunu da gemiye benzetir. Mürid, vücut gemisini kusurlu bir hale getirip orada bulunan bütün kötü alışkanlıkları attığı zaman, kalbine ilahî sırlar akmaya başlar. Kalbine ilahî sırlar akan mürid, kendisini kusurlu bir hale getirmelidir. Böylelikle insanların ona yönelmemesini sağlar. Bunun sonucunda da iç alemi ile baş başa kalır ve sadece Cenâb-ı Hakk'a yönelir (İbn Acîbe, 1999: III, 294; İbn Acîbe, 2013: V, 426-427).

Mevlânâ'ya göre, Hızır'ın deldiği gemide bulunanlar Cenâb-ı Hakk'a doğru yolculuk yapanları temsil eder. O gemi Hızır tarafından delinerek kırıldı ve korsanların elinden kurtuldu. Sonunda da necata ulaştı. Bunun gibi de Cenâb-ı Hakk'a doğru yolculuk yapanlar o gemi gibi kırılmalıdırlar. Bu kişiler kibirlerini de yok edip o şekilde Cenâb-ı Hakk'a doğru yol almalıdırlar. Çünkü kibirlerini yok ettiklerinde o gemiyi kıracak ve gerçek manada Cenâb-ı Hakk'a ulaşacaklardır (Kalkan, 2018: 58). Mevlânâ bunu şöyle anlatır:

“Yol kesen, asla bir yoksulu dövüp vurmaz ... Kurt ölü kurtu kat'iyen ısırılmaz!

Hızır, gemiyi kötü kişilerin ellerinden kurtarabilmek için deldi, kırdı.

Mademki kırık gemi kurtuluyor, sen de kırıl! Emniyet, yoksulluktadır, yürü, yoksul ol!

Madeni olan ve madende birkaç parası bulunan dağ, külünk, kazma yaralarıyla paramparça oldu.

Kılıç, boynu olanın boynunu keser ... gölge, yerlere döşenmiştir; o hiç yaralanmaz!” (Mevlânâ, 1995: IV, 221-222).

Müellife göre, sapaşğlam olan gemi nasıl korsanların iştahını kabarttıysa, sağılam olup çeşitli hünere sahip olan kullar da şeytanın iştahını kabartır. O korsanlar o sağılam gemiyi ele geçirmek için nasıl saldırı planı yaptıysa, şeytan da sağılam olan kulları ele geçirmek için saldırı planları yapar. Hızır'ın o gemiyi delmesi sayesinde gemi korsanların elinden kurtuldu. Bunun gibi de şeytanın saldırılarına maruz kalan kullar da kendilerini kusurlu göstererek kurtulabilirler (Kalkan, 2018: 58). Mevlânâ bunu şöyle anlatır:

“Kanağ başkasının, baş bana lazım. Baş, duyuğu, görgü yurdudur ve bedenini direğidir.

Başkasının avı için can feda etmeyi mutlak küfür, hayırdan ümitsizlik bil.

Kendine gel, dudu kuşlarının önündeki şekere benzeme. Zehire benze de ziyandan kurtul.

Yahut da neşelen hitabını duymak için kendini köpeklerin önündeki ölüye benzet.

Hızır da bu gemiyi, zaptedecek kimseden kurtarmak için deldi.

'Yokluk, benim iftiharımdır' sözü, onun için yüce bir söz oldu, tamahkarlardan gani Tanrıya kaçınama yol açtı.

Mamurelerde oturanların hırsından kurtulmak için defineleri, yıkık yerlere gömerler.

Kanadını yolmayı bilmiyorsan yürü, halvete gir de bütün kanadlarını şuna, buna harcetme.

Çünkü sen hem lokmasın, hem lokmayı yiyen. Ey can, aklını başına al, hem yiyorsun hem yeniyorsun!" (Mevlânâ, 1995: V, 61).

Netice olarak, İbnü'l Arabî geminin delinmesi hâdisesini Hz. Mûsâ'nın geçmişi ile ilişkilendirir. Hz. Mûsâ geçmişte bir tabut içinde nehre bırakıldı. Zâhiren helak suretini alan Hz. Mûsâ sonunda büyük bir kurtuluşa erdi. Bunun gibi de Hızır'ın deldiği gemi zâhiren helak suretini aldı ancak düşmanların eline düşmekten kurtulan gemi sonunda büyük bir kurtuluşa erdi. Bursevî de gemiyi insan vücuduna benzetir. Gemiyi ele geçirmeye çalışan kralı da nefse benzetir. O kralın gemiyi ele geçirmeye çalıştığı gibi nefis de insanı daima ele geçirmeye çalışır. Mevlânâ ise geminin delindikten sonra kurtuluşa ermesini kişinin nefisini gemi gibi kusurlu görüp onu kırmak suretiyle kurtuluşa erebileceğini ifade eder.

3.11.3.2. Çocuğun Öldürülmesi

Hz. Mûsâ ve Hızır beraber bir süre yürüdükten sonra bir erkek çocuk ile karşılaşırlar. Bu çocuk bazı çocuklarla birlikte oyun oynamaktadır. Çocuğun adı da 'Caysur'dur. Hızır bu çocuğu yakalayıp boynunu büker. Daha sonra da boğazını keserek öldürür. Bu durumu gören Hz. Mûsâ, Hızır'a karşı çıkar ve çocuğu öldürerek çok yanlış bir iş yaptığını ifade eder. Daha sonra Hz. Mûsâ, adam öldürmenin çok büyük bir günah olduğunu ve çok büyük bir günah işlediğini ifade eder. Bunun üzerine Hızır, Hz. Mûsâ'ya beraber sabredemeyeceğini söylediğini hatırlatır. Hz. Mûsâ da bir daha soru sorması

halinde onunla arkadaşlık yapmamasını ifade eder⁶² (Ayyıldız, 2015: 176; Bardakçı 2019: 88; İbn Acîbe, 1999: III, 293; İbn Acîbe, 2013: V, 423-424).

Kur'ân-ı Kerîm bu hâdiseyi şöyle izah eder:

“Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocukla karşılaştıklarında, adam (hemen) onu öldürdü. Mûsâ, ‘Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? Andolsun çok kötü bir iş yaptın!’ dedi. Adam, ‘Sana, benimle beraberliğe asla sabredemezsin demedim mi?’ dedi. Mûsâ, ‘Eğer bundan sonra sana bir şey hakkında soru sorarsam, artık benimle arkadaşlık etme. Doğrusu, tarafımdan (denilecek son) özre ulaştın (bu son özür dileyişim)’ dedi.” (el-Kehf, 18/74-76).

İbn Acîbe’ye göre, çocuğun öldürülmesinde onu küfürden kurtarma sırrı bulunur. O çocuğun anne ve babası iman eden iyi insanlardı ancak o çocuk ileride kafir olacaktı. Küfre düşecek olan bu çocuk, hem Cenâb-ı Hak’a isyan edecekti hem de anne ve babasına çok kötü davranacaktı. Bununla birlikte, bu çocuk anne ve babasını etkileyip imanlarından da vazgeçirebilirdi. Çünkü anne ve babasının ona karşı çok büyük bir sevgisi bulunuyordu. Bundan dolayı da Hızır, o çocuğu öldürdü. Cenâb-ı Hak ise o aileye başka bir çocuk bahşetti. Bu bahşedilen çocuk ise hayırlı bir evlat oldu ve bir peygamber ile evlendi (İbn Acîbe, 1999: III, 296; İbn Acîbe, 2013: V, 429-430).

İbnü’l Arabî ’ye göre, çocuğun öldürülmesi ile Hz. Mûsâ’nın kıptîyi öldürmesinden dolayı pişmanlığı ve üzüntüsü giderildi. Hz. Mûsâ, Hızır’ın bir çocuğu öldürdüğünü görünce ona itiraz etti. Halbuki geçmişte kendisi de birisini öldürmüştü ancak Hz. Mûsâ bunu hatırlamadı. Bunu hatırlamamasının sebebi iki ölümü birbiri ile kıyas etmemesi içindi. Çünkü kıptîyi öldürmesini nefsi için yaptığını düşünüyordu. Hızır’ın da nefsi ile hareket etmeyeceğini düşündüğü için de ona itiraz etti. Hızır, yaptığı bu eylemi ilham sonucunda yaptığını söylediğinde, Hz. Mûsâ durumun farkına vardı. Böylelikle Hz. Mûsâ’nın kıptîyi öldürmesinden dolayı yaşadığı üzüntüsü, Hızır’ın çocuğu öldürme hâdisesi ile çözülmüş oldu. Çünkü Hz. Mûsâ’nın fiili ile kıptî ölmedi. Kıptî’nin ölümü ilahî emir ile gerçekleşti (Konuk, 2005: IV, 162-163). İbnü’l Arabî bunu şöyle izah eder:

“Ve onu Allah Teâlâ’nın mübtelâ kıldığı şey üzerine, kendi nefesine onun sabrı mütehakkık olmak için, fitneler ile meftun eyledi.; ya’nî mevâtın-ı kesîrede imtihan etti. İmdi Allah Teâlâ’nın ona ilhâmı ve onun sırrında ona tevfiği sebebiyle, onun kıptîyi katlidir. Gerçi bunu bilmez idi. Velâkin bununla Rabb’inin emri gelinceye

⁶² Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 280-281).

kadar, tevakkuf etmemekle berâber, onun katli sebebiyle nefsinde mübâlât bulmadı. Zîrâ nebî, inbâ', ya'nî bununla ihbâr oluncaya kadar, şuuru olmadığı haysiyetle, bâtın ile ma'sûmdur. Ve işte bunun için Hızır ona katl-i gulâmı gösterdi. Onun katlini onun üzerine inkâr etti; ve kendisi kıptfiyi öldürdüğünü tezekkür etmedi. Böyle olunca Hızır ona: 'Ben bunu kendi emrim ile yapmadım' dedi. Bu kavl de onun mertebesine tebîh eder ki, o da onu emr-i ilâhî ile katl etti. Zîrâ her ne kadar buna şuuru yok ise de nebî nefsü'l-emrde ma'sumü'l-harekedir." (İbnü'l Arabî, 2016: 202; Konuk, 2005: IV, 161).

İbnü'l Arabî 'nin düşüncelerinden hareketle, Hz. Mûsâ'nın geçmişte yaşadığı ve bilinçaltında sürekli var olan bir olay ile yüzleştiği düşünülebilir. Hızır'ın çocuğu öldürmesi ile geçmişi ile yüzleşen ve korkularını yenen Hz. Mûsâ yıllar sonra felaha kavuştu. Çünkü uzun yıllar boyunca kıptfiyi kendi iradesi ile öldürdüğünü düşündü (Arslan, 2018: 169). Bunun gibi de âriflerin kendi iradeleri ile yaptığını düşündüğü bazı kötü görünen hâdiseler olabilir. Âriflerin de Hz. Mûsâ'nın ulaştığı sonucu göz önünde bulundurarak hayatlarında olan hiçbir şey için üzülmemeleri ve sadece Cenâb-ı Hakk'a teslim olmaları gerektiği söylenebilir.

Mevlânâ'ya göre, Hızır'ın çocuğu öldürme hâdisesini herkes kavrayamaz. Çünkü orada ilahî bir sır olduğunu ifade eder. Bunun için bazı şeylere sadece teslim olmanın daha doğru olacağı düşüncesindedir. Mevlânâ bunu şöyle anlatır:

"O adamın, hekimin eliyle öldürülmesi, ne ümit içindi, ne korkudan dolayı.

Tanrı'nın emri ve ilhamı gelmedikçe hekim, onu padişahın hatırı için öldürmedi.

Hızır'ın, o çocuğun boğazını kesmesindeki sırrı halkın avam kısmı anlıyamaz.

Tanrı tarafından vahiy ve cevaba nail olan kişi her ne buyurursa o buyruk, doğrunun ta kendisidir.

Can bağışlıyan kişi öldürse de caizdir. O, nâibdir, eli Tanrı elidir.

İsmail gibi onun önüne baş koy. Kılıcının, önünde sevinerek, gülerek can ver.

Ki Ahmed'in pâk canı, Ahad'la nasıl ebediyse senin canın da ebede kadar sevinçli ve gülümser bir halde kalsın.

Aşıklar, ferah kadehini, güzellerin elleriyle öldürüldükleri vakit içerler.

Padişah o kanı şehvet uğrunda dökmedi. Su-i zanda bulunma, münakaşayı bırak!

Sen onun hakkında kötü ve pis iş işledi deyip fena bir zanda bulundun. Su süzülüp durulunca, berrak bir hale gelince bu berraklıkta bulanıklık ve tortu kalır mı, süzülüş suda tortu bırakır mı?

Bu riyazatlar, bu ceфа çekmeler, ocağın posayı gümüşten çıkarması içindir,

İyinin, kötünün imtihanı, altının kaynayıp tortusunun üste çıkması içindir.

Eğer işi Tanrı ilhamı olmasaydı o, yırtıcı bir köpek olurdu, padişah olmazdı.

Şehvetten de tertemizdi, hırstan da, nefis isteğinden de. Güzel bir iş yaptı, fakat zahiren kötü görünüyordu.” (Mevlânâ, 1995: 18-19).

İbn Acîbe, çocuğun öldürülmesini müridin nefsine ait olan her şeyi öldürmesi şeklinde yorumlar. Mürid, öyle bir hale gelmelidir ki artık nefsine ait hiçbir şey kendisinde kalmamalıdır. Mürid, nefsine ağır gelen bütün şeyleri nefsine yaptırmalıdır. Bu halini devam ettiren mürid, bir süre sonra nefsine ağır gelen şeylerin ona ağır gelmediğini fark edecektir (İbn Acîbe, 1999: III, 294; İbn Acîbe, 2013: V, 427).

Niyazî Mısrî'ye göre, çocuk sevgisi insanda bulunan makam sevgisini temsil eder. Hızır'ın öldürdüğü çocuk da insandaki makam sevgisini öldürmeyi anlatır (Cebecioğlu, 2016: 73). Bundan hareketle, insanın Cenâb-ı Hakk'a yakın olabilmesi için kalbinde bulunan makam sevgisini öldürmesi gerektiği söylenebilir. Hızır nasıl o çocuğu öldürüp o sevgiyi yok ettiyse, insan da kalbinde bulunan makam sevgisini öldürmelidir.

Baklî'ye göre, Hızır'ın öldürdüğü çocuk Cenâb-ı Hakk'ın bir nurunu kendisinde taşıyordu. Cenâb-ı Hakk'ın sâlih kullarının bu nura takılıp küfre düşmeleri söz konusu olabilirdi. Bundan dolayı da Hızır o çocuğu öldürdü. Böylelikle Cenâb-ı Hak ile kulları arasında vesile olabilecek şeyleri kaldırmıştır (Baklî, 2008: II, 440). Bundan hareketle ârif kulların, Cenâb-ı Hak ile aralarına girebilecek her şeyi hem kalplerinden hem de hayatlarından çıkarıp atmaları gerektiği düşünülebilir. Çünkü o şeye karşı oluşabilecek ilgi ve sevgi Cenâb-ı Hak'tan uzaklaşmaya sebep olabilir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre, Cenâb-ı Hak bütün şerli görünen şeyleri hayra çevirir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın yaptığı veya kullarına yaptırdığı tüm işlerin ardında da bir hayır vardır. Bu bağlamda Hızır'ın çocuğu öldürmesinde de ileride kafir olup cehenneme gitmesinin önlenmesi söz konusudur. İbrahim Hakkı bu meseleyi şu mısralar ile izah eder:

“Hak şerleri hayr eyler, Zannetme ki gayr eyler, Arîf anı seyr eyler,

Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...

*Sen Hakk'a tevekkül kıl, Tefvîz et ve rahat bul, Sabr eyle ve râzı ol,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Kalbin ana bend eyle, Tedbîrini terk eyle, Takdîrini derk eyle,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Hallâku Rahîm oldur, Rezzâku Kerîm oldur, Fe'âl'ü Hâkim oldur,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Bil kâdıy-ı hâcâtı, Kıl ana Münâcâtı,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Bir iş üstüne düşme, Olduysa inâd etme, Haktandır o, red etme,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Haktandır bütün işler, Boştur gam-u teşvişler, Ol, hikmetini işler,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Hep işleri fâyıktır, Birbirine lâyıktır, Neylerse, muvafıktır,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Dilden gamı dûr eyle, Rabbinle huzur eyle, Tefvîz-i umur eyle,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Sen adli zulüm sanma, Teslim ol nâra yanma, Sabr et, sakın usanma,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Deme şu niçin şöyle, Bir nicedir ol öyle, Bak sonuna, sabr eyle,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...
Hiç kimseye hor bakma, İncitme, gönül yıkma, Sen nefsine yan çıkma,
Allah görelim neyler, Neylerse, güzel eyler...” (İbrahim Hakkı, 1977: 192-194).*

Netice olarak, İbnü'l Arabî çocuğun öldürülmesini Hz. Mûsâ'nın kıptiyi öldürmesi ile ilişkilendirir. Hz. Mûsâ kıptiyi öldürmesinden dolayı yıllarca üzüldü. Hızır'ın çocuğu öldürdüğünü görünce de ona itiraz etti. Hızır çocuğu kendi isteği ile öldürmediğini söyleyince de kıptiyi kendi isteği ile öldürmediğini fark etti ve bu şekilde üzüntüsü giderilmiş oldu. Mevlânâ da çocuğun öldürülmesinde gizli bir sır olduğunu ve sadece teslim olmak gerektiğini ifade eder. Niyazî Mısrî ise öldürülen çocuğun makam sevgisini

temsil ettiğini söyler. Öldürülen çocuktan hareketle kişinin kendisinde bulunan makam sevgisini yok etmesi gerektiğini ifade eder.

3.11.3.3. Duvarın Tamir Edilmesi

Hızır ve Mûsâ birlikte bir süre yürüdükten sonra bir şehre gelirler. Bu şehrin 'Antakya' olduğu rivayet edilmektedir. Bir görüşe göre de bu şehir 'Eyle'dir. Bununla birlikte bu şehrin 'Übülle' olduğu da söylenmektedir. Bu şehir konumu itibarıyla çok uzak bir yerdir. Hızır ve Mûsâ bu şehre geldiklerinde acıkları. Şehir halkından yiyecek isterler ancak kimse onların bu isteğini karşılamaz. Çünkü bu şehrin insanları aşırı derecede cimridir. Daha sonra Hızır ve Mûsâ, o şehir halkından kendilerini misafir olarak ağırlamalarını talep ederler. O şehir halkı bu talebe de olumsuz cevap verir. Hızır ve Mûsâ şehir içinde yürürken bir duvar görürler. Bu duvar yıkılmak üzeredir. Bu duvarın uzunluğu da yaklaşık olarak yüz zirâ civarındadır. Hızır bu duvarı eliyle mesh eder ve duvar düzelir. Hızır, Mûsâ'ya yaptığı bu iş karşılığında ücret alması gerektiğini söyler. Daha sonra bu ücret ile karınlarını doyurabileceklerini ifade eder. Hızır'ın görüşünü belirtmesi sonucunda Hızır ile yolculuğu burada son bulur⁶³ (İbn Acîbe, 1999: III, 293-294; İbn Acîbe, 2013: V, 425-426; Ayyıldız, 2015: 176-177; Bardakçı 2019: 89).

Kur'ân-ı Kerîm bu hâdiseyi şöyle izah eder: *"Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları konuk etmek istemedi. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Mûsâ, 'İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın' dedi. Adam, 'İşte birbirimizden ayrılmamız demektir' dedi."* (el-Kehf, 18/77-78).

Kaynaklara göre, Hızır'ın düzelttiği duvar iki yetim çocuğa aitti (İbn Acîbe, 1999: III, 297; İbn Acîbe, 2013: V, 430). Onların isimleri de Asrem ve Sarîm'di (Sa'lebî, 2004: V, 143). O iki çocuğa ait bir hazine bu duvarın altında bulunuyordu (İbn Acîbe, 1999: III, 297; İbn Acîbe, 2013: V, 430). O hazine, altın levhalar şeklindeydi. Hazinesinin üzerinde de rızkın Cenâb-ı Hak tarafından verildiği yazıyordu (Süyûtî, 2011: V, 421). Bunun için Hızır o duvarı tamir etti ve yıkılmasını önledi. Daha sonra o iki çocuk büyüdüklerinde hazinelerini çıkardılar. Eğer Hızır o duvarı tamir etmeseydi, o duvar yıkılacak ve o hazine ortaya çıkacaktı. O iki çocuk da küçük oldukları için mallarına sahip çıkamayacaklardı (İbn Acîbe, 1999: III, 298; İbn Acîbe, 2013: V, 432).

⁶³ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 281-282; Yusuf Kenan Atılgan, Ledünni İlmin Hz. Musa-Hızır Kıssası Bağlamında Kelami Açıdan Değerlendirilmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 76).

İbn Acîbe, duvarın doğrultulmasını kulun istikamet üzere yaşaması gerektiği şeklinde yorumlar. Kul, istikamet üzere olurken de edebine dikkat etmelidir. Bununla birlikte bu meselede kötülük yapana karşı iyilik ile mukabele etme sonucu da çıkar. Çünkü o şehrin halkı Hz. Mûsâ ile Hızır'ı misafir olarak kabul etmeyip onları aç bırakmışlardı. Onlar ise yıkılmış olan bir duvarı tamir edip kötülüğe karşı iyilik ile karşılık vermişlerdi (İbn Acîbe, 1999: III, 294; İbn Acîbe, 2013: V, 427). Bunun gibi de bütün ârif kulların kötülüğe karşı iyilik ile karşılık vermeleri gerektiği düşünülebilir.

Hızır'ın ücret almadan duvarı tamir etmesi ile Hz. Mûsâ'nın ücret almadan genç kızların hayvanlarını sulaması ilişkilendirilebilir. Hızır ücretsiz bir şekilde duvarı tamir ettiğinde, Hz. Mûsâ ona itiraz etti. Daha sonra Hz. Mûsâ ücret almadan genç kızların hayvanlarını suladığını hatırladı. Böylelikle bu hâdise ona ücretsiz bir şekilde yaptığı işi hatırlattı (Arslan, 2013: 35).

Bursevî'ye göre, Hızır'ın hazineyi korumak için duvar örmesi, ilahî sırlar ile dolu bir kalbin gizlenmesini temsil eder. O yetim çocuklar büyüüp ehil hale geldikten sonra hazinelerini çıkardılar. Bunun gibi de kalbi ilahî sırlar ile dolu olan kişi Cenâb-ı Hakk'ı tanımaya ehil hale geldikten sonra, kalbinde bulunan ilahî sırlar açığa çıkar (Bardakçı, 1998: 101).

Mevlânâ, insanı altın madenine benzetir. Bu altın madenini elde etmek isteyen bir sürü hırsız olduğunu ifade eder. Yetim çocukların altınlarının Hızır tarafından muhafaza edilmesi gibi insanın da altını temsil eden vücudunu tüm tehlikelerden koruması gerektiği düşünülebilir (Arslan, 2018: 170).

Sülemî'ye göre, Hz. Mûsâ ile Hızır arasında bir geyik ortaya çıktı. O geyiğin bir tarafı kızarmıştı. Diğer tarafı ise çiğdi. Çiğ olan taraf Hz. Mûsâ'nın tarafıydı. Bunun sebebi ise Hz. Musâ'nın duvarın tamir edilmesi karşılığında Hızır'ın ücret alması gerektiğini ifade etmesidir. Çünkü bir iş karşılığında ücret istemek onu batıl kılar (Sülemî, 2004: I, 416). Bundan hareketle, ârif kulların yaptıkları işler için karşılık istememeleri gerektiği ve sadece Cenâb-ı Hakk'ın rızasını talep etmeleri gerektiği ifade edilebilir.

Netice olarak, Hızır'ın duvarı tamir etmesinde yapılan bir kötülüğe karşı iyilik ile mukabele etme sırrının olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Hızır'ın ücretsiz bir şekilde duvarı tamir etmesi, Hz. Mûsâ'nın gençliğinde ücretsiz olarak hayvan sulaması ile ilişkilendirilebilir. Bu meseleden hareketle de âriflerin bir iş yaptıklarında karşılık beklememeleri gerektiği düşünülebilir. Öte yandan Hızır'ın hazineyi gizlemesinde ilahî

sırlar ile dolu bir kalbin gizlenmesinin söz konusu olduğu düşünülebilir. Gizlenen hazine, çocuklar büyüyünce ortaya çıktı ve onlar hazinelerine kavuştular. Bunun gibi de kalbi ilahî sırlar ile dolu olanlar o çocuklar gibi olgunlaştıklarında onlardan ilahî sırların meydana çıkabileceği ifade edilebilir.

3.12. Hz. Mûsâ ile Hızır Kıssasında Tasavvufi Kavramlar

Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında velayet-nübüvvet, şeyh-mürîd, zâhir-bâtın, ilm-i ledün, hikmet ve âb-ı hayât gibi birçok mesele bulunmaktadır. Bu meseleler mutasavvıfların bakış açıları çerçevesinde izah edilmeye çalışılacaktır.

3.12.1. Velâyet-Nübüvvet

Mûsâ-Hızır kıssası incelendiğinde, mutasavvıflar açısından velâyet ve nübüvvet meselesini içerisinde barındırmaktadır. Burada Hz. Mûsâ nübüvveti, Hızır ise velâyeti temsil eder. Bu bağlamda velâyet ve nübüvvet meselesi izah edilmeye çalışılacaktır.

Serrâc'a göre, velilik⁶⁴ makamı nübüvvet makamından daha üstün değildir. Bu konuda bazı mutasavvıfların velâyeti üstün görerek sapıtığını ifade eder. Bu şekilde düşünen mutasavvıflar da Hz. Mûsâ'nın Hızır'a tabi olmasından dolayı bu kanaate vardılar. Bu mutasavvıflar, Cenâb-ı Hak'ın dilediği kuluna dilediği ilmi verebileceği düşüncesinden uzaklaştılar. Çünkü Hızır'a Cenâb-ı Hak tarafından ilim verildi ancak bu durum onun Hz. Mûsâ'dan üstün olduğu anlamına gelmiyordu. Cenâb-ı Hak, Hz. Meryem'e de ağacı silkelemesini buyurdu. Daha sonra o ağaçtan hurmalar döküldü. Cenâb-ı Hak'ın ona bu şekilde buyurması ve ona özel bir ikramda bulunması onu nebilerden üstün bir konuma getirmez. Âsaf da Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar Hz. Süleyman'ın yanına getirdi. Bundan hareketle Âsaf'ın daha üstün olduğunu söylemek de doğru değildir (Serrâc, 1960: 535-536; Serrâc, 2016: 505-506).

Müellife göre, veliler Cenâb-ı Hak ile doğrudan muhatap olup alacaklarını alsalar bile onlar nebilerden daha düşük bir mertebededirler. Nebilere vahiy bir melek tarafından ulaştırılıyor. Velilikte ise böyle bir şey söz konusu değildir. Veliler aracısız olarak Cenâb-ı Hak'tan alacaklarını alıyorlar ancak velinin Cenâb-ı Hak'tan aracısız bilgi alması

⁶⁴ Tasavvuf literatüründe velayet Cenâb-ı Hak'ın kulunu kulun da Cenâb-ı Hak'ı dost edinmesi, Cenâb-ı Hak ile kulu arasındaki sevgi ve dostluk bağı, nefsinde fani olan kulun Cenâb-ı Hak ile beraber olması gibi anlamlara gelmektedir (Bk. Süleyman Uludağ, 2012, a.g.e., s. 378; TDV İslam Ansiklopedisi, 2013: C. 43, s. 25-28; Salih Çift, "Tasavvufta Velâyet Kavramı: Hakîm Tirmizî Örneği", Bursa' da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü, İstanbul, (Kasım 2003), 2003, s. 130-131; Süleyman Uludağ, Dört Kapı Kırk Eşik, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 45-62; Hasan Kamil Yılmaz, Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, s. 229).

peygamberin sürekli olarak yaptığı bir şeydir. Veli ise buna bazen mazhar olabiliyor. Melek aracılığıyla vahyin gelmesi meselesi ise nübüvvetle ilgilidir. Veliler peygamber olmadıkları için de onlar için böyle bir şey söz konusu değildir. (Serrâc, 1960: 537; Serrâc, 2016: 507).

Serrâc'ın görüşlerinden hareketle, Hızır'ın ilmi sayesinde Hz. Mûsâ'dan üstün olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Mûsâ bir peygamberdir ve nübüvvet makamı velâyet makamından daha üstündür. Bunun gibi de diğer bütün velilerin makamlarının bütün peygamberlerden daha düşük olduğu ifade edilebilir.

Sülemî'ye göre, Hızır'ın Hz. Mûsâ ile yolunu ayırmasında velî bir kimsenin nebî olan birisinin özelliklerini bilemeyeceği sırrı vardır. Hızır, Hz. Mûsâ ile yolunu ayracağı zaman, onun özelliklerini bilemeyeceğini de ifade etmiştir (Sülemî, 2004: I, 415). Bundan hareketle, bütün velî kulların nebîler ile ilgili bütün sırları bilemeyeceği ifade edilebilir.

İbnü'l Arabî 'ye göre, Hz. Mûsâ nübüvveti, Hızır ise velâyeti temsil eder (Temel 2020: 89). Bununla birlikte Hz. Mûsâ'nın velâyete sahip olduğunu da ifade eder. Çünkü nebîler, velîlerin sahip olduğu ilme sahiptirler ancak bunun bilincinde değildirler (Affî, 2000: 450). Yani nübüvvet makamını temsil eden Hz. Mûsâ, Hızır'ın sahip olduğu ilmi biliyordu ancak farkında olmadığı için onun yaptığı tüm işlere itiraz etti (Temel, 2020: 98). İbnü'l Arabî'nin düşüncelerinden hareketle, nebîlerin en büyük velîlerden olduğu düşünülebilir. Çünkü onlar velîlerin sahip olduğu bilgilere sahiptirler. Bununla birlikte velîlerin nebî olduğunu iddia etmek de doğru değildir. Çünkü nebîlik Cenâb-ı Hak tarafından verilen özel bir vazifedir.

Hz. Mûsâ'dan mucize, Hızır'dan ise keramet meydana gelebilirdi. Çünkü Hz. Mûsâ peygamber, Hızır ise veliydi. Hızır'dan meydana gelen kerametlerden hareketle, Cenâb-ı Hak'ın diğer tüm veli kullarından da kerametlerin zuhur edebileceği düşünülebilir. Nitekim Kuşeyrî'nin aktardığı bir hâdiseye buna delil teşkil eder. Bu hâdisede bir veli kulun görüşüne, Hızır'ın yanlarına gelerek destek verdiği ve doğruluğunu ifade ettiği kerameti söz konusudur. Kuşeyrî bunu şöyle anlatır:

“Muzaffer Cassas anlatıyor: ‘Ben ve Nasr harrat bir gece bir yerde ilmî bir meseleyi müzakere ediyorduk. Nasr: Allah Teâlâ’yı zikreden bir kimsenin zikri ile sağladığı fayda Allah Teâlâ’nın kendisini zikrettiğini, kendisinin Allah Teâlâ’yı zikretmesinin Allah’ın kendisini zikretmesi sayesinde olduğunu bilmesidir, dedi. Nasr’ın bu görüşüne muhalefet ettim. Hızır (a.s.) şimdi burada olsa fikrimin

doğruluğuna şahitlik ederdi, dedi. Derken yer ile gök arasından bir dedenin gelmekte olduğunu gördük. Yanımıza gelince bize selam verdi ve: Nasr doğru söyledi, Allah Teâlâ'yı zikreden Allah Teâlâ kendisini zikretmesini ona lütfettiği, daha evvel Allah kulunu zikrettiği için Rabbini zikretmektedir, dedi. O zaman bu ihtiyarın Hızır (a.s.) olduğunu anladık.” (Kuşeyrî, 1989: 594-595; Kuşeyrî, 2019: 459).

Netice olarak, Serrâc'ın düşüncelerinden hareketle nübüvvetin velâyetten daha üstün olduğu ifade edilebilir. Bu konuda bazı mutasavvıfların yanlış yaptığı da ifade edilir. Onlar Hz. Mûsâ'nın Hızır'a itiraz etmesini ve onun sahip olduğu ilme sahip olmamasını delil göstererek velâyet makamını temsil eden Hızır'ın Hz. Mûsâ'dan daha üstün olabileceğini iddia etmişlerdir. Bu kişiler, Cenâb-ı Hakk'ın bir kimseye peygamber olmamasına rağmen bir ilim verebileceğini unutmuşlardır. Sülemî de velâyet makamını temsil eden Hızır'ın Hz. Mûsâ ile ilgili her şeyi bilemediğini ifade ederek konuya farklı bir açıdan bakmıştır. Bundan hareketle velilerin nübüvvete dair her şeyi bilemeyecekleri fikrine ulaşılabilir. İbnü'l Arabî ise birçok mutasavvıftan farklı bir yorum yaparak velâyetin nübüvvetten üstün olabileceğini söyler. İbnü'l Arabî'nin bu düşüncesi ilk başta yanlış gibi görünse de irdelendiğinde çok isabetli bir yorum olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre, bütün peygamberler aynı zamanda velidirler. Yani Hz. Mûsâ peygamber olduğu gibi aynı zamanda da velidir. Bunun için peygamberler velâyet makamının en üst mertebesinde bulunurlar. Dolayısıyla velilerin nebilerden üstün olmadığını ancak velâyet makamının nübüvvet makamından üstün olabileceği düşünülebilir.⁶⁵ Son olarak Kuşeyrî de velilerden kerametın meydana geldiğini söyler. Buna örnek olarak da Hızır'ın bir sûfîyi onaylamasını gösterir. Bundan hareketle de velilerin keramet gösterebileceği ifade edilebilir.

3.12.2. Şeyh-Mürîd

Mûsâ-Hızır kıssası incelendiğinde, mutasavvıflar açısından şeyh⁶⁶ ile mürid⁶⁷ meselesini içerisinde barındırmaktadır. Burada Hz. Mûsâ müridliği, Hızır ise şeyhliği temsil eder. Bu bağlamda şeyh-mürîd ilişkisi izah edilmeye çalışılacaktır.

⁶⁵ Daha fazla bilgi için bk. (Kadir Özköse, “Tasavvufta Velayet-Nübüvvet ilişkisi”, Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, Gaziantep, (17-19 Ekim 2014), 2014, s. 138-140.

⁶⁶ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2010: C. 39, s. 50-52; Hasan Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 210-211).

⁶⁷ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 2006: C. 32, s. 47-49; Hasan Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 210-212; Kelâbâzî, 1994, a.g.e., s. 107; Kelâbâzî, 2021, a.g.e., s.221).

Kaynaklara göre, Hz. Mûsâ Hızır'a tabi olmak için ondan izin istedi. Bu hâdisede, edebe çok büyük bir riayet söz konusudur. Yani Hz. Mûsâ edebin bütün şartlarını yerine getirerek arkadaşlık izni istedi. Hızır bu teklifi kabul etti ancak Hz. Mûsâ'ya soru sormamasını şart koştu. Hz. Mûsâ ona muhalefet edince de önce sabretti daha sonra da Hz. Mûsâ ile yolunu ayırdı⁶⁸ (Kuşeyrî, 1989: 538; Kuşeyrî, 2019: 418). Bu hâdiseden hareketle, müridlerin şeyhlerine karşı edeb ile hareket etmeleri gerektiği düşünülebilir.⁶⁹ Müridler, şeyhleri ile beraberlik için ilk önce müsaade istemelidir. Çünkü Hz. Mûsâ o şekilde davrandı. Daha sonra şeyhlerine her konu hakkında soru sormamalıdır. Bazen kendilerine ters gelen bir durum olabilir ancak Hz. Mûsâ gibi işin iç yüzünü bilemeyebilirler.

Gazzâlî'ye göre, şeyh ile mürid arasındaki ilişki yağmur ve toprak arasındaki ilişki gibi olmalıdır. Toprağın yağmuru içine aldığı gibi şeyh ile mürid bütünleşmelidir. Nasıl ki toprak, gelen her yağmur damlasını itiraz etmeden kabul edip içine çeker, o şekilde de mürid şeyhinden gelen her sözü itiraz etmeden kabul etmelidir. Şeyhin görünüşte bir hatası görünse bile ona itiraz etmemeli ve onun dediklerini kabul etmelidir. Eğer mürid şeyhine itiraz ederse, Hızır'ın Hz. Mûsâ'dan ayrılması gibi şeyhi de ondan ayrılabilir (Gazzâlî, 2005: 62; Gazzâlî, 2002: I, 129).

Müellife göre, mürid sadece şeyhin izin verdiği hususlarda soru sormalıdır. Çünkü anlayamayacağı şeyleri sorması uygun değildir. Bundan dolayı Hızır, Hz. Mûsâ'yı soru sormaması hususunda uyardı. Bunu şöyle izah eder:

“Buyurduğuna göre, soru sormak emr-i ilâhîdir. (Buna göre hocaya suâl neden mahzûrlu olsun?) Bilmiş ol ki bu, doğrudur. Fakat hocanın izin verdiği kısımlarda sorulur. Henüz anlayamayacağın şeylerden değil; bu gibi meselelerden sormak iyi değildir. Bu sebeptendir ki, Hızır aleyhi's - selâm, Mûsâ aleyhi's - selâm'ı suâlden men'- etmiştir. Yâni zamân gelmeden suâl sorma. Hoca senin nereye kadar selâhiyetli olduğunu ve onların sana ne zaman açıklanacağını bilir. Henüz anlayamayacak şekilde olan şeyden sorulmaz. Hazret-i Ali (R.A.) buyuruyor: ((Kendisine fazla suâl sorulmamak, cevâbında inâd etmemek, yorulduğu vakit zorlamamak, kalkacağı zamân eteğine sarılmamak, gizli söylenenleri kendisine duyurmamak, yanında gıybet etmemek, sürçmesini beklememek, bir hatâsı olursa

⁶⁸ Daha fazla bilgi için bk. (Ahmet Cahid Haksever, “Hz. Musa - Hızır (a.s.) Kıssası Ekseninde Mürşide Teslimiyet: Ya'kub-ı Çerhî Örneği”, Tasavvuf Dergisi, İstanbul-Türkiye, (2-4 Aralık 2016), 2016, s. 7-10).

⁶⁹ Daha fazla bilgi için bk. (İmam Sühreverdî, Avârifü'l Meârif, Darü'l Maarif, Kahire 2020, s. 206-216; İmam Sühreverdî, Avârifü'l Meârif, Saadet Yayınevi, İstanbul 2010, s. 520-536).

ma'zûr kabûl etmek, âlim'in hakkıdır.» Allah'ın emirlerine riâyet ettiği müddetçe, kendisine Allah için saygı gösterilmesi ve şahsının üstün tanınması, önünde oturulmaması ve ihtiyâcının halk tarafından giderilmesi, alim'in hakkıdır.” (Gazzâlî, 2005: 62-63; Gazzâlî, 2002: I, 130-131).

Gazzâlî'nin görüşlerinden hareketle, şeyhe karşı edebli olmak ve ona her konuda soru sormamak gerektiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dikkat çekilmesi gereken başka bir husus daha vardır. Gazzâlî, şeyhin Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine uyduğu sürece saygı ve hürmeti hak ettiğini ifade etti. Bundan dolayı eğer şeyh Cenâb-ı Hakk'ın emirleri dışında hareket ederse, müridler o şeyhe artık saygı göstermemeli ve onu terk etmelidirler.

Mevlânâ'ya göre de şeyh ile mürid arasındaki ilişkide edeb çok önemlidir. Bunun için mürid, kendisinden ilim öğrendiği şeyhine karşı edeb içerisinde hareket etmelidir. Eğer edeb sınırları içerisinde hareket edilmezse Cenâb-ı Hakk'a ulaşmak için çıkılan yol akamete uğrayabilir.⁷⁰ Mevlânâ edebini ne kadar önemli olduğunu şöyle izah eder: *“Tanrı'dan edebe muvaffak olmayı dileyelim. Edebi olmıyan kimse Tanrı'nın lütfundan mahrumdur. Edebi olmıyan yalnız kendine kötülük etmiş olmaz. Belki bütün dünyayı ateşe vermiş olur.” (Mevlânâ, 1995: 7).*

Baklî'ye göre, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a tabi olmak istemesinde şeyh-mürid ilişkisi vardır. Hz. Mûsâ'nın Hızır'a tabi olmak isteyip bilmediği ilimleri öğrenip seyr-i sülûk'a⁷¹ ulaşmak istemesi gibi mürid de şeyhinden bilmediği ilimleri öğrenip seyr-i sülûk yolculuğuna çıkmalıdır (Baklî, 2008: II, 432). Bundan hareketle müridin, bilmediği şeyler hususunda bir şeyhe tabi olması gerektiği düşünülebilir.

Râzî'ye göre, Hz. Mûsâ peygamber olmasına rağmen, kendisinden makam olarak daha düşük olan Hızır'a, ilim öğrenmek için sabredeceğini ifade etti (Râzî, 1934: XXI, 485). Bundan hareketle, şeyhin yanında bulunan ve ilim öğrenmek için sabretmesi gereken müridlerin bu hâdiseyi örnek alarak sabretmeleri gerektiği düşünülebilir. Çünkü Hz. Mûsâ sabretmesi neticesinde büyük bir ilim elde etti. Eğer müridler de sabredebilirlerse, şeyhlerinin yanında büyük bir ilim öğrenebilecekleri düşünülebilir.

Necmuddin-i Kübra'ya göre, Hz. Mûsâ ile Hızır'ın ilişkisinde şeyh-mürid için çıkarılacak birçok ders vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

⁷⁰ Daha fazla bilgi için bk. (Bilgihan Kalkan, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2018, s. 57).

⁷¹ Tasavvuf literatüründe seyr-i sülûk, Cenâb-ı Hakk'a ulaşmak için bir rehberin önderliğinde yapılan manevi yolculuktur (Bk. Süleyman Uludağ, 2012, a.g.e., s. 316; TDV İslam Ansiklopedisi, 2010: C. 38, s. 127-128).

1. Şeyh, müridi kabul etme konusunda acele etmemelidir.
2. Şeyh, müridin gayretini, doğru yolda olup olmadığını, hiddetini imtihan etmelidir.
3. Şeyh, müridine karşı nefret dilini kullanmamalıdır.
4. Şeyh, müridini affetmeyi bilmelidir.
5. Şeyh, müridine daima nasihatte bulunmalıdır.
6. Mürid, şeyhi ile beraber çıktığı yolun bilincinde olup o şekilde hareket etmelidir.
7. Mürid, şeyhine karşı sadık olmalı ve ona hizmette kusur etmemelidir.
8. Mürid, şeyhinin söylediklerine daima kulak vermeli ve hoşuna gitmeyen bir şey söylendiğinde de şeyh onun hikmetini açıklayana kadar sabretmelidir (Rençber, 2019: 128).

Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hakk'a doğru manevi bir yolculuk ettiğinde yanında yol arkadaşı olarak Hızır vardı. Hz. Peygamber de aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'a doğru manevi bir yolculuk ettiğinde yanında Cebrâil vardı (Şahinler, 2011: 26). Bunun gibi de mürid, Cenâb-ı Hakk'a doğru manevi bir yolculuğa çıktığında kendisine bir yol arkadaşı edinmesi gerektiği söylenebilir. Hz. Mûsâ için yol arkadaşı kendisinden ilim öğrendiği Hızır oldu. Dolayısıyla mürid için de en güzel yol arkadaşının şeyhi olacağı düşünülebilir.

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında şeyhe teslimiyet sırrı bulunmaktadır. Sûfiler şeyhlerine karşı teslimiyeti her zaman kendilerine düstur edinirler. Kendileri için en doğru yolun bu olduğuna inanırlar. Şeyhlerine yaptığı hiçbir şeyin sebebini sormazlar. Eğer sorarlarsa iflah olmazlar. Sûfî, şeyhinde hoşuna gitmeyen bir şey gördüğünde ona itiraz etmemelidir. Çünkü şeyhi kendisini imtihan etmek için böyle bir şey yapmış olabilir. Ya da o işin iç yüzünü biliyordur onun için öyle hareket etmiştir (İbn Acîbe, 1999: III, 290; İbn Acîbe, 2013: V, 418).

Netice olarak Kuşeyrî, müridin şeyhine karşı edeb içerisinde hareket etmesi gerektiğini söyler. Bunu da Hz. Mûsâ'nın Hızır'a olan davranışları ile izah eder. Gazzâlî de şeyh ile mürid ilişkisini yağmur ile toprağın ilişkisine benzetir. Ona göre, torağın yağmuru içine aldığı gibi şeyh de mürid ile bütünleşmelidir. Bununla birlikte Gazzâlî farklı bir konuya daha dikkat çekerek şeyhe saygının sınırını ifade etmiştir. Gazzâlî şeyhe saygının sınırını Cenâb-ı Hakk'ın yolunda gitmesine bağlar. Eğer şeyh Cenâb-ı Hak'tan uzaklaşırsa ona saygı gösterilmemesini ifade eder. İbn Acîbe ise şeyh ile mürid arasındaki ilişkide

teslimiyete dikkat çeker. Ona göre, müridin uyması gereken en önemli meselelerden birisi teslimiyettir. Çünkü Hz. Mûsâ tam manasıyla Hızır'a teslim olmadığı ve sürekli soru sorduğu için yolları ayrıldı. Bunun gibi de mürid şeyhine tam teslimiyet göstermezse o yolculuğun akamete uğrayabileceği ifade edilebilir.

3.12.3. Zâhir-Bâtın

Mûsâ-Hızır kıssası incelendiğinde, mutasavvıflar açısından zâhir ve bâtın meselesini içerisinde barındırmaktadır. Burada Hz. Mûsâ zâhiri, Hızır ise bâtını temsil eder. Bu bağlamda zâhir-bâtın⁷² meselesi izah edilmeye çalışılacaktır.

Sülemî'ye göre, Hz. Mûsâ ile Hızır farklı ilimlere sahipti. Hz. Mûsâ zâhir ilmine, Hızır ise bâtın ilmine sahipti. Bundan dolayı da aralarında geçen tüm hâdiselerde Hz. Mûsâ sadece zâhiri meseleleri görüyordu. Hızır, Hz. Mûsâ'ya insanlardan bir şey isterken aslında o şeyi Cenâb-ı Hak'tan istediğini söyledi. Hz. Mûsâ zâhiri ilme sahip olduğu için ilk başta bunu kavrayamadı. Daha sonra bâtın ilmine sahip olan Hızır, Hz. Mûsâ'ya bu meselenin iç yüzünü anlattı (Sülemî, 2004: I, 416). Bundan hareketle, dünya üzerinde yaşanan her hâdisenin hem zâhiri hem de bâtını yönünün olabileceği düşünülebilir. Çünkü Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi insan her olayın iç yüzünü tam olarak anlayamayabilir.

Baklî'ye göre, Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya soru sormaması gerektiğini söylemesi zâhiri meselelerle ilgili değil bâtını meselelerle ilgiliydi. Çünkü Hz. Mûsâ, Hızır ile beraber seyr-i sülûk yolculuğuna çıkmıştı. Bu manevi yolculuğun şartı da bâtını meselelerle ilgili soru sormamaktır. Yani teslim olmaktır (Baklî, 2008: II, 433). Bundan hareketle, seyr-i sülûk yolculuğuna çıkan müridin şeyhine bâtını meselelerle ilgili soru sormaması gerektiği ve sadece teslim olması gerektiği düşünülebilir.

Hz. Mûsâ, Hızır'a giderken yanında yol arkadaşı Yûşâ vardı. Yûşâ, Hz. Mûsâ için zahirî yolculuğu temsil eder. Zâhiri yolculuk bir denizin kıyısına kadar sürdü. Daha sonra Hz. Mûsâ için bâtını yolculuk başladı. Bâtını yolculukta ise Hz. Mûsâ'ya Hızır eşlik etti. Bunun neticesinde Hz. Mûsâ zâhirden bâtına uzanan bir ilim yolculuğu gerçekleştirdi (Şahinler, 2011: 26). Bundan hareketle müridin ilim yolculuğunun zâhirden başlayıp bâtına doğru gittiği düşünülebilir. Mürid ilk başta Hz. Mûsâ gibi yanında yolculuk edebilecek bir yol arkadaşı bulmalıdır. Bu, mürid için zâhiri ilim yolcuğunu temsil eder. Daha sonra müridin bu yolculuğu, bir şeyh ile devam etmelidir. Şeyh ile yapılan bu yolculuk da onun

⁷² Daha fazla bilgi için bk. (Sabri Berber, İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşâri Yorumu, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 61-62).

için bâtni ilme doğru yapılan yolculuğu temsil eder. Böylece müridin şeyh ile yaptığı yolculuk, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a ulaşım onunla yaptığı yolculuk gibi olur.

Niyazî-i Mısrî'ye göre, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a itiraz etmesinde zâhirin bâtna itirazı söz konusudur. Çünkü zâhir ilmine vakıf olan Hz. Mûsâ, bâtn ilmine vakıf değildi. Bundan dolayı da itiraz etmesinin normal olduğu düşünülebilir. Daha sonra Hz. Mûsâ, bu itirazı sebebiyle özür diledi. Bunun gibi de zâhir ilmine sahip birinin bâtn ilmine sahip birine itiraz ederken çok dikkatli olması gerekir. Böyle bir durumda da Hz. Mûsâ'yı kendisine örnek alması gerektiği söylenebilir (Mısrî, 1971: 138).

Hz. Mûsâ ve Hızır'ın temsil ettiği zâhir ve bâtn birbirine suyu karışmayan iki denize benzetilebilir. Çünkü suları yan yana durur ancak biri diğerinin sınırını aşım geçmez. Hz. Mûsâ zâhir denizinin kendisine verdiği ilimleri anlayabiliyordu. Bundan dolayı Hızır tarafından bâtn denizinde gerçekleştirilen olaylara karşı çıktı. Bunun gibi de bâtn ilmine sahip olmayanların bu ilme sahip olanları eleştirmelerinin doğru olmadığı ifade edilebilir.

İbn Acîbe'ye göre, Hz. Mûsâ ile Hızır arasında yaşanan kıssa, zâhir ilme sahip olanlar ile bâtn ilme sahip olanlar arasındaki farkı ortaya koymuştur. Zâhir ilme sahip olanlar dış dünyaları ile uğraşırlar. Bâtn ilme sahip olanlar ise iç alemleri ile uğraşırlar. İç alemlerini güzelleştirmek için çaba gösterirler. Zâhir ilmine sahip olanlar hükümler ile hareket ederler ancak bâtn ilmine sahip olanlar hakikat ile hareket ederler (İbn Acîbe, 1999: III, 285; İbn Acîbe, 2013: V, 406).

İbn Acîbe'ye göre, bir işin bâtnını bilmeden karşı çıkmamak gerekir. Hz. Mûsâ da Hızır'ın yaptığı işlerin iç yüzünü bilmediğinden dolayı buna karşı çıktı. Bunu şu örnek verilebilir. Birgün Abdurrahman Meczûb öğrencilerine sahibi olmayan bir öküzü kesmelerini emreder. Öğrenciler de öküzü kestiler. Sonra bu öküzün sahibi tarafından Abdurrahman Meczûba hediye edildiği öğrenildi. İşte manevi hallere sahip olanların durumu böyledir. Onların yaptıkları işlerin iç yüzünü bilmeden hemen hüküm vermemek gerekir. Bunun yanında onların durumu Hızır'a benzer. Çünkü Hızır'ı yaptığı bütün işlerin bir sebebi vardı (İbn Acîbe, 1999: III, 299; İbn Acîbe, 2013: V, 436).

Netice olarak, her şeyin iki yönü vardır. Bunlardan birisi zâhir, diğeri ise bâtn'dır. Zâhir ilme sahip olanların bâtnî meseleleri anlayamaması normal olarak karşılanabilir. Çünkü Cenâb-ı Hak bazı kullarına bâtn ilmini vermiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus bâtn ilmine sahip olmayan birisinin o konuda yorum yapması ve o ilme sahip olan birisine karşı çıkmasıdır. Çünkü Hz. Mûsâ da bâtn ilmine sahip değildi ve Hızır'a itiraz

etmişti. Daha sonra Hz. Mûsâ bütün hâdiselerin iç yüzünü öğrendi. Bunun gibi de bir meselenin iç yüzü bilinmediği takdirde ona hemen itiraz edilmemesi gerektiği kanaatine varılabilir.

3.12.4. İlm-i Ledün

Mûsâ-Hızır kıssası incelendiğinde, mutasavvıflar açısından ledün ilmi⁷³ meselesini içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda ledün ilmi meselesi izah edilmeye çalışılacaktır.

Serrâc'a göre, ilim akıl sahibi olan herkesin kavrayabileceğinden daha fazlasıdır. Buna örnek olarak da Mûsâ-Hızır kıssasını gösterir. Hz. Mûsâ peygamber olmasına rağmen ilim için kendisinden daha düşük bir derece de bulunan Hızır'a tabi olmak istedi (Serrâc, 1960: 455; Serrâc, 2016: 445).

Baklî'ye göre, Hz. Mûsâ ledün ilmini Hızır sayesinde öğrendi. Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'ya bu ilmi öğreterek ona tüm insanlığa ait gizli ve sır olan bilgileri verdi. Bu da Hz. Mûsâ'ya verilen büyük bir ilahî ikramdır (Baklî, 2008: II, 436). Bundan hareketle, bir peygamberin velî bir kuldun bilmediği bir ilmi öğrenebileceği düşünülebilir.

Râzî'ye göre, Hızır ledün ilmine sahipti. Ledün ilmi, kulun nefsinden uzaklaşarak Cenâb-ı Hak'a yönelmesi sonucunda insanda meydana gelen ilahî nurların yansımasıdır. Dolayısıyla Hızır da bu ilahî nurların yansımasına sahipti (Râzî, 1934: XXI, 482). Bunun gibi de ârif kullar, eğer nefislerinden uzaklaşıp onu zayıflatmayı başarabilirlerse onlara da ilahî nurların yansımaları bahşedilebilir ve ledün ilmine vasıl olabilirler.

Müellife göre, Hz. Âdem'in sahip olduğu ilim ona secde edilmeye sebep oldu. Hızır'ın sahip olduğu ilim ise Hz. Mûsâ gibi bir peygamberin ona öğrenci olmasına sebep oldu (Râzî, 1934: II, 404). Bunun gibi de kendisinde büyük bir ilim bulunan bir mürid bir şeyhe hoca olabilir.

Hızır'a verilen ledün ilminde velî kullara yönelik ince bir mesaj vardır. Çünkü Hızır'a verilen ledün ilmi, Cenâb-ı Hak'ın katında bulunan özel bir ilimdir. Cenâb-ı Hak bu özel ilmi Hızır gibi büyük bir velîye verdi. Bundan hareketle de bu ilmin sadece bazı

⁷³ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 1992: C. 5, s. 188-189; Ethem Cebecioğlu, "Niyazi Mısrî'ye göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi", Akademiar Dergisi, (2016), s. 54-55; Mehmet Necmettin Bardakçı, Hakikatın Keşfi Hz. Musa ve Hızır, Rağbet Yayınları, İstanbul 2019, s. 92-98; Yusuf Kenan Atılgan, Ledünni İlimin Hz. Musa-Hızır Kıssası Bağlamında Kelami Açından Değerlendirilmesi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 23; Bilgihan Kalkan, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2018, s. 94).

özel kullara verilebileceği sonucuna ulaşılabilir (Albayrak, 1993: 245). Bu ilmin özel bazı kullara verildiği fikrinden hareketle çok önemli bir ilim olduğu sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla ârif kulların bu ilmi elde etmek için mücadele etmesi gerektiği düşünülebilir.

Hızır'a verilen ledün ilminin sûfilere de verilebileceği düşünülebilir. Bu düşüncenin arkasında, sûfilerin Hızır gibi yaptığı işlerden dolayı sorumsuz olma meselesi ortaya çıkmaktadır (Özten, 2018: 334). Sûfilerin ledün ilmine sahip olmalarından hareketle onların yaptıkları fiillerden dolayı sorumsuz olduklarını iddia etmek doğru değildir. Çünkü buradaki mesele sûfilerin ledün ilmi ile hüküm vermeleri değil o ilme ulaşabilmeleridir. Dolayısıyla bu iki meseleyi birbirinden bağımsız olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır (Özten, 2018: 334). Bununla birlikte, Hızır'ın yaptığı fiiller her ne kadar zahirde kötü görünse de ilahi bir emir ile yapılmışlardır. Bu emirler de vahiy ile sabittir. Dolayısıyla günümüzde manevi otorite konumunda olan biri için dini hükümlere aykırı hareket etmenin doğru olamayacağı düşünülebilir (Haksever, 2016: 11).

Netice olarak Serrâc, ilmin sınırının olmadığını düşünür. İlmin sınırının olmadığını da Hz. Mûsâ gibi bir peygamberin peygamber olmayan birinden ilim öğrenmek istemesi ile açıklar. Bununla birlikte, ilmin ledün tarafının da olduğu göz önünde bulunulmalıdır. Çünkü Hz. Mûsâ'nın Hızır'dan öğrendiği ilim ledün ilmidir. Öte yandan bu kıssadan hareketle velî bir kulun bir peygambere ilim öğretebileceği sonucuna da varılabilir. Çünkü Hz. Mûsâ bir peygamberdi ve Hızır gibi bir veliden ilim öğrenmişti. Râzî de ledün ilminin nefisten uzaklaşıp Cenâb-ı Hakk'a yaklaşma sonucunda elde edilebileceğini ifade eder. Dolayısıyla ârif kulların nefislerinden uzaklaşmaları ve Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmaları sonucunda elde edebilecekleri düşünülebilir. Son olarak Hızır gibi ledün ilme ulaşan sûfilerin de onun gibi yaptıkları fiillerden sorumlu olmama meselesi önem arz etmektedir. Sûfilerin Hızır gibi yaptıkları fiillerinden dolayı sorumlu olmadığını söylemek doğru değildir. Burada dikkat edilmesi gereken husus ledün ilmine ulaşma meselesidir. Ledün ilmine ulaşma ile onun ile amel edip sorumsuz olma meselesi birbirinden ayrı olarak görülüp değerlendirilmelidir.

3.12.5. Hikmet

Mûsâ-Hızır kıssası incelendiğinde, mutasavvıflar açısından hikmet meselesini içerisinde barındırmaktadır. Yani Hz. Mûsâ ile Hızır arasında yaşanan tüm hâdiselerin bir hikmeti vardır. Bu bağlamda hikmet meselesi izah edilmeye çalışılacaktır.

Sülemî'ye göre, Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya kendisiyle beraber sabredemeyeceğini söylemesi, Hızır'ın Cenâb-ı Hak ile olan dostluğu ile ilgilidir. Hızır kendisine sadece Cenâb-ı Hakk'ı dost edinmiştir. Bundan dolayı da Hz. Mûsâ'yı ümitsizliğe düşürüp kendisinden ayrılmasını sağlamak amacıyla ona sabredemeyeceğini ifade etti. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı kendisine dost edinen kimse O'nun dışındaki her şeyden uzak durur ve sadece O'nun dostluğunu ister (Sülemî, 2004: I, 415). Bundan hareketle, ârif kulların kendilerine sadece Cenâb-ı Hakk'ı dost edinmeleri gerektiği söylenebilir. Hz. Mûsâ örneğinde olduğu gibi kendisinden ilim öğrenmek için yanına gelen birisi olsa da bir süre sonra onunla yolunu ayırması gerekir. Çünkü ârifin isteyeceği ve vaktinin çoğunu sarf edeceği şey yalnızca Cenâb-ı Hakk'ın dostluğu olmalıdır.

Hz. Mûsâ bir gün bir topluluğa hutbe okurken birisi ona insanların en bilginini sordu. Hz. Mûsâ da insanların en bilginin kendisi olduğunu ifade etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, kendisinden daha bilgili birisinin olduğunu haber verdi. O bilgili kişinin de iki denizin birleştiği yerde olduğunu buyurdu (Buhârî, *ilim*, 16, 19, 44). Bu hâdisede Hz. Mûsâ'nın Hızır'a gitmesinin bir hikmeti anlaşılabilir. Hz. Mûsâ kendisini en bilgili kişi olarak tanımladı. Bunun neticesinde Cenâb-ı Hak onun bu tutumunun yanlış olduğunu kendisine bildirdi ve onu Hızır'a yönlendirdi (Albayrak, 2002: 198).

Mûsâ ile Hızır kıssasının başka bir hikmet boyutu da insanın bazen hayır bildiklerinde şer, şer bildiklerinde ise hayır olmasıdır. Çünkü insan her zaman hayatında zâhire göre hüküm verir ancak bir meselenin iç yüzünün nasıl olduğunu göz ardı eder (Özten, 2018: 336). Oysaki meydana gelen bütün olayların iç yüzü de vardır ve insanın bunu hatırlaması gerekmektedir. Çünkü bütün olayların iç yüzünü bilen ve her şeyin sahibi olan Cenâb-ı Hak'tır. Bunun gibi de ârif kullar, başlarına kötü bir olay geldiğinde meselenin iç yüzünü bilmeden zâhire bakıp üzülmemelidirler. Çünkü Hızır'ın yaptığı işlerde zâhiren kötü görünüyordu ancak içinde güzellik barındıran ve Cenâb-ı Hakk'ın emri ile yapılmış işlerdi.

Mûsâ ile Hızır kıssasından anlaşılacak diğer bir hikmet de büyük felaketlerden korunmak için küçük olan felaketleri kabullenmektir (Özten, 2018: 336). Çünkü Hızır yaptığı işler sayesinde büyük felaketleri önlemişti. Kötü gibi görünen fiilleri, büyük felaketleri önlemesi açısından iyi ve güzel fiillere dönüştü. Bunun gibi de sûfiler kötü görünen bir durum ile karşılaştıklarında bu durumun daha kötü bir durumun önlenmesi için meydana gelmiş olabileceğini unutmamalıdır.

Netice olarak Sülemî, Hz. Mûsâ'nın Hızır tarafından terk edilmesini Hızır'ın Cenâb-ı Hakk'a olan dostluğu ile ilgili olduğunu düşünür. Çünkü Hızır sadece Cenâb-ı Hakk'ı dost edinmiştir. Bundan dolayı da Hz. Mûsâ'ya onunla beraberliğe sabredemeyeceğini söyleyerek ümitsizliğe düşürmek istediği söylenebilir. Bundan hareketle ârif sadece Cenâb-ı Hakk'ı dost edinmeleri gerektiği düşünülebilir. Bununla birlikte Hz. Mûsâ'nın Hızır ile buluşmasının başka bir hikmeti, Hz. Mûsâ'nın kendisini en bilgili kişi olarak tanımlaması olduğu düşünülebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ ile Hızır'ın buluşmasını sağlayarak ondan daha bilgili birisinin olabileceği mesajını verdiği düşünülebilir. Öte yandan Hz. Mûsâ ile Hızır'ın buluşmasının diğer bir hikmeti de şer görünen işlerin arkasında hayırlı işlerin olabileceğine işaret olduğu düşünülebilir. Çünkü Hızır'ın yaptığı bütün işler ilk başta şerli görünüyordu ancak ardından hepsinin içinden büyük hayırların çıktığı anlaşıldı. Son olarak Hz. Mûsâ ile Hızır'ın buluşmasından çıkarılabilecek başka bir hikmetin büyük felaketler için küçük felaketlerin kabul edilebileceği düşünülebilir. Çünkü Hızır yaptığı fiiller ile küçük felaketleri yaparak büyük felaketleri önledi.

3.12.6. Âb-ı hayât

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ile Hızır kıssası anlatılırken âb-ı hayât⁷⁴ meselesine dolaylı olarak değinilmiştir. Hz. Mûsâ yanında bulunan gence iki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar durmayacağını söyledi. İki denizin birleştiği yere ulaştıklarında yanlarına aldıkları balığı unuttular. Balık canlanıp denizde yoluna devam etti. Hz. Mûsâ acıktı ve öğlen yemeğini yemek için yanındaki gence balığı getirmesini söyledi. Bunun üzerine balığı unuttuklarını fark ettiler. Hz. Mûsâ aradıkları şeyin bu olduğunu ifade etti ve geldikleri yolu geri döndüler (el-Kehf, 18/60-64).

Hz. Mûsâ ile yol arkadaşı tekrardan gittikleri yolu döndüklerinde Hızır'ı buldular. Hızır ile buluştukları kayanın dibinde bir kaynak suyu vardı. Bu suya âb-ı hayât deniliyordu. O suyun temas ettiği her şey canlanıyordu. O balık da bu su ile temas etmişti. Bundan dolayı da dirilip suya atlamıştı (Ocak, 1988: I, 3).

Hz. Mûsâ ile Hızır karşılaştıklarında Hızır, kayanın dibinde bulunan âb-ı hayât suyundan içiyordu. Bundan dolayı Hızır'a uzun bir ömür verildiği söylenebilir (Süyutî, 2011: V, 411). Hızır'ın hayatta olup olmadığı konusunda da çeşitli tartışmalar vardır ancak

⁷⁴ Daha fazla bilgi için bk. (TDV İslam Ansiklopedisi, 1988: C. 1, s. 2; Asuman Gökhan, "Hâfız-ı Şîrâzî ve Âb-ı Hayât", Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi, (2018), s. 122; Sema Özdemir, Dâvûd Kayserî'de Varlık, Bilgi ve İnsan, Nefes Yayınları, İstanbul 2014, s. 177).

mutasavvıfların çoğuna göre Hızır hayattadır. Bununla birlikte Hızır'ın birçok veli ile görüştüğü de ifade edilebilir (İbn Acîbe, 1999: III, 287; İbn Acîbe, 2013: V, 412).

İbn Acîbe balığın âb-ı hayât suyu ile dirilmesini âriflerin ruhunun dirilmesi ile ilişkilendirir. Bunu şöyle izah eder:

Balık, Hz. Musa'ya (aleyhisselam) bir delil oldu; onun bu delil oluşu sadece ölüp alıştığı hayat şartlarından çıktıktan sonra, üzerine hayat suyu saçılmasının peşinden bulduğu özel hayatla dirilerek gerçekleşti. Arif böyledir. Onun Allah'a delil ve kendisine uyulacak bir rehber olması, sadece maddi yönünü görmekten gönlünü çektiği, nefsinin kötü adetlerini terkettiği, beşeriyetinden fani ve Rabb'yle baki olduğu zaman gerçekleşir. O zaman arifin ruhu, Rabb'inin azametini müşahede ile dirilir; Allah'a ulaştıran bir delil ve imam olur, harika işler yapar (İbn Acîbe, 1999: III, 288; İbn Acîbe, 2013: V, 413).

Yunus Emre'ye göre Hızır âb-ı hayât suyundan içmiş ve uzun süre yaşamıştır. Bunu şöyle ifade eder:

*“Geldi geçdi ömrüm benüm şol yıl esüp geçmiş gibi
Hele bana şöyle geldi bir göz açup etmiş gibi
İşbu söze Hak tanıkdur bu can gözine konukdur
Bir gün ola çıka gide kafesden kuş uçmuş gibi
Miskin âdem oğlanum benzetmişler ekinciye
Kimi biter kimi yiter yire tohum saçmış gibi
Bu dünyada bir nesneye yanar içüm göynür özüm
Yigid iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi
Bir hastaya vardun ise bir içim su virdün ise
Yarın anda karşı gele Hak şarabun içmiş gibi
Yumuş Emre bu dünyâda iki kişi kalur derler
Meğer Hızır İlyas ola âb-ı hayât içmiş gibi” (Emre, 1943: 124).*

Attar'a göre âb-ı hayât kul olan birisini padişah mertebesine yükseltir. Onu elde eden kişiyi içinde bulunduğu kafesten çıkarıp özgürleştirir. Bunu hüthüd kuşunun kafesin içindeyken âb-ı hayâtı arzulaması ile anlatır. Şöyle izah eder:

“Şeker gibi tatlı dilli dudu, fıstıkî elbiseler giyinmiş, boynuna altın gerdanlığını takınmış, çıkageldi.

Onun lûtfüyle bir sivrisinek bir atmaca kesilir. Nerde bir yeşillik varsa, onun kanadından meydana gelmiştir.

Söz söylemeye başlayıp ağızından şekerler dökmeye, şekerler yemede hızlı davranmaya koyuldu da

Dedi ki: "Her taş yürekli, her adam olmayan kişi, benim gibi güzel bir kuşu, tutup demir kafeslere hapsediyor.

Ben de o demir zindan içinde Hızır'ın abi hayatının sevdasıyla yanıp eriyorum.

Ben, kuşların Hızır'ıyım; ondan dolayı yeşiller giyinmişim. Olur ya, belki Hızır'ın içtiği abi hayatı ben de içerim.

Benim Sîmurg'a varmaya kudretim yok; bana abıhayattan bir içim su yeterli!

Ben, sevdalılar gibi yola düşerim, Hercai bir güzelim, onun için her yere giderim.

Abı hayattan bir işaret elde ettim mi kul olduğum halde padişahlığa erişir, sultanlığı elde ederim." (Attar, 1998: 76-77).

3.13. Sığır Kesme Emri

Cenâb-ı Hak, Hz. Mûsâ'nın kavmine sığır kesmeleri için emir buyurur.⁷⁵ Hz. Mûsâ bu emri kavmine ulaştırır. Kavmi ise Hz. Mûsâ'nın kendileri ile eğlendiğini iddia eder. Kur'ân-ı Kerîm'e göre bu hadise şöyle meydana gelir: Hz. Mûsâ, kavmine sığır kesmeleri için emir buyurdu. Kavmi de Hz. Mûsâ'nın kendileri ile alay ettiğini ifade ettiler. Daha sonra Hz. Mûsâ'nın kavmi bu sığırın özelliklerini sordu. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, sığırın ne çok yaşlı ne de çok genç olmaması gerektiğini, renginin sarı olması gerektiğini, hiç çift sürülmemiş olması gerektiğini, hiç alacası olmaması gerektiğini söyledi. Kavmi doğru olan sığırı buldu ve daha sonra onu kestiler. Cenâb-ı Hak kendi aralarında öldürüp suçunu da birbirilerine attıkları adama kestikleri sığırınla vurmalarını buyurdu. Onlar da bu şekilde yaptılar ve ölen adam dirildi (el-Bakara, 2/ 67-74).

Kuşeyrî'ye göre, kesilecek olan ineğin yaşının ne çok genç ne de çok yaşlı olmamasında Cenâb-ı Hakk'ın yoluna giren mürit için bazı işaretler vardır. Mürid, ne gençlik arzularının peşinden koşan ne de yaşlılığın getirdiği acizliği yaşayan kişidir. Mürid,

⁷⁵ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s.285-289).

gençlik sarhoşluğundan ayrılmış ve Hakk'a boyun eğen kişidir. Aynı zamanda kulluğu sırasında yaşlılığın acizliğinden de sıyrılmış kişidir (Kuşeyrî, 2000: I, 98; Kuşeyrî, 2020: I, 75). Kuşeyrî'nin bu görüşlerinden hareketle şunlar söylenebilir: Müridin yaşı kaç olursa olsun her zaman Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda manevi olarak taptaze bir imana ve kalbe sahip olmalıdır. Yani yaşı genç olduğunda gençlik arzularından uzak olan ama buna karşın da gençlik heyecanının verdiği aşk ile Cenâb-ı Hakk'a kulluk eden birisi olmalıdır. Bununla birlikte yaşı ilerlediği zaman da yaşlılığın verdiği acizlikten sıyrılıp gençlikte hissettiği aşk ve heyecan ile Cenâb-ı Hakk'a kulluk etmelidir.

Müellife göre, kesilecek olan ineğin renginin bakan kimselerin içini açmasında veli için bazı işaretler vardır. Veli, tıpkı o ineğin insanların içini açtığı gibi kendisine bakan gözlere ve kalplere huzur verir. Veli giyindiği manevi elbise ile tüm insanların içinden sıyrılıp dikkatleri üzerine çeker. Veliye bakan tüm gözler sadece Cenâb-ı Hakk'ı hatırlar (Kuşeyrî, 2000: I, 98; Kuşeyrî, 2020: I, 75).

Müellife göre, kesilecek olan ineğin hiçbir işte çalıştırılmamış ve herhangi bir hastalığının bulunmamasında veli için bazı işaretler vardır. Veli kul, tıpkı o ineğin durumu gibi, manevi olarak hiçbir kirliliğe bulaşmamış ve dünyevi hiçbir şey için yorulmamıştır. İneğin hiçbir işe bulaşmadan ruhunu Cenâb-ı Hakk'a teslim ettiği gibi, veli de dünyevi hiçbir meşgaleye bulaşmadan ruhunu Cenâb-ı Hakk'a teslim eder (Kuşeyrî, 2000: I, 98; Kuşeyrî, 2020: I, 76).

Veli kulun sadece Cenâb-ı Hak için yaşadığı ve o inek gibi hiçbir kirliliğe bulaşmadığı şu dizelerle ifade edilebilir:

“Hem ben hem sen razı olalım istersen birden,

Yaşadığımız sürece bana sahip olmak dilersen.

O zaman dünyaya benim gözümle bak,

Benim kulağımla duy, benim dilimle konuş” (Kuşeyrî, 2000: I, 98; Kuşeyrî, 2020: I, 76).

Müellife göre, Cenâb-ı Hakk'ın ölen birisini diriltmek için bir hayvanın öldürülmesini emretmesinde nefsin öldürülmesi ile ilgili bazı işaretler vardır. Cenâb-ı Hak, ölen bir adamın hayata döndürülmesini bir hayvanın öldürülmesine bağladı. Bunun gibi de kalbine hayat bahşetmek isteyen herkes nefsinin öldürerek bunu gerçekleştirebilir.

Mücahede neticesinde nefisini öldürmeyi başaran kişilerin kalbi müşahede nuru ile hayat bulur (Kuşeyrî, 2000: I, 99; Kuşeyrî, 2020: I, 77).

İbn Acîbe'ye göre, ineğin kesilmesi, müridlerin, nefislerinin kötü huylarını öldürmelerini ifade eder. Şeyh, müridlerine kötü adetlerini kesmelerini emrettiği zaman bu konuda tereddüt gösteren olursa bu kişinin sadakatının az olduğunu ispat eder. Bununla birlikte nefsinin kötü adetlerini tereddüt etmeden öldüren ve şeyhini dinleyen müridler için de sonsuza dek ölüm olmayacaktır (İbn Acîbe, 1999: I, 120; İbn Acîbe, 2013: I, 350).

Beyzâvî'ye göre, kesilmesi emredilen inek şehveti temsil eder. Hz. Mûsâ'nın kavminin ineği kestiği gibi ârif kullar da şehvetlerini kesip öldürmelidirler. Böyle yaptıkları takdirde, nefisleri içinde bulunduğu manevi hastalıklardan kurtulur (Beyzâvî: I, 68-69).

Sülemî'ye göre, ineğin kesilmesi nefsin öldürülmesi anlamına gelir. Nefis ise ancak riyâzet⁷⁶ ile öldürülebilir. Ârif kul, riyâzet vesilesiyle nefisini öldürüp ondan geriye sadece bir ceset bıraktıktan sonra nefis, marifet nuru ile yeniden dirilir ve Cenâb-ı Hakk'a kul olur (Sülemî, 2001: I, 61-62).

3.14. Kârun'un Zenginliği

Kur'ân-ı Kerîm'e göre, Kârun⁷⁷ Hz. Mûsâ'nın kavminden birisidir (el-Kasas, 28/76). Bazı kaynaklara göre de Hz. Mûsâ'nın amcasının oğludur (Taberî, 1954: XX, 105). Hz. Mûsâ, Firavun ve Hâmân'a geldiği gibi Kârun'a da gönderildi. Kârun da Hz. Mûsâ'yı sihirbazlıkla suçladı (el-Mü'min, 40/24). Hz. Mûsâ, Mısır halkına Hakk'ı getirdiği zaman, Kârun iman eden herkesin öldürülmesini emretti. Bu emirden hareketle, Kârun'un Firavun ile beraber hareket ettiği anlaşılmaktadır (Sayı, 2016: 292-293).

Kârun çok zengindi ve büyük bir güç sahibiydi. Böyle olmasına rağmen, Hz. Mûsâ Mısır'ı terk ettiğinde onunla beraber Mısır'ı terk etti. Kârun'un bu davranışının sebebi olarak, Hz. Mûsâ'nın amcasının oğlu olması ve kız kardeşi ile evli olması söylenebilir (Sayı, 2016: 293).

Kârun'un en belirgin özelliği çok büyük bir zenginliğe sahip olmasıdır. Bu durum Kur'ân'da açıkça ifade edilmiştir. Kârun'un zenginliği o kadar fazlaydı ki, hazinelerinin anahtarlarını büyük bir topluluk taşıyıp muhafaza ediyordu (Sayı, 2016: 294).

⁷⁶ Riyâzet, sûflerin az yemesi, az içmesi, az uyuması ve sürekli olarak zikir ile meşgul olmaları anlamlarında kullanılan bir tasavvuf terimidir (Bk. Süleyman Uludağ, 2012, a.g.e., s. 297).

⁷⁷ Daha fazla bilgi için bk. (Ali Sayı, a.g.e., s. 292).

Kârun daha sonra iman ile şereflendi ve Hz. Mûsâ'ya iman edenlerden birisi oldu. Tevrat'ı öğrendi ve onu güzel bir sesle okudu. Bununla birlikte Tevrat'tan çeşitli hükümler de çıkardı (Taberî, 1954: XX, 106-107).

Kârun, iman etmesinin ardından halkın otoritesini eline geçirmek için çeşitli entrikalar oynadı. Hz. Mûsâ'ya karşı sürekli çeşitli tuzaklar kurmaya çalıştı (Sayı, 2016: 297). Bundan hareketle Kârun'un güç elde etmek için iman ettiği düşünülebilir.

Hz. Mûsâ ile Kârun bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre, Kârun bin koyunda bir koyun değerini baz alarak malını Hz. Mûsâ'ya verecekti. Kârun anlaşmadan sonra evine gitti ve bunu yeniden düşündü. Bu miktarı çok gören Kârun anlaşmadan vazgeçti ve Hz. Mûsâ'ya bir tuzak kurmayı düşündü. Kârun, İsrailoğullarını topladı ve onlara, Hz. Mûsâ'nın herkesin malını alacağını söyledi. Bunun üzerine galeyana gelen halk Kârun'a inandı. Kârun, bir kadına bir miktar ücret verilmesi karşılığında Hz. Mûsâ'ya iftira atılmasını önerdi. Bunu kabul eden İsrailoğulları kadını getirdiler ve onunla anlaştılar. Kârun, Hz. Mûsâ'yı çağırdı ve İsrailoğullarına nasihatte bulunmasını istedi. Hz. Mûsâ orada bulunan halka Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini anlattı. Bu emirlerin içinde zina edilmemesi de vardı. Bunun üzerine Kârun, Hz. Mûsâ'ya bu emirlerin onu da kapsayıp kapsamadığını sordu. Hz. Mûsâ da bu emirlerin kendisi için de geçerli olduğunu ifade etti. Kârun, Hz. Mûsâ'ya dönerek hakkında bir kadınla zina ettiği hususunda dedikoduların olduğunu söyledi. Hz. Mûsâ o kadını çağırdı ve ona herkesin içinde sordu. O kadın da gerçeği itiraf etti ve Kârun'dan para aldığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Mûsâ secdeye kapandı ve Cenâb-ı Hakk'a onları helak etmesi için dua etti. Böylece Kârun ve onun yanında olanlar helak oldu (Sayı, 2016: 297-299).

Attar'a göre, Kârun helak olurken ağlayarak yetmiş kere Hz. Mûsâ'ya seslendi. Buna karşın Hz. Mûsâ ona cevap vermedi. Bu hâdise üzerine Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'yı uyardığı söylenebilir. Attar bunu şöyle izah eder:

“Yüce Allah dedi ki: Ey Musa, Karun, ağlayıp inleyerek seni tam yetmiş kere çağırdı da.

Bir kerecik olsun cevap vermedin. O şekilde bir kere bana seslenseydi.

Ruhundaki kötülük dalını kökünden söker, sırtına din elbisesini giydiriverirdim.

Ey Musa, sen onu yüzlerce dertle helâk ettin, baş aşağı toprağa batırdın.

Eğer onu sen yaratmış olsaydın bu kadar çabuk azab etmezdin, zaman verirdin ona!

Merhametsizlere bile merhamet eden Allah, merhametlileri, insanlara velinimet eder.

İhsan denizini, hiç kimseden esirgemez. O denize karşı bizim günahımız buluttan dökülen bir damlacıktan ibarettir.

Bu derece, lûtfu, bu derece ihsanı bulunan, nasıl olur da bir görünüşe kapılıp bulanır, huyunu değiştirir?

Günahkârları ayıplayan kişi, kendisini zalimler arasına katar, kötülerden olur gider!” (Attar, 1998: 160-161).

Hz. Mûsâ'nın Kârûn'a cevap vermemesinden hareketle insani yönünün ağır bastığı düşünülebilir. Çünkü Hz. Mûsâ, peygamber olmasının yanında bir insandı. Cenâb-ı Hakk'ın ifadelerinden de sonsuz merhametini görebiliyoruz. Bunun gibi de ârif kulların kendilerine zulmedip iftira atan ve Cenâb-ı Hakk'a düşman olan kişilere karşı Hz. Mûsâ gibi tavır sergilemeleri insani özelliklerinden dolayı normal bir durum olarak görülebilir.

Beyzâvî'ye göre, Kârûn dünyadaki hazinelerini çok sevdi ve onlara kalbini bağladı. Bu ise onun sonu oldu. Çünkü dünyaya ve orada bulunan mala kalbini bağlamak fani bir şeye kalbini bağlamaktır. Neticede o mal bir gün yok olup gidecektir. Bununla birlikte o kişi her zaman malını kaybetme korkusu yaşar (İbn Acîbe, 1999: IV, 274-275; İbn Acîbe, 2013: VII, 232). Bunun gibi de ârif kullar Hak yoluna girdikten sonra çok dikkatli olmalıdırlar. Cenâb-ı Hak onlara mal verdiği zaman onun asıl sahibini hiçbir zaman unutmamalıdırlar. Eğer unutulursa Kârûn gibi kendilerini malın gerçek sahibi zannedip Hak'tan uzaklaşabilirler.

İbn Acîbe'ye göre, Cenâb-ı Hak kalbine dünya sevgisini yerleştirenleri Kârûn'a benzetir. Böyle kişilerden âriflerin kanaat duygusu ve rahatlığının alındığını ifade eder. Bunu şöyle açıklar:

“Şunu bil ki dünya kalpte kök salıp oraya iyice yerleşince, bu durum, dünya için yaltaklanmak, ona aşırı rağbet etmek şeklinde kulun âza ve hareketlerinde ortaya çıkar. O zaman Allah Teâlâ, ondan kanaatin lezzetini çekip alır, onu zâhidlerin gidişatından alıkoyar ve ariflerin rahatlığından uzaklaştırır. Gerçekten bir kalp, kanaat etmeyince, bütün dünyaya sahip olsa doymaz.” (İbn Acîbe, 1999: IV, 279-280; İbn Acîbe, 2013: VII, 243).

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi en çok zikredilen ve Ülü'l-'Azm peygamberlerinden olan Hz. Mûsâ, yaşamış olduğu hâdiseler nedeniyle islam toplumunda ve özellikle de mutasavvıflar açısından hep merak konusu olmuştur. Hz. Mûsâ'nın denize bırakılması, yerine birçok masum çocuğun öldürülmesi, Hz. Şuayb'ın yanında uzun bir süre kalıp ona hizmet etmesi, kendisine verilen mucizeler, Firavun ve sihirbazlarla yaptığı mücadeleler, Mısır'da yaşanan afetler, Hz. Mûsâ'nın Cenab-ı Hak ile konuşması ve rü'yet talebi, Hızır ile yaşadığı olaylar bunlardan bazılarıdır.

Hz. Mûsâ ile ilgili tasavvuf kaynakları taranırken İbnü'l Arabî dışında müstakil olarak işlenen bir konu bulunamamıştır. Tasavvuf kaynaklarında Hz. Mûsâ genel olarak başka müstakil bir konu içerisinde çeşitli örnekler verilerek anlatılmıştır. Kaynaklarda geçen bu kısımlar derlenerek incelenmiştir.

Yapılan bu tez çalışmasında ana konu, Hz. Mûsâ'nın yaşadığı tüm hâdiselerin tasavvuf açısından ne ifade ettiğini ve mutasavvıfların bu hâdiselere nasıl yaklaştığını değerlendirmektir. Mutasavvıfların kanaatleri çerçevesinde Hz. Mûsâ'nın doğumundan önce yüzlerce çocuğun öldürülmesi hadisesinde, çocukların ölüp Hz. Mûsâ'nın ruhunda birleştikleri ve Mûsevî ruhların vahdetinin meydana geldiği sonucuna ulaşıldı. Hz. Mûsâ'nın denize bırakılması hâdisesinde, Hz. Mûsâ'nın manevi olarak öldüğü ve denizde kendisine ilim verilerek yeniden doğduğu kanaatine varıldı. Hz. Mûsâ'nın Firavun'un sarayında korunması hâdisesine, Cenab-ı Hakk'ın ona olan sevgisi ve himayesinin neden olduğu sonucuna ulaşıldı. Hz. Mûsâ'nın yanlışlıkla birini öldürmesi hadisesinde, Hz. Mûsâ'nın tevbe etmesi ve hicret etmesi neticesinde seçkin bir kul haline geldiği görüldü. Bunun gibi de veli kulların işledikleri bir kusur neticesinde tevbe edip hicret ettikleri takdirde büyük bir kul olabilecekleri kanaatine varıldı. Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayb'ın yanına gitmesi hadisesinde ilahî bir sır olduğu görüldü. Hz. Mûsâ'nın hicreti neticesinde, bu ilahî sır onu Hz. Şuayb'a götürdü ve onun yanında uzun bir süre kaldı. İki peygamber arasında

şeyh-mürîd ilişkisinin yaşandığı ve bu durumun şeyh ile mürîd arasında nasıl bir ilişkinin olması gerektiği ile ilgili güzel bir örnek oluşturduğu neticesine varıldı. Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hak ile konuşması ve ateş suretinde zuhur eden tecellisini görmesi hadisesinde, Cenâb-ı Hak'ın herhangi bir surette bir kuluna tecelli edebileceği sonucuna ulaşıldı. Hz. Mûsâ'nın asâsının yılana dönüşmesi hâdisesinde, asânın nefsi ve dünyayı temsil ettiği ve ancak onu Hz. Mûsâ gibi yere attıktan ve ondan uzaklaştıktan sonra bunun farkına varılabileceğine ulaşıldı. Hz. Mûsâ'nın ilahî emir ile Firavun'a karşı yumuşak sözlü olması hadisesinde veli kullar için büyük bir örnek olduğu kanaatine varıldı. Çünkü Firavun zalimdi ancak buna rağmen Hz. Mûsâ, ona yumuşak sözle mukabele ediyordu. Hz. Mûsâ ile Firavun'un konuşmalarında Hz. Mûsâ kalbi, Firavun ise nefsi temsil eder. Kalbi temsil eden Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak'ın kudretini anlatır ancak buna karşın nefsi temsil eden Firavun sürekli olarak bunu reddeder. Mısır'da birçok afet yaşandı ve bunların neticesinde halk ciddi anlamda zarar gördü. Bu hâdiselerden biri çekirge istilasıydı. Cenâb-ı Hak bu felaketi onlara göndererek uyarmak istedi. Bu felaketten hemen sonra onlara yine benzer bir felaket gönderdi. O da kurbağaların evlerinin her yerini istila etmesiydi. Bilindiği üzere, Mevlânâ'ya göre su ehli hayvanlar rahmanidirler. Onun için Cenâb-ı Hak'ın ikinci uyarısının rahmetinin bir tecellisi olduğu sonucuna varıldı. Hz. Mûsâ'nın evini mescit edinmesi ve orada özel bir ibadet alanı oluşturması hâdisesinde, veli kullar için bir olduğu ve velilerin de evlerinde ibadet etmek için özel bir alan oluşturmaları gerektiği sonucuna ulaşıldı. Bununla birlikte, Hz. Mûsâ'nın inşa ettiği ev kalbi, evin içindeki ibadetgah ise nefsi temsil eder. Cenâb-ı Hak, kalbi temsil eden evlerde nefsi temsil eden ibadetgah ile kendisine ulaşılmasını istedi. Hz. Mûsâ'nın kırk gün boyunca inzivaya çekilmesi hâdisesinde, veliler için büyük bir işaret olduğu ve velilerin de kırk günlük inzivayı mutlaka yapmaları gerektiği neticesine varıldı. Hz. Mûsâ'nın rû'yet talebi hadisesinde ilahî aşk sırrı olduğu sonucuna ulaşıldı. Çünkü bütün kaynaklar Hz. Mûsâ'nın ısrarlı bir şekilde rû'yet talebinde bulunduğu işaret eder. Buzağı putuna tapınma hâdisesinde veli kulların dünyadaki şeylere karşı sevgi beslememeleri gerektiği kanaatine varıldı. Çünkü Mısır halkının taptığı buzağı onların en sevdiği şeydi. Veli kulların da en sevdiği ve kalplerini bağladıkları şey onların putu haline gelir.

Hz. Mûsâ ile Hızır'ın buluşması hâdisesinde tasavvuf açısından birçok önemli husus bulunmaktadır. Birincisi, Hz. Mûsâ'nın Hızır'a teslim olmasından hareketle bir şeyhin kendisinden daha düşük bir dereceye sahip olan bir mürîdine teslim olup ondan ilim öğrenebileceğidir. İkincisi, Hızır'ın gemiyi delmesi Hz. Mûsâ'nın geçmişi ile

ilişkilendirilebilir. Hz. Mûsâ tabut içerisinde nehre bırakıldı ve zahiren ölüme terk edildi ancak orada büyük bir kurtuluşa erdi. Gemi de Hızır tarafından delinerek zahiren helak suretini aldı ancak eşkıyaların elinden kurtularak büyük bir kurtuluşa erdi. Üçüncüsü, Hızır'ın öldürdüğü çocuk için Hz. Mûsâ'nın itirazı söz konusuydu. Hz. Mûsâ bu itirazı yaparken kendisinin de yıllar önce birini öldürdüğünü unutmuştu. Hızır'ın, bu işi ilahî bir emir ile yaptığını söylemesinden sonra Hz. Mûsâ da gençliğinde öldürmüş olduğu adamı kendi iradesi ile öldürmediğini anladı. Bununla birlikte öldürülen bu çocuk makam sevgisi olarak da düşünülebilir. Veli kulların bu hâdisede olduğu gibi içlerindeki makam sevgisini öldürmeleri gerektiği ifade edilebilir. Dördüncüsü, Hz. Mûsâ nübüvveti Hızır ise velâyeti temsil eder. Bu bağlamda velâyet-nübüvvet tartışması için mutasavvıfların genel görüşüne bakıldığında nübüvvetin velâyetten daha üstün olduğu sonucuna ulaşılır ancak burada İbnü'l Arabî'nin de getirmiş olduğu yorum son derece önemlidir. İbnü'l Arabî velâyetin nübüvvetten daha üstün olduğunu söyler. Bu sözler ilk başta olumsuz gibi görünse de İbnü'l Arabî peygamberlerin en büyük veliler olduklarını söyler. Dolayısıyla velilerin nebilerden üstün olmadığı ancak velâyetin nübüvvetten daha üstün olduğu sonucuna ulaşılır. Beşincisi, Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında zâhir-bâtın meselesi vardır. Hz. Mûsâ bâtınını bilmediği şeylere itiraz etti. Bunun gibi de her şeyin zâhir ve bâtın olmak üzere iki yönünün olduğu düşünülebilir. Altıncısı, Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında ilm-i ledün meselesi vardır. Hz. Mûsâ Hızır'dan ledün ilmini öğrenmiştir. Hızır ledün ilmüne sahipti bundan dolayı da yaptıklarından sorumlu değildi. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Veliler de Hz. Mûsâ gibi ledün ilmüne ulaşabilirler ancak onların Hızır gibi yaptıklarından sorumlu olmama gibi bir durumları söz konusu olamaz. Burada üzerinde durulması gereken hususun ledün ilme ulaşılabilmesi olmalıdır. Son olarak, Hızır'ın yaptığı tüm fiilerin içinde birçok hikmet mevcuttur ancak insanlar bunların hepsini bilemeyebiliyor. Dolayısıyla velilerin hayatlarında da olmuş olan her şeyin bir hikmetinin olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak, Hz. Mûsâ'nın yaşamış olduğu tüm olayların tasavvuf açısından farklı bir anlamı vardır. Bu anlamlar ise mutasavvıfların yazmış oldukları eserler ile bilinenebilir. Mutasavvıfların bu eserleri çerçevesinde Hz. Mûsâ'nın hayatındaki olayların tasavvufta ne ifade ettiği incelendi.

KAYNAKÇA

- Abdurraûf Münâvî, (1972). *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi'u's-Sahîh* (6 CİLT). Dârü'l-Marife, Beyrut.
- Akbaş A. (2020). “Hz. Mûsâ'nın Dilindeki “Ukde”nin Mahiyeti ve İlgili Tartışmaların Tahlili”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 31 Aralık 2020, Trabzon. 154-155.
- Albayrak, İ. (2002). “Kuran ve Tefsir Açısından Hızır Kıssası ve Ledünni İlim”, *İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, 12-13 Ekim 2002, İstanbul. 187-210.
- Albayrak, H. (1993). *Kur'ân'da İnsan-Gayb İlişkisi*. Şule Yayınları: İstanbul.
- Arık, M. S. (2014). Hadislerdeki ‘Kırk’ Sayılarına Genel Bakış. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 1, s. 136-181.
- Arslan, S. (2013). Hz. Mûsâ ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Arslan, S. (2018). Hz. Musa ve Hızır Kıssası Üzerine Bir Değerlendirme. *Toplum Bilimleri Dergisi*. C. 12, S. 24, s. 161-176.
- Atılğan, Y. K. (2006). Ledünni İlmin Hz. Musa-Hızır Kıssası Bağlamında Kelami Açından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Atım, A. (2010). Hz. Mûsâ Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Attar, F. (1998). *Mantıku't-Tayr*. Yaşar Keçeci (çev.). Kırkambar Yayınları: İstanbul.
- Ayan, H. (1990). *Seyyid Nesîmî Dîvânı*. Akçağ Yayınları: Ankara.
- Aydemir, A. (1986). “Hz. Mûsâ Çocukluk ve Gençlik Çağı”. *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, s. 65-88.
- Ayyıldız, M. (2015). “Kuran Kıssalarını (Hz Süleyman ile Belkıs ve Hz. Musa ile Hızır Kıssaları Örnekleme) Hikâye Tekniğiyle Çözümleme ve Şahsiyet Eğitimi”.

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C. 10, S. 7, s. 167-178.

Bardakçı, M. N. (2019). *Hakikatin Keşfi Hz. Musa ve Hızır*. Rağbet Yayınları: İstanbul.

Bardakçı, N. (1998). İsmail Hakkı Bursevî'nin Hz. Musa -Hızır Kıssası Yorumunun İlim - Marifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Faültesi Dergisi*. S. 5, s. 80-102.

Bayer, İ. (2017). Mûsâ Kıssasında Yer Alan 'Ateşte Olan/Olanlar'ın Kimliği Üzerine Tartışmalar. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(1), 43-62.

Berber, S. (2015). İbn Acîbe'nin Bahru'l-Medîd'inde Peygamber Kıssalarının İşârî Yorumu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bursevî, İ. (2018). *Rûhu'l-Beyân* (10 Cilt). Abdullatif Hassan Abdurrahman (tah.). Darü'l-Kutub el-İlmiyye: Beyrut.

Bursevî, İ. (2012). *Rûhu'l-Beyân* (10 Cilt). Abdullah Öz vd. (çev.). Damla Yayınevi: İstanbul.

Bostan, H. İ. (2017). Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Rize.

Boz, Ş. (2019). Kur'an-ı Kerim'in Peygamber Aileleri Üzerinden Verdiği Mesajlar. Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Cebecioğlu E. (2016). Niyazi Mısırî'ye göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi. *Akademik Dergisi*. C. 1, S. 1, s. 49-78.

Çalışkan, N. (2015). Kehf Sûresi Bağlamında Hz. Mûsâ ve Salih Kul (Hızır) Kıssası ve Antakya'da Hızır İncancının Sosyo-Kültürel Etkileri. *Toplum Bilimleri Dergisi*. C. 9, S. 18, s. 243-262.

Çelebi, İ. (1998). Hızır. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 17, 406-409). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Çetin, M. (2015). Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Musa Kıssası Kıyaslaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çift, S. (2003). Tasavvufta Velâyet Kavramı: Hakîm Tirmizî Örneği, *Bursa' da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, s. 115-150).
- Çizmeli, M. (2018). Kur'ân'da Geçen Yusuf ve Musa Kıssalarının Benzer ve Farklı Yönleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dönmez, İ. (2013). Zâhir. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 44, 85-87). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- El-Buhârî, (2002). *Sahîh-i Buhârî*. Dârü'l-İbn Kesir: Beyrut.
- El-Buhârî, (1987). *Sahîh-i Buhârî* (16 Cilt). Mehmed Sofuoğlu (çev.). Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Ebû Abdullah Fahreddin er-Râzî, (1934). *et-Tefsirü'l-kebir Mefatihü'l-gayb* (16 Cilt). Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İbnü'l Arabî : Beyrut.
- Ebû'l-Alâ Afîfi. (2000). *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar [et-Ta'likat ala Fususi'l-hikem]*. Ekrem Demirli (çev.). İz Yayıncılık: İstanbul.
- Ebû Ca'fer et-Taberî, (1954). *Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyâti'l-Kur'ân* (25 Cilt). Mısır.
- Ebû Hâmid el-Gazzâlî, (2005). *İhyâ ulûmi'd-Dîn*. Zeyneddîn Ebü'l-Fazl el-İrâkî (tah.). Dârü'l-İbn Hazm: Beyrut.
- Ebû Hâmid el-Gazzâlî, (1976). *Mişkâtü'l-Envâr*. Abdulaziz İzzeddin (tah.). Ilmu'l-Kutub: Beyrut.
- Ebû Hâmid el-Gazzâlî, (2002). *İhyâü ulûmi'd-Dîn* (4 Cilt). Ahmed Serdaroğlu (çev.). Bedir Yayınevi: İstanbul.
- Ebû Hâmid el-Gazzâlî, (1994). *Mişkâtü'l-Envâr*. Süleyman Ateş (çev.). Bedir Yayınevi: İstanbul.
- Ebû İshâk Sa'lebî, (2004). *el-Keşf ve'l-Beyân* (6 Cilt). Şeyh Seyyid Kusrevî Hasan (tah.). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye: Beyrut.

- Ebû İshâk Sa'lebî, (2000). *Arâisu'l-Mecalis*, Mektebetü'l İskenderiyye: Kahire.
- Ebû İshak Sâ'lebî, (1954). *Kasasu'l-Enbiyâ*. Mısır.
- Es-Süyutî, (2011). *ed-Dürrü'l-Mensûr* (8 Cilt). Darü'l Fikr: Beyrut.
- Ebî Nasr el-Baklî, (2008). *Arâisü'l-Beyan fî Hakâiku'lKur'an* (3 Cilt). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut.
- el-Beyzâvî, (tarihsiz). *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* (2 Cilt). Dersâdet Yayınları: İstanbul.
- Erginli, Z. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kalem Yayınevi: İstanbul.
- Erkaya, M. E. (2015). Kur'ân Kıssaları Bağlamında Hz. Musa ile İlişkilendirilen Bazı Tasavvuf Kavramları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1342-1353.
- es-Sülemî, (2001). *Hakâiku't-Tefsir* (2 Cilt). Seyyid İmrân (tah.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut.
- es-Sülemî, (2004). *Hakâiku't-tefsir* (2 Cilt). Seyyid Umran (tah.). Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut.
- et-Tirmizî, (1996). *el-Câmiü'l-Kebîr* (6 Cilt). Beşşâr Avvâr Ma'rûf (tah.). Dârü'l Garb ve'l İslamî: Beyrut.
- et-Tirmizî, (2004). *Sünen-i Tirmizî ve Tercemesi* (3 Cilt). Abdullah Parlıyan (Haz.). Konya Kitapçılık: Konya.
- Geylânî, A. (2010). *Geylânî Tefsiri* (5 Cilt). Şeyh Ahmed Ferid el-Zeydî (tah.). el-Mektebetü'l-Ma'rufiyye: Ketta.
- Geylânî, A. (2012). *Geylânî Tefsiri* (6 Cilt). Dilaver Gürer vd. (çev.). Ceylânî İlim Araştırma ve Yayın Merkezi: İstanbul.
- Gölpınar, A. (1943). *Yunus Emre Divanı*. Ahmet Halit Kitabevi: İstanbul.
- Gökhan, A. (2018). "Hâfız-ı Şîrâzî ve Âb-ı Hayât". *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*. C. 1, S. 9, s. 113-132.
- Güllüce, V. (2007). "Hz. Musa'da İlahî Aşk". *Ekev Akademi Dergisi*. C. 11, S. 30, s. 75-84.

- Gürer, N. (2019). Kur'an'da Peygamberlerin Karakteristik Özellikleri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Haksever, A. C. (2016). Hz. Musa - Hızır (a.s.) Kıssası Ekseninde Mürşide Teslimiyet: Ya'kub-ı Çerhî Örneği. *Tasavvuf Dergisi*. C. 1, S. 13, s. 55-65.
- Halil, H. (2019). İlâhi Kitapların Âidiyeti ve Mâhiyeti Açısından Kur'ân'da Kitap-Peygamber İlişkisi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Harman, Ö. (2020). Mûsâ. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 31, 207-213). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. (1991). Asâ. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 31, 450-452). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. (2013). Yed-i Beyzâ. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 43, 376-377). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. (2013). Yûşa'. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 44, 43-45). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hücvirî, (2018). *Keşfu'l-Mahcûb*. Süleyman Uludağ (çev.). Dergâh Yayınları: İstanbul.
- İbn Acîbe, (1999). *Bahrü'l-Medîd* (5 Cilt). Ahmed Abdullah el-Qurashi Raslan (tah.). Heyet-i Mısıriyye el-Âm li'l-Kitab: Kahire.
- İbn Acîbe, (2013). *Bahrü'l-Medîd* (11 Cilt). Dilaver Selvi (çev.). Semerkand Yayınları: İstanbul.
- İbn Acîbe, (2002). *Bahrü'l-Medîd* (8 Cilt). Ahmed Abdullah el-Qurashi Raslan (tah.). Daru'l Kutubi'l İlmiyye: Beyrut.
- İbn Kesîr Ebû'l Fidâ İsmail (1997). *Kıyasu'l Enbiya*. Abdülhayy Fermavî (tah.). Dârü'l-Tibâa Ven-Neşrü'l-İslamiyye: Kahire.
- İbnü'l Arabî , M. (1999). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (9 Cilt). Ahmed Şemseddin (tah.). Dârü'l-Kutûb el-İlmiyye, Beyrut.
- İbnü'l Arabî , M. (2007). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (18 Cilt). Ekrem Demirli (çev.). Litera Yayıncılık: İstanbul.

- İbnü'l Arabî , M. (2016). *Fusûsu'l-Hikem*. Abdürrezzâk Kâşânî (tah.). Dârü'l-Afâk: Kahire.
- İbnü'l Esir, (1987). *el-Kâmil Fi't-Tarih* (11 Cilt). Ebi'l-Fidâ Abdullah Kâsi (tah.). Dârü'l-Kutûbu'l-İlmiyye: Beyrut.
- İbrahim Hakkı, (1977). *Divanı İbrahim Hakkı*, Bahar Yayınevi: İstanbul.
- Kalkan, B. (2018). Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Mûsâ. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yalova.
- Kaplan, A. (2021). "Davet Dili". M. N. Aktaş (ed.). *Hz. Mûsâ'nın Davet Dili*. (s.201-215). Mütercim Yayınları: İstanbul.
- Kasapoğlu, A. (2008). "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 101-151.
- Kelâbâzî, (1994). *et-Ta'arruf*. A. J. Arberry (tah.). Mektebeti'l-Hanci: Kahire.
- Kelâbâzî, (2021). *Doğuş Devrinde Tasavvuf*. Süleyman Uludağ (çev.). Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Kiraz, C. (2009). Beyzâvî Tefsirinde İşârî Yorumlar ve Muhtemel Kaynakları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 18, S. 1, s. 365-423.
- Konuk, A. (2005). *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (4 Cilt). Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın (Haz.) Marmara Üniversitesi İlâhiyât Yayınları: İstanbul.
- Konuk, A. (2008). *Mesnevi Şerhi* (13 Cilt). Mehmet demirci vd. (haz.). Kitabevi yayınları: İstanbul.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (2010). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kuşeyrî, A. (2000). *Letâifu'l-İşârât* (3 Cilt). İbrahim Basuvani (tah.). Heyet-i Mısriyye el-Âm li'l-Kitab: Kahire.
- Kuşeyrî, A. (2020). *Letâifu'l-İşârât* (6 Cilt). Ekrem Demirli (çev.). Fikriyat: İstanbul.
- Kuşeyrî, A. (1989). *Kuşeyrî Risalesi*. Arif Billah İmam Abdulhalim Mahmud ve Mahmud b. el-Şerîf (tah.). Dârü's-Şa'b: Kahire.

- Kuşeyrî, A. (2019). *Kuşeyrî Risalesi*. Süleyman Uludağ (çev.). Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Kübra, N. (2009). *el-Te'vilâtü'n-Necmiyye* (6 Cilt). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye: Lübnan.
- Mevlânâ, C.R. (1995). *Mesnevî* (6 Cilt). Veled İzbudak (çev.). MEB Yayınları: İstanbul.
- Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî, (1989). *Meâlimü't-Tenzil* (9 Cilt). Süleyman Müslîh el-Harş vd. (tah.). Dârü't-Tayyibe: Riyad.
- Müslim, (1991). *Sahihi Müslim* (5 Cilt). Muhammed Fuad Abdalbaki (tah.). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye: Beyrut.
- Müslim, (1988). *Sahihi Müslim ve Tercemesi* (8 Cilt). Mehmed Sufuoğlu (çev.). Çevik Matbaacılık: İstanbul.
- Niyazî-i Mısrî, (1971). *İrfan Sofraları*. Süleyman Ateş (çev.). Emel Matbaası: Ankara.
- Ocak, A. Y. (1988). Âb-ı hayât. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. (C 1, 1-3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öngören, R. (2010). Şeyh. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 39, 50-52). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, S. (2014). *Dâvûd Kayserî'de Bilgi, Varlık ve İnsan*. Nefes Yayınları: İstanbul.
- Özköse, K. (2015). Tasavvufta Velayet-Nübüvvet ilişkisi. Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsam, Gaziantep-Türkiye, 17-19 Ekim 2014, 129-150.
- Özten, E. (2018). Hz. Musa (a.s.) ile Salih Kul Kıssasından Alınabilecek İlahi Mesajlar. *Türk&İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C. 5, S. 17, s. 328-344.
- Rençber, E. (2019). Hz. Musa ve Salih Kul Kıssasından Hareketle Necmuddin-i Kübra'nın Mürşid-Mürîd İlişkisi Anlayışı Üzerine. *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 5, s. 117-129.
- Rençber E. (2019). İşari Tefsir Bağlamında Hz. Mûsâ ve Salih Kul Kıssasının Tefsir ve Te'vili. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Salihoglu, M. (2009). Sâmirî. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 36, 78-79). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Sayı, A. (2016). *Firavun, Hâmân ve Kârûn Karşısında Hz. Mûsâ*. İz Yayıncılık: İstanbul.
- Serrâc, E. (1960). *el-Lüma*. Taha Abdulbâki Surûr ve Abdulhalim Mahmud (tah.). Dârü'l-Kutubü'l-Hadîs: Bağdat.
- Serrâc, E. (2019). *el-Lüma*. Hasan Kâmil Yılmaz (çev.). Erkam Yayınları: İstanbul.
- Schimmel, A. (1999). *İslamın Mistik Boyutları*. Kabcacı Yayınevi: İstanbul.
- Sipahipğlu, M. (2020). "Tevrat ve Kur'an'ı Antik Mısır Düşüncesi Işığında Okuma". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 19, S. 2, s. 917-951.
- Şahinler, N. (2011). *Hz. Mûsâ İle Yürümek*. İnsan Yayınları: İstanbul.
- Şeyh Ârif Billah Rûzbihân-ı Baklî, (2008). *Arâisü'l-Beyân* (3 Cilt). Ahmed Ferîd el-Mezîdî (tah.). Dârü'l-Kutub el-İlmiyye: Beyrut.
- Sühreverdi, Ş. (2020). *Avârifü'l Meârif* (2 Cilt). Mahmud b. Şerif (tah.). Darü'l Maarif: Kahire.
- Sühreverdi, Ş. (2010). *Avârifü'l Meârif*, Abdulvehhab Öztürk (çev.). Saadet Yayınevi: İstanbul.
- Sühreverdi, Ş. (2014). *el-Elvâhu'l-İmâdiyye*, Necefkulî Habîbî (thk.). Menşûrâtu'lCemel, Beyrût.
- Tatar, V. (2019). *Peygamber Kıssaları Bağlamında Sahîhu'l-Buhârî'nin Kitâbu'l-Enbiyâ Bölümünün Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Tatçı, M. (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Temel, Z. (2020). *Kur'an'daki Musa-Hızır Kıssasının İbnü'l Arabî Yorumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Topaloğlu, B. (1992). *Bâtın*. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 5, 187). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabcacı Yayıncılık: İstanbul.

- Uludağ, S. (2019). *Dört Kapı Kırk Eşik*. Dergâh Yayınları: İstanbul.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvufun Dili*. Ensar Neşriyat: İstanbul.
- Uludağ, S. ve Eraydın, S. (1995). Erbaîn. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 11, 270-271). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2008). Rü'yet. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 35, 310-311). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1998). Hızır. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 17, 409-411). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2013). Velî. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 43, 25-28). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2006). Mürid. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 32, 47-49). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Sülûk. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 38, 127-128). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (1992). Bâtın İlmi. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (C 5, 188-189). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzun, A. (2016). "Divan Şiirinde Hz. Musa". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*. C. 5, S. 1, s. 64-74.
- Yılmaz, S. (2011). Mesnevî'de Geçen Hayvan Metaforlarının Taasavvufî Yorumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya.
- Yılmaz, H. K. (2020). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Neşriyat: İstanbul.
- Yüksel, D. (2020). Ruhu'l Beyan'da Peygamber Mucizelerinin Tasavvufî Yorumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ordu.